

Keele.
nõuanne
soovitab 6

Eesti Keele Instituut

Keele.
nõuanne
soovitab 6

Koostanud ja toimetanud
Maire Raadik

EKSA
Tallinn 2020

Kogumik on valminud Haridus- ja Teadusministeeriumi toetusel

Autoriõigus: artiklite autorid ja Eesti Keele Instituut

Küljendanud Merle Moorlat

ISBN 978-9949-684-58-8

EKSA 2020

www.eksa.ee

Trükikoda Pakett

Saateks

Siinne kogumik on järjekorras kuues. Sellesse on koondatud eesti keele instituudi keelenõuandjate Maire Raadiku, Sirje Mäearu, Peeter Pälli, Tiina Leemetsa, Argo Mundi, Tiina Paeti ja Tuuli Rehema viimastel aastatel ilmunud kirjutised, mida on osalt täiendatud ja parandatud.

On ka mõned varem trükkis ilmumata artiklid, nagu kirjutised sõna *üks* ühildumisest, taimenimetuste kirjutamisest ja käänamisest, sõnade *tainas* ja *taigen* kasutamisest, samuti järjekordne ülevaade uuematest inglise laenudest. Artiklid jagunevad rubriikidesse: sõnavara, ortograafia, süntaks, sõnamoodustus, nimed, morfoloogia, uue õigekeelsussõnaraamatu, õigekeelsuskäsiraamatu ja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitude tutvustus.

Kogumik pakub tõhusat täiendust ÕSile ja „Eesti õigekeelsuskäsiraamatule“ ning tema eesmärk on hea eesti keele soovitamine. Kogumikku sobib lugeda kõigil emakeele huvilistel.

Sisukord

Sõnavara

<i>Maire Raadik</i> , Maailma kõige sõltumatum riik	11
<i>Maire Raadik</i> , Tehke üks teene!	13
<i>Sirje Mäearu</i> , Miks kannavad naised läbivalt vaid pükse?	15
<i>Tiina Leemets</i> , Säravad leedid ja aurav tee	17
<i>Tiina Leemets</i> , Ajaloost ja argisõjakusest	19
<i>Maire Raadik</i> , Pole minu tassike teed	21
<i>Maire Raadik</i> , Keel on teema	23
<i>Tiina Leemets</i> , <i>Algama, alustama</i> ja <i>algatama</i>	25
<i>Maire Raadik</i> , Liiga palju liitumist	28
<i>Tiina Leemets</i> , Kas hoone saab tappa?	30
<i>Maire Raadik</i> , Mida me usume?	32
<i>Tiina Leemets</i> , Kui kaua kestab öö?	34
<i>Tiina Leemets</i> , Päris šeff lugu	36
<i>Maire Raadik</i> , Piloteerija viimane miil	38
<i>Tiina Paet</i> , Retooriliselt retoorikast	40
<i>Argo Mund</i> , Absoluutselt	42
<i>Argo Mund</i> , <i>Tiina Leemets</i> , Valik inglise sõnade vasteid	44

Ortograafia

<i>Peeter Päll</i> , Gooti kirja reegleid	47
<i>Peeter Päll</i> , Vabadus! Wabadus?	51
<i>Tuuli Rehema</i> , š ja ž ei ole surnud	53
<i>Maire Raadik</i> , Ajaloosündmuste algustäht. Tagasivaade	61
<i>Peeter Päll</i> , Nõukogude võim	70
<i>Peeter Päll</i> , Kujundlike (ümberütlevate) nimetuste algustäht. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus	72
<i>Maire Raadik</i> , Õpime üritusi kirjutama	75
<i>Sirje Mäearu</i> , Klaasike veini, tükike juustu	81
<i>Sirje Mäearu</i> , Viirusenimetuse kirjakuju	87

Süntaks

<i>Maire Raadik</i> , Nii .. kui ka	89
<i>Maire Raadik</i> , Vajaduse korral	91
<i>Maire Raadik</i> , „Keskerakonna toetus on võrdsustunud EKREga“	93
<i>Sirje Mäearu</i> , Ühildumisnüansse: üks rinnastuses	94
<i>Sirje Mäearu</i> , Kuidas ühildada lisandit	98
<i>Sirje Mäearu</i> , Näiteks-tarindid	106

Sõnamoodustus

<i>Sirje Mäearu</i> , s-lõpuliste nimisõnade liitumisest	109
<i>Maire Raadik</i> , <i>Sirje Mäearu</i> , Silma nähes, kõrva kuuldes, käe katsudes	122
<i>Maire Raadik</i> , <i>Sekretär-juhiabi</i> ja <i>lasteaed-alkkool</i>	124
<i>Sirje Mäearu</i> , Mitmest omadussõnast koosnevate üksuste kirjutamine ja käänamine	133
<i>Sirje Mäearu</i> , Šašlökine külaline Armeenias	143
<i>Sirje Mäearu</i> , Lemmiktoidud ja lemmikud toidud	148
<i>Tiina Leemets</i> , Küll on kena lauaga	152
<i>Sirje Mäearu</i> , Kas anoreksiahaige on anoreksik või anorektik?	154
<i>Tiina Leemets</i> , Masust Põxitini	156
<i>Tiina Leemets</i> , E-elust E-Eestis	159

Nimed

<i>Peeter Päll</i> , Miks Pariis, aga mitte Madrid?	161
<i>Peeter Päll</i> , Miks maanimed muutuvad?	168
<i>Peeter Päll</i> , Millal sai Eestimaast Eesti?	173
<i>Peeter Päll</i> , Raudtee Baltik	175
<i>Peeter Päll</i> , Sirkel samuti ja teised	177
<i>Tiina Leemets</i> , Kiri võib ka luisata	179
<i>Peeter Päll</i> , Välismaa võõrkeel	181

Morfoloogia

<i>Argo Mund</i> , Õpetusi eestlaste eesnimede käänajale	183
<i>Argo Mund</i> , Kuidas käänata loodussõnalisi eesnimesid?	191

<i>Peeter Päll, Türi külla Jürile</i>	193
<i>Peeter Päll, Võõras, kuid siiski oma ehk Uuesti soome nimede käänamisest</i>	195
<i>Sirje Mäearu, Taimenimetuste kirjutamine ja käänamine (2)</i>	197
<i>Sirje Mäearu, Kuidas käändub taimenimetus <i>näär</i>?</i>	203
<i>Sirje Mäearu, Kuidas käändub <i>pillerkaar</i>? Kas nagu <i>vikerkaar</i>?</i>	205
<i>Maire Raadik, Tainas ja taigen</i>	206
ÕS, õigekeelsuskäsiraamat ja Emakeele Seltsi keeletoimkond	
<i>Maire Raadik, Riigiga koos kasvanud sõnaraamat</i>	209
<i>Maire Raadik, Uus „Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ veebis</i>	220
<i>Maire Raadik, Emakeele Seltsi keeletoimkonna veerandsajand</i>	229

SÕNAVARA

Maailma kõige sõltumatum riik

Maire Raadik

Küllap olete kuulnud küsimust, missugune on kõige sõltumatum riik maailmas. Ja tõenäoliselt teate vastustki: Mongoolia, sest temast ei sõltu mitte midagi. Kuid mida tähendab õigupoolest see, et Mongooliast – või ka mõnest teisest maast – ei sõltu mitte midagi? Kas seda, et sellest riigist ei sõltu ükski teine? Või hoopis seda, et sellest riigist ei olene midagi?

Olenema on neist kahest sõnast vanem, ta on sees juba meie esimeses, sada aastat tagasi ilmunud õigekirjutuse-sõnaraamatus. *Sõltuma* tuleb järgmise ÕSi kolmandas köites 1937, sõna autor on Johannes Voldemar Veski. Nagu Veski oma mälestuste raamatus on kirjutanud, võttis ta uue sõna loomisel aluseks sõna *sõltus*. Rahvakeeles on sõltuse sõnal mitu varianti. Oma lapsepõlvest näiteks mäletan rõiva- või pesupaela nimetust *sõltsed*, mis väikese murdesõnastiku andmeil on olnud tuntud neljas Pärnumaa kihelkonnas.

Niisiis võttis Veski *sõltuse* ja tuletas sellest verbi, millel on abstraktne tähendus. Varem oli saksa sõna *abhängen* ja vene sõna *зависеть* vastena pruugitud tõlkelaenulist *ära rippuma*. Sellele väljendile on Johannes Aavik 1912. aastal Postimehes püüdnud küll iluravi teha ja ette pannud, et eestilisem oleks öelda ilma *ära*-sõnata, see on lihtsalt *rippuma*. Ferdinand Karlson, Veski sõber ja kaasvõitleja, ei uskunud *sõltuma*-sõna läbiminekusse, kuid Veski oli endas kindel. *Sõltuma* koos tuletistega *sõltumatu*, *sõltumatus*, *sõltumus*,

sõltuv ja *sõltuvus* saab sisse 1934 ilmunud õigusteaduse sõnastikku ja kolm aastat hiljem ka ÕSi.

Uus sõna võis esialgu tekitada võõristustki. 1929 kirjutab keegi *Larus ridibundus* (naerukajakas) Päevalehes üsna mürgise veste keeleuundajate vastu. Oma osa saavad õigekeelsussõnaraamatu koostajad: „Nemad .. wõiwad nüüd tarwitada sõnu, nagu sõltuma, suwatsema, üritama, pürgimus, wältima j. p. t., aga wõhikud ja eemalseisjad ei pääse neile uudissõnadele ligi ning ei tea, mis sanskritti nüüd jälle kõneldakse.“

1930. aastail algab *sõltuma*-sõna võidukäik. Kui võrrelda sajandi alguskümnendite ja kolmekümnendate aastate ajalehti, näib, et *sõltuma* võtab üle kõik need ülesanded, mida varem oli täitnud *olenema*. Kuhu sobib *olenema*, sobib tõesti enamasti ka *sõltuma* (näiteks *see ei olene ~ ei sõltu minust*), kuid mitte alati vastupidi: näiteks riik on ikka *sõltumatu* ning inimene mõnuainetest *sõltuv*. Selleks, et *olenema*-sõna *sõltuma* kõrval kiduma ei jääks, võime siiski teha vahet: öelda *sõltuma*, kui mõtleme lõa otsas pidamist (*Saksamaa sõltub Vene gaasist*), ning *olenema*, kui räägime pigem mõjutusest (*maja kütmine oleneb ilmastikust*).

Vahel tuleb abi ka ootamatust kohast. Kui näibki, et *olenema*-sõna hakkab eesti keelest kaduma, paneme tähele, et *kas*-küsimusele vastab moodne eestlane enamasti kas „absoluutselt“ või „oleneb“. *It depends*.

Postimees 15. VI 2019

Tehke üks teene!

Maire Raadik

Teenima-verbist lähtuva sõnapesa üle on arutamist olnud läbi aastakümnete. 1925–1937 ilmunud ÕSis oli olemas nii *i*-ga *teenindama*, seletuseks saksa *bedienen* 'teenindama', kui ka *e*-ga *teenendama* tähenduses '(kellelegi) teenust osutama'. 1962 tuli Johannes Voldemar Veski siiski Sirbis ja Vasaras tõdeda: sisu nõudel tuleb *teenendama* kõrvale jätta ja omal ajal kollektiivselt loodud pöörd sõnale *teenindama* ta õigustatud seisund säilitada. Põhjenduseks tõi Veski, et tegemist on teenimismõistega, mitte teenete jagamisega.

Kirju on ka *teene* ja *teenuse* lugu. Elmar Muugi väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus on *teenuse* tähenduseks esiotsta 'teene', hiljem 'sõbrateene, lahkus'. Johannes Aavik õpetas oma grammatikas 1936, et *teene* on *зачыга*, väärtuslik töö või tegu mingil alal (*tal on suuri teeneid seltskonnategevuse alal*), *teenus* on *уцлыга*, avitus, häätegu (*sellega et tolle paki Tallinna viisite, tegite mulle suure teenuse*). Süsteemi huvides ei löönud Aavik risti sellegi ees, et soovitada *karuteene* asemel öelda *karuteenus*.

Teenus selles mõttes, nagu me teda praegu tunneme, kinnistub meie keeles tõenäoliselt 1960.–1970. aastail. 1935 ilmunud majanduse oskussõnastikust puuduvad veel nii *teenus* kui ka *teenindama*, 1966 on Uno Liivaku aga kokku võtnud, et *teenus* on kasutusel lausa kolmes tähenduses: 1) teene, 2) abistav või teenindav töö, 3) tellimustöö.

Üsna esimestest ÕSidest alates on *teenuse* juurde kuulunud tegusõna *osutama*. Praegu on populaarne *pakkuma*-sõna, kuid *teenust pakkuma* ei ole päris sama mis *osutama*. Pigem nii, et *pakkumine* on nagu „pähemäärimine“, *osutamine* aga nagu „teostamine, läbiviimine“. Sama lugu on ju *teenega: osutas, tegi mulle teene* ja *pakub mulle oma teeneid*.

Mis aga hirmsasti kõrva kriibib, on see, kui mõni ametnik räägib klientide teenusele suunamisest või teenusel viibimisest. Siin ei ole universaalseid lahendusi, iga latusamat keelt taotlev asendus tuleneb konkreetsest lausest, kuid lubatagu alustuseks pakkuda kolm ölekõrt.

1. Otsuse lapse teenusele suunamiseks teeb kohus → Otsuse määrata lapsele teenus (konkreetsetes näites: saata laps kinnisesse lasteasutusse) teeb kohus.

2. Teenusel viibiva lapse toit peab olema eakohane → Teenust saava (konkreetsetes näites: pere- või asenduskodus elava) lapse toit peab olema eakohane.

3. Teenuselt väljudes kohaneb laps oma tavakeskkonnas → Pärast teenuse osutamise lõppu (konkreetsetes näites: kinnisest lasteasutusest vabanemise järel) kohaneb laps oma tavakeskkonnas.

Hooldusteenusel viibiv isik on *hooldatav (isik)*, *hooldus(teenus)t saav isik*, kogukonnas elamise teenusel viibiv isik (!) on *kogukonnas elav isik*, tööpraktika teenusel osaleja on *tööpraktikal olija*. Natuke nuputamist see ju nõuab, kuid uskuge, head ametnikud: kliendid on teile tänulikud.

Postimees 2. XI 2019

Miks kannavad naised läbivalt vaid pükse?

Sirje Mäearu

Veebist nopitud lause ei võta allpool jutuks naiste püksilembust, vaid sõna *läbivalt* kasutuse. Tegusõna *läbima* tähendab 'millestki läbi minema', ka 'midagi läbi tegema'. Lauses peab *läbima*-tegusõna vormil olema ka sihitislik laiend: rong *läbis tunneli*, linna *läbib* kiirtee, elnõu *läbis esimese lugemise*. Tegusõnast saadud oleviku kesksõna *läbiv* esineb koos laiendiga: *kesklinna läbiv* liiklusvoog, *soomust läbiv* 'läbistav' kuul, *teost läbiv* teema, *uuenduskuuri läbiv* hotell, aga ka ilma selleta: *läbiv* 'läbiulatuv' kiirgus, *läbiv* haav, *läbiv* 'pidev' numeratsioon.

v-kesksõnast lähtub *lt*-määrsõna *läbivalt*: Iga relvarauda puuritav auk puuritakse relvaraua üht seinä täielikult *läbivalt*; *Läbivalt* on sõna „pangaarve“ asendatud sõnaga „pangakonto“. *Läbivalt*-sõna näitab rohke kasutuse kõrval ka tähenduse avardumist, kuid öeldu mõttest arusaamine võib tekitada raskusi. Vahel näib *läbivalt* olevat ülearune: Raamat on *läbivalt* illustreeritud Jüri Mildebergi illustratsioonidega. – Raamatu on illustreerinud Jüri Mildeberg; Töö peab olema *läbivalt* eestikeelne. – Töö peab olema eestikeelne.

Tihti peale saaks sõna *läbivalt* asendada mõne sisuselgemaga. Näiteks saaks eelmise lõigu esimeses näitelausest kasutada sõna *läbi*: Iga relvarauda puuritav auk puuritakse relvaraua ühest seinast täielikult *läbi*; teises lauses nt ühendit *igal pool*: *Igal pool* on sõna „pangaarve“ asendatud sõnaga „pangakonto“. Sobida võib ka muu sõnastus: Eesti võrkpallimeistrivõistlustel näitas Pärnu meeskond *hooaega läbivalt* suurepärasest mängu. – .. näitas Pärnu meeskond *kogu hooaja jooksul* või *terve hooaja vältel* suurepärasest mängu; Tagasisõidul vasardas peas *läbivalt* mõte sellest, et suve poole peaks sinna uuesti minema. – Tagasisõidul vasardas peas *pidevalt* mõte sellest, et ..

Mõnikord paistab *läbivalt*-sõna olevat segi läinud sarnassõnadega *läbini* ja *läbinisti*. Kasutagem siis neid: Projekt on saanud kasutajatelt *läbivalt* positiivseid hinnanguid. – .. *läbini* või *läbinisti* positiivseid hinnanguid; Hoone on *läbivalt* palkidest. – Hoone on *läbini* või *läbinisti* või *üleni* palkidest.

Kuna määrsõna *läbivalt* puhul võib selle tähendus jääda ebaselgeks, tasub arusaamise huvides kaaluda tähenduslikult selgemat sõnastust. Loo pealkirjaks saanud lause saaks olenevalt mõttest ümber sõnastada järgmiselt: Miks kannavad naised *igal pool* vaid pükse? Miks kannavad naised *kogu aeg* vaid pükse?

Postimees 5. X 2019

Säravad leedid ja aurav tee

Tiina Leemets

Kirjutaja ei saagi teada, kellele tõi pealkirja algus vaimusilma ette kaunid daamid ja kellele eredad lambid. Ilma kontekstita on ühtviisi õigustatud mõlemad: ainsus võib olla nii leedi (vana mugand inglise sõnast *lady*) kui ka leed (uus mugand inglise lühendist LED). Viimast kohtab esialgu küll pigem liitsõnades (leedlambid, leedvalgus) kui omaette.

Eesti keele häälduspärane kirjaviis tähendab igapäevasuhtluses vajalike laensõnade kirjpildi mugandamist (eksootilisemad jäävad tsitaatsõnadeks, mida kirjutame algkujul kursiivis). Harvem saab uus sõna võõrkeele lühendist, nagu ka UFOst sai ufo ja VIPist vipp.

1925. aastal õpetas õigekeelsussõnaraamat kirjutama *cello* asemel tšello ja *chirurg*'i asemel kirurg, 1937. aastal *jazz*'i asemel džäss. Uuel sajandil oleme jõudnud harjuda, et inglise *smoothie* on eesti keeles smuuti (või mahedik), *blog* on blogi ja prantsuse *crêpe* on krepp, olgu ta riie või pannkook.

Tavapärasest rohkem tulebki kahtlejad julgustada juhul, kui uus mugand näeb välja nagu vanem teise tähendusega sõna. Homonüümia on keeles tavapärase nähtus: eri aegadel eri teid pidi keelde jõudnud sõnad võivad lõpuks omandada ühesuguse kuju. Matt võib ainuüksi kirjakeeles olla vaibataoline ese, maleseis, endisaja õõnesmoot või omadussõnana läiketu. Toll võib olla pikkusmoot või kaubaveomaks, troll elektrisõiduk või mäevaim, nüüdisajal ka veebiprovokaator. Muu on ammust ajast ka Hiina pinnamoot ja suu Prantsuse rahaühik. Aastakümnete eest kaheldi, kas poliitikas saab teha *lobby* asemel lobi, mille kõnekeelne homonüüm tähendab lahjavõitu toitu.

Osahomonüümidel langeb kokku mõni vorm. On olemas viis : viisi ja viis : viie, ehe : ehte ja ehe : eheda ning leedi : leedi ja leed : leedi. Uuemaid osahomonüüme on veel rokk : roki, räpp : räpi ja

laim : laimi, mille puhul mõnd on heidutanud rokk : roka, räpp : räpa ja laim : laimu. Lapsi sõime viies ei paista küll kedagi häirivat, et meil on ka sõim : sõimu – mõlema sõnaga on harjutud kohe emakeelt omandades.

Täishomonüümidest on ebalust tekitanud vokk (vokkpann, vokiroad, köögiviljavokk jt). Teame, et vokk on ketrusriist. Aga kui paljudes tänapäeva kodudes need kaks vokki kõrvuti seisavad, nii et päriselt aru ei saaks, millest jutt käib?

Homonüüme ei ole mõtet peljata. Kasutuses eristab neid kontekst ja sellest pole pääsu ka vanade tuttavate sõnade puhul. Aurav tee on enamasti tass kuuma jooki, kuid võib olla ka asfalt palaval suvepäeval pärast vihmahoogu.

Postimees 14. IX 2019

Ajaloost ja argisõjakusest

Tiina Leemets

Tuntud keeleuurijad ja filosoofid George Lakoff ja Mark Johnson on kirjeldanud, kuidas meie mõtteviisi ja keelekasutust kujundavad teatud metafoorid: kui aeg on raha, siis saab seda näiteks raisata, säästa ja röövida; kui mõtted on taimed, siis võivad need sattuda soodsale pinnasele, idaneda ja vilja kanda.¹

Nõukogude ideoloogias võrreldi igapäevast töödki sõjaga. Kes on tollaseid kõnesid kuulnud, loosungeid või ajalehti näinud, peaks mäletama hüüumärgiga üleskutseid uutele võitudele tööriindel, samuti Stalinile omistatud tsitaati „kaadrid otsustavad kõik“. Seda viimast on meil tööjõuküsimuste puhul tunnustavalt korratud praeguste aastateni välja. Kaadriosakonna asemel on asutustes nüüd küll pigem personaliosakond, kuid kaadri voolavusest räägitakse kirjutatakse tänini. Algselt on *kaader* olnud alalist isikkoosseisu tähistav sõjandussõna, nagu on teadnud ka XIX sajandi vene ja 1920. aastate eesti sõnaraamatutegijad.

Usutavasti sai *brigaad* tööühma nimetusena samamoodi töörahva innustuseks sõjaväelt üle võetud. Seevastu *divisjon* osakonna või talituse asemel on uuem tähenduslaen inglise keelest, kus *division* võib peale divisjoni ja diviisi olla veel mitmesugune väiksem jaotis tervikust (ja aritmeetikas jagamine).

Vanema ja keskmise põlve kooliaega jäid kohustuslikud lood sellest, kuidas Matrossov ja teised punaväe kangelased viskunud oma kehaga vaenlase dzotile või ambrasuurile, st tulepunktile või laskeavale. Sõjandusterminoloogias vahetas *dzoti* hiljem välja *dzoss*, mõlemad on mugandid vene lühenditest. Nooremad neid lugusid vaevalt teavad, ent kujund on XXI sajandi Eestis igatahes

¹ G. Lakoff, M. Johnson, Metafoorid, mille järgi me elame. Tõlkinud E. Vainik. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2011, lk 39–41, 80, 86–87.

moekas. Guugeldajale ilmuvad ajalehtedest näiteks riigikogulane, kes viskus dzotile – see tähendab võttis sõna – kuluhüvitiste dokumenteerimisest loobumise nimel, ning lavastaja, kes pidi näitleja haigestumise tõttu dzotile viskuma ehk lasteetendusel karukostüümi pugema. Saame teada, et erakonna peasekretär on eelkõige mees või naine, kes visatakse ambrasuurile, kui rahaasjad haisema hakkavad. Umbkaudu samas tähenduses saab rääkida ka tulleminekust või (La Fontaine'i valmi järgi) kastanite tulest välja toomisest.

Üks uus populaarsust koguv sõjakas ettevõtmine on meil samuti, nimelt kultuuridessant (*dessant* = vägede maandamine vaenlase territooriumile). Seegi võrdlus näib olevat laenatud vene keelest, kus vaste on olemas. Viljandi kultuuriakadeemia on sõna põlistanud tudengifestivali nimena, aga kultuuriga on rünnanud ka ühe valla taidlejad teise valla rahvamaja, sajad eestlased Jerevani ja tuhat eestlast Peterburi. Koguni vanad Eesti purjelaevad on käinud kultuuridessantil naabermaade sadamates.

Postimees 26. V 2018

Pole minu tassike teed

Maire Raadik

Naistepäeva paiku said Helsingis kokku väliseesti emakeeleõpetajad, muu hulgas räägiti keele muutumisest ja ühe näitena tuli jutuks uus eesti väljend *pole minu tass(ike) teed*. Oleme selle tõenäoliselt üle võtnud inglise keelest, kus on ütlemine *not my cup of tea*. Teel on brittide kultuuris tähtis roll ning teega seotud väljendeid on neil muidki, nagu *not for all the tea in China* 'mitte mingi hinna eest' või *storm in a teacup* 'torm veeklaasis'.

Väljendil *one's cup of tea* võib inglise allikate väitel vanust olla vähemasti sajandi jagu. Algsest *my cup of tea* on nüüdseks saanud pigem *not my cup of tea*. Ehk teisisõnu: selle asemel, et öelda, mis meeldib, öeldakse nüüd populaarse joogi kujundi kaudu pigem seda, mis ei meeldi, mis pole mookamööda, mis pole minu jaoks. Huvitav oli aga ühe Helsingi üritusel osalenu tähelepanek: väljend on eesti keeles kodustatud, öeldakse ka juba „pole minu kohvitass“.

Kohv on ilmselt midagi eestlastele omasemat. Asta ja Katre Õimu koostatud eesti fraseologismide elektronsõnastikust ei leia kuigi palju teejoomise kohta, kuid on kümmekond väljendit kohvi kohta. Tuntuimad vahest salmike „Ära tee!“ – „Härä Tee ja proua Kohvi“ oma mitme variandiga ning väljendid *kohvile kutsuma* ja *nii et kohvivesi perses keeb*.

Kohvile kutsumine on piltlik väljend, millega tähistame noomimist, peapesu tegemist, päheandmist, arupärimist. Kohvile kutsuja on harilikult kutsutava ülemus ja vahel küsitakse pilkamisi, kas kohvi juurde konjakit kah anti. Aga mõnikord kutsutakse ka vaibale. Selle ühendi tagant paistab vene keele oskajaile kätte *вызывать ~ вызвать на ковёр* – seal, kus eestlane kutsub kohvile, kutsub venelane vaibale.

Uno Liivaku on oletanud, et ütluse taga on omaaegsed ülemuste kabinetid, kus maas olid punased vaibad, millele alluvaid

aru andma kutsuti. Kuid vaiba väljendit peaks tundma ka inglise keel: tegusõna *carpet* üks tähendusi Briti inglise kõnekeeles on noomimine ning väljend *on the carpet* märgib noomida saamist. Vene sõnastikudki vihjavad, et vaibale kutsumine võib olla pärit inglise keelest ja jõudnud vene keelde 1970. aastate paiku. *Carpet* ei pruugi neis väljendites ka olla tingimata põranda-, vaid hoopis lauakate.

Nii need väljendid risti-rästi rändavad ja läheb tarvis kainet meelt, et mitte iga moega kaasa minna ning hoida alal vanu armsaid asju. Olgu vaibaga, kuidas on, aga teetassil ei ole eesti kultuuris sellist tähendust nagu inglaste omas, mistõttu pole ka teega seotud väljendid meil niisama kõnekad kui inglise keeles. Suur askeldamine mingi tühise asja pärast on eesti kõnepruugis ka olnud ikka *torm veeklaasis*, mitte *torm teetassis*.

Postimees 30. III 2019

Keel on teema

Maire Raadik

Mis on *teema*? Neil, kelle kooliaeg jääb pigem aastate taha, tuleb võib-olla meelde kirjanike kirjutamine. Mäletate, olid kirjanduslikud teemad ja olid vabad teemad. Esimesed eeldasid kohustusliku lugemisvara tundmist, teised suuremat julgust ja oskust omaenda mõtteid väljendada. Oli ka hirm, et kirjutad etteantud teemast mööda.

Tänapäeval puutume teemaga kokku näiteks siis, kui märgime e-kirja saates ühele kindlale väljale oma postituse teema. Kitsamalt võttes ongi teema see, millest räägime või kirjutame. Seda väljendavad ka meie liitsõnad, nagu *jututeema*, *vestlusteema*, *arutlusteema*. Laiemas mõttes *teema* on aga aineriing, aineala, mida mingit pidi uurime või käsitleme.

Kuid see pole veel kõik. Kas olete märganud, kuidas üks või teine praegu ütleb, et see pole minu või meie teema või vastupidi, see on minu või meie teema. Mõnikord küsitakse, mis teema sul sellega on, ja vastatakse, et pole sellega mingit teemat. Kõnekeel, võite nüüd öelda. Tõsi, kuid kõnekeelel on kalduvust tungida ka kirjakeelde.

Et see on *teema* puhul juba juhtunud, seda näitavad kas või meie uudiste pealkirjad. ETV „Välisilma“ saade teatab, et „ajakirjanike tapmine pole ainult autoritaarsete riikide teema“. Pärnu haigla nõukogu esindaja kinnitab Postimehes, et „ametiauto hange pole meie teema“. Toidukulleri teenust osutava ettevõtte Wolt juht väidab sealsamas Postimehes, et „Soomes pole keel kunagi teemaks olnud“.

Mida see uus *teema* tähendab? Kas ikka sedasama, millest keegi räägib või kirjutab? Näiteks nii, et ajakirjanike tapmisest räägitakse mujalgi kui autoritaarsetes riikides või et Soomes jälle ei räägita üldse keeleasjust. Võimaliku lahenduse võtme annavad needsamad kirjutised, kui kaevuda neis natuke sügavamale, nagu nüüd ka on kombeks öelda.

Wolti artiklist leiame alapealkirja „Soomes pole muukeelsus kunagi probleemiks“. Vaat see näibki olevat üks *teema* sõna uusi tähendusi: *teema* on *probleem*. Sama kinnitab teine pisteproof. Kunstiakadeemia dekaani suhu on pandud sõnad, et pilt geisuidlusest poleks mingi *teema*, kui maailm ei liiguks konservatiivsuse suunas. Sama artikli seest saame aga lugeda, et konservatiivsuse esiletõusuta maailmas poleks asjast üldse *probleemi* tekkinud. Huvitav, kas *teema* kõrval siiski ka *probleemist* rääkimine võib olla märk toimetajate sekkumisest? Küllap nad teavad, et see, mis inglise keeli on *issue*, ei pruugi eesti keeli alati just *teema* olla, ning et *probleemi* sõna ei pea iga hinna eest vältima.

Iga moodne *teema* ei ole siiski *probleem*, mõnikord võib *teema* olla ka see, millest enam-vähem kõik räägivad või kirjutavad. Muusikaportaal Sky kutsub vaatama, kuidas Läti bänd Brainstorm Eesti muusikat kuulab, ning rõõmustab: „Nublu on *teema*!“ Kuidas oleksime selle kohta öelnud varem? Kõva sõna? Tase?

Postimees 19. X 2019

Algama, alustama ja algatama

Tiina Leemets

Kolm sõna pealkirjas on tihedalt seotud ja kohati kattuva tähendusega, ent igäihe puhul tasub meeles pidada mõnd eripära.

Kui Arno isaga koolimajja jõudis

Taas alustab lustakas ja suvine televiktoriin „Eesti mäng“. Kauaoodatud „Kättemaksukontori“ uhiuus hooaeg alustab täna kell 20.30. Jooga hooaeg alustab 6. oktoobril kell 19.30 kultuurihalli saalis. Arhitektuurikursused gümnasistidele alustavad taas. Väikelaste loodushommikud alustavad taas! Škoda autoloos alustab jälle!

Seesuguseid näiteid *alustama*-sõna kohta leiab põgusa veebiotsinguga rohkesti. Televaataja kuuleb neid sedavõrd tihti, et ei pruugi enam mõeldagi, kui loogiline kuuldu õieti on. Just uute telesarjade ja sariürituste tutvustamisel on *alustama* saanud omamoodi moesõnaks. Meenutame aga „Kevade“ algust: tunnid olid juba *alanud*, mitte *alustanud*.

2018. aasta õigekeelsussõnaraamat annab näited kolme võimaliku rektsiooni kohta: *on aeg alustada uut elu* (mida); *alustame päris algusest* (millest); *alustas kõnet tervitustega* (mida millega). Kõigi näitelausete taga on elav tegija. Kasutus on võimalik ka elutu alusega, kui see viitab inimkollektiivile: *koolid alustavad tööd 1. septembril; teatrid alustasid uut hooaega*.

Ranges kirjakeeles peaks *alustama* järel tegevust väljendama sihitis: *alustab uut elu, kõnet*. Määrusega saab täpsustada tegevuse alustamise viisi, aega või kohta. Vabamas pruugis kohtab sihitise asemel ka kaasäitlevas käändes määrust, nt *meeskond alustas treeningutega* (= treeninguid) *aprillis*.

Elusa tegija korral on *alustama* sihitiseta võimalik, kui selle saab konteksti põhjal juurde mõelda. Näiteks korraldus *alustage* (harjutuse tegemist) või lubadus *alustan homme* (tööd). Aga mida alustab saade, hooaeg, loosikampaania või muu üritus?

Võib-olla on tõuke andnud inglise keel, kus sõnad *begin* ja *start* tähendavad mõlemad nii 'algama' kui ka 'alustama'. Sellele viitab ka teinekord kuuldav „sari stardib“. Teisalt on *algama*-sõna küll kasutatud ka alustamise kohta (*tuleb otsast alata, uut elu alata, käsklus „harjutust alga“*), siin ei ole tähenduse ja enesekohasuse piir järgalt paigas.

Igal juhul oleks päris värskendav, kui keegi vahelduseks lubaks, et mõni sari või kursus **algab** nüüd, **tuleb taas** või **jätkub** pärast suvevaheaega. Ka film algab pärast uudiseid ja jätkub, mitte ei jätka reklaamipausi järel.

Erakond algatas umbusaldusavalduse ja alustas allkirjade kogumist

Ühel hommikul öeldi raadiouudistes õnnetust kommenteerides, et ringkonnaprokuratuur *algatas juhtunu uurimiseks kriminaalmenetlust*. Ajalehe veebiväljaandes oli samal hommikul kirjas, et ringkonnaprokuratuur *alustas juhtunu uurimiseks kriminaalmenetluse* (hiljem oli teksti parandatud: *alustas kriminaalmenetlust*). Menetlusi alustatakse või algatakse sageli, aga kumb sõna ja käänne on õige?

Alustada saab mis tahes tegevust või protsessi, Sõnaveebi portaalis on *alustama* tähendus '(esimest korda, uuesti) midagi tegema hakkama, mingi tegevusega algust tegema', sõnal *algatama* aga 'milleski initsiatiivi osutama, mingit tegevust käivitama'. Alustamine ja algatamine ei ole üks ja sama, kuid menetluse kohta saab kasutada mõlemat.

Menetlus on neis lausetes sihitis. Omastavas või nimetavas käändes täissihitist kasutatakse siis, kui lause on jaatav, öeldisega väljendatud tegevus tulemuslik ning sihitis väljendab tervikut. Need tingimused on täidetud, seega on reeglipärane käänne omastav: *algatas menetluse*.

Arvestada tuleb aga veel üht tegurit. *Alustama* on partitiivverb ehk tegusõna, millega koos saab kasutada üksnes osastavas käändes osasihitist. Samasugused on *armastama, kartma, nägema, kohtama, puudutama, harrastama, lugema, pildistama, aitama* ja paljud teised. Isegi lõpetatud tegevuse kohta ei saa öelda **alustasin töö, *olen raamatu lugenud* või **aitasin sõbra*. Täissihitis on võimalik siis, kui sellise tegusõna juurde kuulub abimäärsõna (*olen raamatu läbi lugenud*) või lõpetatust näitav määrus (*aitasin sõbra püsti*).

Niisiis: prokuratuur *algatas menetluse*, aga *alustas menetlust*, politsei *algatas juurdluse* ja *alustas juurdlust*.

Liiga palju liitumist

Maire Raadik

Mõni üsna tavaline sõna hakkab keelekorraldajale silma siis, kui teda saab ühel hetkel väga palju. Tavatu rohkuse põhjus võib olla näiteks see, et sõna on hakatud kasutama uutes tähendustes, sellistes, milles varem on tarvitatud mõnd muud sõna.

Osa selliseid tähendusnihkeid on laenulised, tekkinud mõne teise keele mõjul, *liituma*-sõnaga on just niimoodi juhtunud. Vormikandjate elust rääkivate ingliskeelsete filmide tõlgetes on aeg-ajalt lugeda, et üks või teine tegelaskuju *on liitunud* näiteks mere- või õhu- või jalaväega. Rahvusvaheliste ettevõtete töötajate töökäigukirjeldustes on juttu töötajate *liitumisest* kas ettevõttega või selle ühe või teise allüksusega. Kes nüüd laseb inglise tegusõna *join* alltähendused mõttes silme eest läbi, saab kohe kurja juure kätte. Nii eesti sõnal *liituma* kui ka inglise sõnal *join* on hulk alltähendusi, millest osa kattub, osa mitte. Minu keeletunne hakkab tõrkuma just siis, kui juttu tuleb üksikisiku liitumisest kindlat sorti kollektiiviga.

Võtame kõigepealt sõjaväe. Eesti keeles sobib öelda, et poisid või ka tüdrukud *lähevad* kaitsevärke, mereväkke, õhuväkke, või ka *astuvad* sinna, mitte ei liitu ühe või teise väeliigiga. Inglise väljendi *join up* üks alltähendusi on aga tõesti 'sõjavärke minema'.

Seesama *minema*-sõna on asjakohane ka siis, kui räägime inglise tegusõna *join* alltähendusest 'töötajaks saama'. Eesti keeles on loomulik öelda, et keegi *läheb* mingisse asutusse või osakonda *tööle*, inglise keeles võib ka liituda. Kui jutt käib meeskonnast ehk tiimist, siis mõjub liitumine vähem võõrastavalt: Mari *läks tööle* müügimeeskonda, -tiimi, *liitus* müügimeeskonnaga, -tiimiga. See meeskonnaga liitumine on ju otsapidi õigupoolest sama kui näiteks öelda, et Mari liitus sõpradega poolel teel või hiljem või vastu tahtmist. Kuidas on aga lugu sportlastega, kes oma karjääri jooksul

klubisid vahetavad? Kas Ott Tänak liitus Toyota meeskonnaga ja Ragnar Klavan Liverpooliga? Või ikka nii, et Tänak *läks* (M-Spor-dist) Toyota meeskonda ja Klavan (Augsburgist) Liverpooli omasse?

Kui harjumatu kasutus on palju, hakkad paratamatult mõtlema ja kahtlema, kus siis ikka sobib liitumisest rääkida. Üks hea näide on haldusreform. Kui kaks valda omavahel kokku panakse, saame öelda, et näiteks Antsla vald *liitus* Urvaste vallaga. Või Urvaste vald *liitus* Antslaga. Mõnel juhul saab taas öelda mitut moodi: Eesti *liitus* NATOga või *astus* NATOsse, *liitus* Euroopa Liiduga või *astus* Euroopa Liitu. Liituda võib ka nt veevärgiga, elektri- või sidevõrguga – ühendada torude või kaablite otsad. Osa siinses loos *liituma*-sõna kohta öeldust käib ka *ühinema*-sõna kohta, kuid sellega on asjalood vististi paremad.

Postimees 31. III 2018

Kas hoone saab tappa?

Tiina Leemets

Hingedekuul, kui mõtted liiguvad sagedamini kaduvikule, sobib ehk korraks juttu teha ka süngemast sõnavarast. Et sellele mõeldakse, näitab järgmine seik. Keelenõuandetelefonile helistab keelehuviline, kellele näib, et üha rohkem kohtab ajakirjanduses sõna „surnukeha“, üha vähem „laipa“. Kas nõuandja oskab seletada, milles on asi?

Päris kindlalt ju ei oska. Ei saa öelda, et üks sõna oleks teise välja tõrjunud – guugeldamine näitab, et neid kasutatakse üsna võrdselt kõrvtuti. „Laip“ on Johannes Aaviku 1917. aastal loodud tehissõna. Keeles tuleb ette vahelduse otsimist, retromoodi ja vanade sõnade taaslustamist. Pole siiski märke, et samuti Aaviku loodud *relvasõna* kõrval räägitaks asjalikus stiilis sama palju sõjariistast ning mörva kõrval vere- või tapatööst, nagu oli enne keeleuuendust. Lõppude lõpuks ei saa välistada inglise keele eeskujut – seal on laiba vasteks „(dead) body“. Eriti arvestades asjaolu, et mujal selle valdkonna sõnavaras on võõrmõju märgatud paar aastakümnet (näiteks Mati Hint Eesti Päevalehes 19. VIII 1997).

Ingliskeelsed uudisetekstid ja pealkirjad ajavad sageli läbi üksnes sõnadega „kill“ ja „die“, mille põhivasted on teadagi „tapma“ ja „surema“. Eestlase maailmapilt ja sõnavara on ka neutraalstiilis olnud mitmekesisem. Paraku võib mitmekesisus pikapeale tõlkes kaduma minna, seda juba originaaltekstideski.

Nii mõnelgi on võõrastav lugeda lauseid „varisenud hoone tappis hulga inimesi“, „orkaan tappis 30 inimest“, teisalt ka „plahvatuses suri 15 inimest“. Loodusjõu, õnnetuse, sõja, anonüümse terrori või kuriteo ohvritest rääkides oleks täpsem väljenduda teisiti: hoone varingus, varingu tõttu või rusude all, orkaanis või orkaani ajal, plahvatuses või plahvatuses käigus inimesed hukkusid, said surma, jätsid või kaotasid elu. Viimane väljend on ühtviisi tuntud mitmes keeles.

Samuti on võõrastav lugeda uudiseid, et mässajad tulistati surnuks, politsei tulistas surnuks pantvangivõtja või kohtualune oma joomakaaslase. Inglise keeles on tõepoolest fraas „shoot dead“, ent selle eestikeelne vaste on läbi aegade olnud „maha laskma“, sündigu tegu sihilikult või kogemata.

Kui aga teise elusolendi surmab loom, on eestlasel olnud tavaks tapmise asemel rääkida (maha)murdmisest: lõvi murdis taltsutaja, hundid murdsid karjast viis lammast, rebane käib kanu murdmas.

Postimees 11. XI 2017

Mida me usume?

Maire Raadik

Mõne aja eest oli „Keelekoolis“ juttu *liituma*-sõnaga liialdamisest. See tõi ühelt lugejalt ettepaneku kirjutada veel paarist sama laadi sõnast, seekord võtame neist ette *uskuma*.

Uskuma on kõigepealt muidugi sõna, millega saame iseloomustada oma tõekspidamisi või nende puudumist. Me *usume* või *ei usu* jumalasse või jumalat, armastusse või armastust, horoskoopidesse või horoskoope. Selles tähenduses ei ole *uskuma*-sõnal eesti keeles sünonüüme ja tähendust tuleb pikemalt seletada, näiteks ütleb seletav sõnaraamat, et *uskuma* on 'kellegi või millegi olemasolu ja mõjujõudu kindlaks või võimalikuks pidama, ilma et seda tõestatud oleks'. Ülejäänud tähendustes on sünonüümid, sisult sageli ühemõttelisemad, täiesti olemas: *uskuma* kui *veendunud olema* (usun, et mul on õigus) või *lootma* (usun, et mind märgatakse), *uskuma* kui *arvama* (usun, et olen tark) või *oletama* (usun, et võidan).

Aprilli keskel oli lugeda ja kuulda uudist, et kolme ülikooli esindajad on kokku saanud ja arutanud, kuidas toimiks ülikoolide ja tselluloositehast rajada sooviva ettevõtte koostöö. Muu hulgas anti teada: Tartu ülikooli rektorikandidaadid *usuvad*, et nende ülikool peaks sügisel sõlmitud kokkuleppest taanduma.

Kas toonased rektorikandidaadid *olid veendunud*, et tselluloosileppest tuleks taganeda, või nad ainult *arvasid* seda? *Uskuma*-sõna meile siin päris kindlat vastust ei anna. Samasugust tõlgendusruumi pakuvad mitmed pealkirjad ajalehtedest: Rallisõitja *usub*, et jõuab võistlusel pjedestaalikohtale. – *arvab?* Laulja *usub*, et närv peab lauluvõistlusel vastu. – *loodab?* Peaminister *usub*, et ÜROs oma peaga hääletamine ei kahjusta suhteid USAga. – *on veendunud?* Teadlane *usub*, et dopingusüüdistusi tuleb veel. – *oletab?*

Kust see tuleb, et keegi enam midagi ei arva, oleta ega looda, vaid kõik aina *usuvad*? Kas mõjutab inglise keel, kus sõna *believe* võib

käia nii uskumise kui ka arvamise kohta? Nagu eespool nägime, on eesti *uskuma*-sõnal endalgi mitu tähendust, kuid see, et me muudele, täpsematele sõnadele järjest enam *uskumist* eelistame, võib küll olla ka võõras mõju.

Uskuma-sõna rohkus ajalehepealkirjades on märk moest, tõe saab mõnikord teada alles kirjutist lugedes. Näiteks on ühest hiljutisest pealkirjast lugeda „Yana Toom *usub*, et algatatud kodakondsuseaduse muudatus on suunatud tema vastu“, loo avalõik aga informeerib: „Keskerakonda kuuluv Euroopa Parlamendi saadik Yana Toom *kahvlustab*, et Reformierakonna poolt 9. mail algatatud kodakondsuseaduse muudatused on suunatud tema vastu.“ Hoopis teine asi.

Postimees 19. V 2018

Kui kaua kestab öö?

Tiina Leemets

Jälle on Eestimaal pilkaste venivate ööde aeg. Kuid kas olete tähele pannud, et aasta jooksul on meil mõni palju pikem „öö“?

Äsja lõppes taas edukas Pimedate Ööde filmifestival. Veidi keelelist segadust on sellegagi: teame, et nimesid ei tõlgita, ent inglise keeles on Black Nights Film Festival, vene keeles кинофестиваль «Тёмные ночи», soome keeles Pimeiden öiden elokuvafestivaali (jälgige ka eri keelte erinevaid algustähereegleid ürituste kirjutamisel). Siiski saab siin eristada liigisõna (filmifestival) ja nime, mis nimele omaselt ürituse sisu kohta üksi midagi ei ütle. Sama hästi sobiks hilis-sügisesse kuulus Pimedate Ööde teatrifestival või korvpalliturniir.

Enamasti ei ole üritustel nime ega peagi olema. Piisab nimetusest, mis ütleb kohe, millega on tegemist: jüriöö jooks, pardiralli, jõululaat, olümpiamängud, noorte laulu- ja tantsupidu. Sageli näitab nimetuse põhisõna aega ja täiendsõna sisu: lahtiste uste päev, spordipäev, lastehommik, luulehommik, klassiõhtu, tuluõhtu, vanalinna päevad, moenädal, merekultuuriaasta.

Mis on öö? Seletussõnaraamatu järgi õhtu ja hommiku vaheline pimedam osa ööpäevast, harilikult magamise aeg, ka päikeseloojaku ja -tõusu vaheline ajavahemik.

Eestis aset leidvate ürituste hulgas on mängude öö, kui videomänge mängitakse hilisõhtust varahommikuni. On muinastulede öö, kui lõkkeõhtu võib öösse kanduda. On ostuööd: e-poodides võib soodusmüük kesta öö läbi, kaubanduskeskustes pigem hilisõhtuni ja vahel juba hommikust peale. Maikuu muuseumiööl ootavad muuseumid rahvast ilusal valgel õhtul pärast tavalise tööpäeva lõppu. Tänavuse mardilaada kavas oli käsitöö-öö kell 18–21. Mis salata, keelenõuandjadki tulid pärast omavahelisi vaidlusi üldisele sõnamoele vastu ning tutvustasid oma tööd 15. novembri õhtul kell 19–22 peetud keelenõuööl.

Miks saabub ja lõpeb öö nii vara? Mitu mainitud üritust oleme üle võtnud laiast maailmast ning nende ingliskeelse nimetuse – näiteks *shopping night*, *(Long) Night of Museums* – veidi hooletult tõlkinud. Sõna *night* esimene sõnaraamatuvaste on öö, ent sageli tähendab ta hoopis öhtut.

Veel keerukamaks läheb. 2005. aasta septembri viimasel reedel peeti Euroopas esimene teaduse tutvustamise päev ingliskeelse nimetusega *European Researchers' Night*. Eestis ristiti see aasta hiljem kaasa lüües teadlaste ööks, nüüd on toredaid ettevõtmisi nädalase festivali jagu. Nädala kestab ka disainiöö või Disainiöö festival. Kas öö-sõna on saanud uue, suvalisel kellaajal toimuva ükskõik kui pika ürituse tähenduse? Kas teadlaste öö festival on samasugune nimetus nagu jüriöö jooks (teadlaste öö paiku toimuv sellega seotud festival) või on siin-seal pandud pisut eksitavaid nimesid? Keelekorraldaja jääb mõttesse ja tahab loota, et vähemalt kooliõpilasi viimaste näidete algustähega ei kiusata.

Postimees 17. XII 2016

Päris šeff lugu

Tiina Leemets

Kevadel avaldas Eesti Päevaleht küsitluse selle kohta, kui hästi tunnevad alla 30-aastased mõningaid Nõukogude aega iseloomustanud sõnu ja väljendeid. Küsimusele, kes olid šefid linnast, saadi vastus: „Eldan, et need ei olnud kokad. Kas see tähendas äkki miilitsat?“¹

Näiteid, kuidas pealtnäha üks ja sama „rahvusvaheline“ sõna võib eri keeltes ja eri aegadel tähistada eri asju, leidub palju. Vaatleme seekord *šeffi*.

Küsitletu vastus peegeldab esmalt tema teadmisi inglise keelest. Seal märgib *chef* oskuslikku kokaameti pidajat, eelkõige restorani peakokka. Sõna juured on prantsuse keeles, kus *chef* tähendab üldisemalt juhti. Inglise keeles on lühendatud prantsuse ühendit *chef de cuisine*, nii et „köögipea“ kohta käib vaid esimene sõna. Selline nihe on keelte vahel sõnu laenates sage. Näiteks tähendab *latte* itaalia keeles piima ning üks piima ja espresso segusid on *caffè (e) latte*, ent mitmes teises keeles piisab kohvijooigi nimetamiseks itaalia *piima*-sõnast, nii on saadud ka eesti *late*.

Eesti keelde on prantsuse *chef* juhi, ülemuse, pealiku tähenduses liikunud vene ja saksa keele kaudu enne teist maailmasõda. Tänapäeval seostub ta sageli jõuametkondadega, nagu liitsõnades *politsei-, luure-, turva- ja julgeolekušeff*, näha on ka *pressišeffi*.

Šeffluseks nimetati Nõukogude süsteemi, mille järgi tugevamaks arvatud asutus või organisatsioon abistas nõrgemat. Enamasti oli linnaasutustel kohustus mõni kolhoos või sovhoos „šeffluse alla võtta“. Oma tööd või õpinguid kõrvale jättes tuli „šefiks käia“ ehk minna appi kartuleid võtma või muudele hooajatöödele. (Kas mäletate filmi „Tants aurukatla ümber“, mille tegelane Miili tutvustab

¹ Tõlkes kaduma läinud. – Eesti Päevaleht, LP 6. IV 2019. <https://epl.delfi.ee/news/lp/vatti-ci-ole-ja-breznevi-pakike-millest-kaib-jutt?id=85823215>.

talus peremehetsevaid majulisi sõnaga „sehve“?) Nii omandas sõna paradoksaalselt algsele risti vastupidise sisu: ülemateks nimetatuist said alamad, sest sundkorras maale veetud linlasi kõlbas harilikult rakendada vaid lihttöödel kohalike juhtimise all.

Eesti argikeeles on *šeff* aga kujunenud ka tunnustust väljendavaks omadussõnaks (rõhutatult näiteks *jube šeff*, *ülišeff*, *megašeff*, lõunas ka *umbõ šeff*). Uus sõnaliik ja tähendus on levinud eelkõige sel aastatuhandel ning näib, et omapead, teisi keeli matkimata. See on iseenesest päris *šeff* ehk neutraalsemalt väljendudes tore lugu.

Postimees 7. XII 2019

Piloteerija viimane miil

Maire Raadik

Keset suve ilmus eestikeelsesse võrku huvitav sõnum ühelt posti- ja logistikaettevõttelt. Teatati, et ettevõtte, uskudes viimase miili automatiseeritud lahendustesse, hakkab piloteerima pakikappe, et neid testida. Pakikappide piloodi eesmärk, öeldi veel, on saada tagasisidet klientide valmiduse kohta teenust kasutada. „Oot-oot,“ küsib klient, „mis viimane miil, mis piloteerimine? Kas eesti keeles ei saaks öelda?“

Saab küll, on sellegi kohta näide tuua. Varasügisel leidsin postkastist statistikaameti meili. Oli palve osaleda sotsiaalset olukorda käsitlevas uuringus, oli lühidalt räägitud uuringu olemusest ja lisatud, et jutt käib suurema uuringu ettevalmistavast etapist ehk *prooviuuringust*. Näete, ei mingit salapärast pilooti ega piloteerimist, vaid lihtne ja selge *prooviuuring*.

Kes oma elus juba pisutki jõudnud võõrsõnu õppida, teab, et *piloot* on õhusõiduki juht ja *piloteerimine* on see, mida piloot teeb. Selles tähenduses oleme need sõnad endale laenanud ja sellest võiks meile tegelikult ka piisata. Inglise keeles on sama sõnatüve sisu laiem: tegusõna *to pilot* võib tähendada ka katsetamist, proovimist, omadussõna *pilot* on miski katseks või prooviks tehtav, nimisõna *pilot* on ka näiteks sarja avaosa, täpsemini film või saade, mille pealt vaadatakse, kas sellel põhinev sari võiks olla menukas.

Need tähendused on sellised, mille puhul mehaaniline vastendamise kohe kuidagi ei sobi. Väärt õpetuse, kuidas mitmesuguseid *pilot*-algulisi sõnaühendeid eesti keelde ümber panna, on andnud 2014. aastal ilmunud hariduse ja kasvatus sõnaraamat. Sealt leiame, et *pilot school* on olenevalt sisust katsekool või näidiskool, *pilot examination* on proovieksam, *pilot study* või *pilot project* on prooviuuring, *pilot test* on eeltest. *Pilot project* ehk prooviuuring on *piloot*-sõnadest ka see, mille kohta keelenõundajail on aastate vältel enim abi küsitud.

Kõige suuremad kahjukannatajad ses loos on sõnad *katsetama* ja *proovima*. Neil on tulnud aastaid taluda *testima*-verbi pealetungi, nüüd näib, et viimase hoobi annavad *piloteerima* ja *pilootima*. Seega tuleb keelehooldajail ikka ja jälle selgitada, et omasõnad nagu *katsetama* ja *proovima* võimaldavad mõnikord selgust ja konkreetsust seal, kus võõrsõnade tähenduspiirid on paratamatult ähmastunud (meenutame: *hakkab piloteerima, et testida*).

Mis on aga *viimane miil*? Aadressil <https://akit.cyber.ee> peetav andmekaitse ja infoturbe leksikon seletab, et *last mile* on side-, kaabeltelevisiooni- ja Interneti-teenuste valdkonnas käibiv väljend sidetaristu otse abonendini viiva viimase lõigu kohta, ning pakub eesti vasteks *viimane verst*. Lisatud on leksikoni tegijate õpetlik kommentaar: kõike ei tarvitse ju „piparküpsise“ vaimus täht-tähelt tõlkida. Sedasama tasuks meeles pidada ka piloteerijail.

Postimees 24. XI 2018

Retooriliselt retoorikast

Tiina Paet

Viimasel ajal ei möödu päevagi, mil ajalehtede esikülgedel ei kohtaks sõna *retoorika*. Üha kindlamalt püütakse selle sõna alla koondada kogu (eeskätt poliitiline) eneseväljendus.

Retoorika ehk kõnekunstiõpetus tekkis juba vähemalt 2500 aastat tagasi Vana-Kreekas ja oli Vana-Roomas ning keskajal üks seitsmest nn vabade inimeste kunstist (*septem artes liberales*), kuuludes vabale mehele tarvilike teadmiste ja oskuste hulka koos grammatika, dialektika, aritmeetika, geomeetria, muusika ja astronoomiaga.

Algul on see sõna tähendanud niisiis kõnekunsti ehk oskust avalikult kõneleda, omandades hiljem lisaks ilukõne tähenduse ja hakates tähendama ka ilusaid, ent sisutuid sõnu. Nii on kirjas ka ÕS 2018-s, võõrsõnade leksikonis ning ametniku soovitussonastikus. Esimene ÕS, mis ilmus 1918. aastal, annab selle sõna tähenduseks 'kõnetaie' (*taie* tähendab kunsti). Sõnaveebi portaali märgib *retoorika* tähenduseks ka 'millestki kõnelemise viis'.

Nüüdseks on seda sõna hakatud kasutama tõesti kõnelemise viisi, aga ka suhtumise, hoiakute, vaatenurga või seisukoha, selgitustöö, demagoogia ja propaganda tähenduses. Näete, kui paljude sõnade asemele on tulnud üks ja ainus – *retoorika*! Põhjus, miks *retoorika* asemel on soovitatav kasutada teisi sõnu, on, et selle iidse sõna tähendus kipub laiali valguma ja ähmastuma. Mis oleks, kui unustaksime nüüd mõneks ajaks *retoorika* ja nimetaksime asju nende õigete nimedega? Kui tegemist on suhtumist väljendavate seisukohavõttudega, siis nii võikski öelda.

Näiteks kui lubatakse kellegi *retoorika* (*mitte*)muutumist või *mahenemist*, siis millest jutt tegelikult käib, kas toonist, suhtumisest, seisukohtadest või väljaütlemistest?

Kui *retoorika on olnud, et võõrtöölisi me ei vaja*, oleks selgem öelda, et seisukoht või hoiak on olnud selline, et võõrtöölisi me ei vaja.

*Ametlik retoorika räägib Eestist kui uuenduslikust ettevõtlikus-
sõbralikust riigist. Kas mõeldakse kuvandit või suhtumist?*

Pealkiri „Eesti rahvastikupoliitika retoorika, võrdlus Euroopa-
paga“ on sootuks arusaamatu, alles artiklis öeldakse, et „võrreldakse
Eesti ja veel 30 Euroopa riigi rahvastikupoliitika hoiakuid“.

Selles, et sõnade tähendus ajaga muutub, ei ole iseenesest midagi
imelikku ega taunitavat. Kui aga üks võõrsõna võtab üle mitme
selge ja arusaadava sõna tähenduse, ähmastades sellega öeldu mõtet,
muutudes parasiit- ja moesõnaks ja pannes unustama algse tähen-
duse, tuleks enne sõna kasutamist pisut järele mõelda.

Postimees 11. V 2019

Absoluutselt

Argo Mund

Sõitsin möödunud sügisel bussiga pealinnast vanematekoju. Minu ees olid istet võtnud noor ema ja tema lasteaiaaegne poeg. Kui poeg küsimusi esitas, vastas ema harilikult: „Absoluutselt!“ Lõpuks jõudis buss Tallinna tänavate rägastikust vabanenuna metsade vahele ning väike poiss kilkas aknast lõputuid salusid ja laasi silmates: „Emme, vaata, mets!“ Ema vastas: „Jaa, see on absoluutselt mets!“

Nädala jagu päevi tagasi jälgisin ühe Eesti seriaali verivärskel hooaja avaosa, mille tegevus toimus aastal 1988. Ka seal vastas üks tegelane teise pärimisele sõnaga *absoluutselt*. Mulle tundus selle aja keelekasutusele mõeldes vastus veidi ootamatu, jäin mõtlema, kas see sõna oli ületarvitus juba siis, eelmise sajandi lõpul.

Selgub, et oli küll. Uno Liivaku on raamatus „Kirjakeel ja kirjasõna“ (1999) kirjutanud: „Praegu on *absoluutne* kujunenud moesõnaks. Kes on koolist mööda käinud, ütleb, et ta ei oska *absoluutselt tantsida*, kes pole möödagi käinud, ütleb, et ta ei oska *apsaluutselt tantsida*. Kes koolis sees on käinud, oskab öelda ka nii: ma ei oska *üldse tantsida*.“

Mis võib olla ühe sõna mõõdutundetu pruukimise taga? Nagu paljude praeguse aja moeväljendite puhul tavaliselt, on siingi võõrkeelte eeskuju, mõjutaja on ühelt poolt inglise, teiselt poolt vene keel. On sõnu, mida aitavad mainekaks teha laulud. Meenub ansambli HU? samanimeline pala, mis sai Raadio 2 korraldatud 2008. aasta hiti valimisel Eesti lugude seas 23. koha. Seal on niisugused read: „Kuid ta ei vaata mind / Absoluutselt / Kuid ta ei taha mind / Absoluutselt / Kuid ta ei helista mulle üldse / Absoluutselt / Ja pole mõtet vist lisada / et ta ei messi ka / Absoluutselt.“ Olgu tuju tõstvate poplugudega kuidas on, aga mujal võiks *absoluutselt* asemele otsida vahelduseks teisi viise.

Johannes Silveti sõnaraamat esitab inglise *absolutely* tõlkeks *jah, muidugi*. ÕS näitab, et *absoluutselt* omasõnalised sünonüümid on *täielikult, täiesti*, eitava lause puhul *mitte sugugi, üldse mitte*. Asta Õimu „Sünonüümisõnastikust“ leiame veel näiteks järgmised võimalused: *sügavalt (sügavalt ekslik arvamus), algusest lõpuni, põhjani (põhjani halb), sula (sula kade inimene), üdini, luuni ja üdini, läbi-lõhki, läbi ja lõhki, läbi ja läbi, läbinisti, läbini, lõpuni (lõpuni aus mees), otsast otsani*.

Kui järgmine kord kipub keelele moodne *absoluutselt*, tasuks ehk sellel sabast kinni hakata ja öelda midagi stiililt värskeamat. Näiteks loo alguses kirjeldatud olukorras oleks saanud vastata „Mets mis mets!“ või „Tõesti ilus mets!“. Võimalusi on veel, nii et sõnavara vaesuse üle ei ole meil põhjust kurta.

Postimees 28. I 2017

Valik inglise sõnade vasteid

Argo Mund, Tiina Leemets

Sõnad ja pakutud vasted on valitud aastail 2015–2020 esitatud aktuaalsete keelenõuküsimuste hulgast, arvestatud on ÕS 2018 ja oskussõnastike soovitusi. Küsitud sõnadel võib olla teisigi tähendusi.

audio description – kirjeldustõlge

augmented reality – liitreaalsus

balacava – kaelusmüts, sukkmüts, tuukrimüts, kiivrisukk, suusamask, sukkmask

big data – suurandmed

bomber jacket – lendurijakk, lendurijope

casting – rollimine, (osataitjate) otsing, valik

chat – vestlus, suhtlus, jutuside, tšätt; **live chat** – reaalaajasuhtlus, reaalaajavestlus

chia seeds – õlivalvei seemned, tšiiaseemned

chicken nugget – nagits, kanapala

cocoa nibs – kakaooatükid, kakaooapuru, kakaonipsid

coffee table book – album, iluraamat, pildiraamat, lehitsemisraamat, kohvilauaraamat

coworking space – jagatud tööruum, ühiskontor, vabakontor, kontorihotell

data science – andmeteadus

door hanger – ukselapats, ukselipik, lingilapats, lingilipik

dragon fruit – pitaia

elevator speech – kiirtutvustus, välkesitlus, liftikõne

fake news – võltsuudis, libauudis

fan fiction – fännikirjandus, fänniloome

fish and chips – kala ja krõbekartul(id), kala ja friikartul(id)

fundraising – rahakogumine

gamification – mängustamine, mänguliseks tegemine
gig economy – juhutöömajandus
grooming – 1) lemmikloomahooldus; 2) peibutamine (*kontakti otsimine seksuaalsuhte eesmärgil*)
guided tour – giidikäik, giidituur, giidiekskursioon
hackathon – programmeerimismaraton, häkaton
high definition – peeneraldu
influencer – mõjutaja, (*argikeeles*) suunamudija
Internet of things – värkvõrk, esemevõrk
job embeddedness – töökohajuurdumus
keynote speech – põhiettekanne, plenaarettekanne
lifehack – nipp, nõks, majapidamisnipp, igapäevanipp
loft – tehasekorter, loft
makerspace – ühistöökoda
massive open online course, MOOC – veebipõhine massikursus
media literacy – meediakirjaoskus, meediaoskus, meediapädevus
memory foam – mäluvaht (*pehmenemismaterjal*)
micromobility device – kergliikur
millennials – millenniumilapsed, millenniumipõlvkond
mindfulness – meeleteadlikkus, ärksameelsus, meelevirgus (*Doris Kareva uudissõna*)
mop sauce – pintselduskaste
motor home – autoelamu
multicooker – elektri(keedu)pott, keedukombain
navy blue – mustjassinine, mereväesinine
non-sustainable – kestmatu, jätkusuutmatu, raiskav
paragliding – tiibvarjusport, tiibvarjusõit, tiibvarjulend
playlist – esitusloend
pointer – laserosuti
post-truth – tõepõhjata, tõejärgne, tunde-
presenter – esitluspult
print on demand – nõudetrükk
pumptrack – lainerada (*trikiratturitele*)
QR code – ruutkood
ranking – positsioon hierarhias; paremusjärjestus, edetabel
repository – (digi)hoidla

roll-up – rull-, (lahti)keritav (*nt reklaam, stend*)
screenshot – kuvatõmmis, ekraanitõmmis
scroll – kerima (*arvutis või nutiseadmes*), (*argikeeles*) skrollima
selfie – selfi, selvepilt, selvefoto
selfie-stick – selfipulk, pildipulk, fotopulk
service design – teenusekorraldus, teenuseloome
showcase concert – tutvustuskontsert, esitluskontsert
skimming – andmekopeerimine; **skimmer** – andmekopeerija
slackline – tasakaalulint, **slacklining** – lindilkõnd, **slackliner** –
 lindilkõndija
slow food – aeglane toit, nauditav toit
small talk – viisakusvestlus, seltskondlik vestlus
social distancing – (suhtlus)vahemaa hoidmine
stencil art – šabloonkunst, **stencil technique** – šabloontehnika
stock-office – kontorladu
storytelling – (loo) jutustamine
streaming – voogedastus; **stream** – voona edastama, voogedastama
superfood – väetoit, supertoit
tag – silt; (*tegusõnana*) (veebikeskkonnas) märkima, sildistama,
 (*argikeeles*) täägima
tickbox – märkeruut
vlog – videoblogi, (*argikeeles*) vlogi; (*tegusõnana*) videoblogima;
vlogger – videoblogija, (*argikeeles*) vlogija
wakepark – veelauapark
webinar, web-based seminar – veebiseminar
wellness coach – tervisekoolitaja
wet food – konservitoit (*lemmikloomadele*)
whitelist – loanimekiri, valge nimekiri (*inimesed või üksused, kes on*
tuntud, keda usaldatakse või kellele on erandina antud luba)
whole food – töötlemata toit, täisväärtuslik toit
zero waste – jäätmeteta (*nt elustiil*)

ORTOGRAAFIA

Gooti kirja reegleid

Peeter Päll

Tänapäeva inimesele on küllap harjumatu lugeda teksti gooti kirjas, kuid kuni 1940. aastateni oli see eesti keeles väga levinud ja fuur osa ajalehtedest ilmus selles kirjas.

Küllap pingutasid paljud nooremad lugejad nüüd silmi, sedavõrd vähe puutuvad nad kokku omaaegsete trükitekstidega. Pealegi puudub gooti kirja font tänapäeva arvutite standardvalikust ja ka Internetist ei leia hõlpsasti sellist fonti, mis vastaks omaaegse eestikeelse trükikirjanduse tähekujuitele, ikka jääb mõni detail erinevaks või puudub mõni täht (nt saksa keele maades ei kasutata õ-d ja seepärast jäetakse see fondis sageli kujundamata). Siinkirjutaja leitud font ei ole ideaalne, sest mõne tähe põhikujud ei ole sellised, nagu need Eestis ilmunud tekstides valdavalt esinesid.

Kõigepealt paar sõna nimetustest. Meil räägitakse **gooti kirjast**, aga see on õieti suur kirjatüüpe pere, millele on omane tume-dus ja kokkusurutus. Selle kirja liigid on nt tekstuur, ümargooti ja švaabahher, ent meil levinuim kuju oli **fraktuur**. Vastanduses gooti kirjale kasutatakse terminit **antiikva**, need on meie tänapäeva tähekujud, mis lähevad otsesemalt tagasi roomlaste klassikalistele tähekujuitele (kust küll puudusid väiketähed). Muide, inglise keeles oleks gooti kirja täpsem vaste *Blackletter*, kuivõrd *Gothic script* võib inglise tavas tähistada ka muid kirjatüüpe, fontide nimes märgib see

sageli seriifideta kirju (seriifid on „sakid“, mis esinevad tähekujude otstes, eriti selgelt *i*-tähe puhul kirjatüübis Courier: i).

Olgu siinkohal esitatud kogu põhitähestik fraktuurkirjas (suur- ja väiketähed):

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Jj Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Ss Tt Uu Vv Ww Xx Yy Zz.

Eesti fraktuurkirjas esinesid ka lisamärkidega tähed **Õõ Ää Öö Üü.**

Tähelepanu tasub juhtida antiikvast erinevatele tähekujudele, nt *k*-täht (**f**) on iseloomuliku tutiga ja paljusid suurtähti on raske ära tunda. Vilumatule silmale on sarnased suur **A** (**A**) ja **U** (**U**), vrd **Andja** (Andja) ja **Undla** (Undla); samuti **B** (**B**), **P** (**P**)¹ ja **V** (**V**), vrd **Beethoven** (Beethoven), **Petlemm** (Petlemm) ja **Vaduz** (Vaduz), mõnikord ka **N** (**N**) ja **R** (**R**), vrd **Nõo** (Nõo) ja **Reo** (Reo). Kuigi *x*-täht (**x**) esineb harva, on ta väga *r*-tähe (**r**) sarnane, seega ei tohiks segi ajada nimesid, nagu **Mary** (Marx) ja **Marr** (Marr). Lugejale on vahest raske eristada ka väikest *f*-i (**f**) ja *s*-i (**f**), esimesel on vähemärgatav rõhtkriips. Suure **I** (**I**) ja **J**-i (**I**) vahel fraktuurkirjas enamasti vahet polegi, nii tuleb **Joonas** lugeda Joonas ja **Jo** Io.

Kuigi gooti ja antiikva tähtede vahel on üksühene vastavus, on tarvis teada, et gooti kirja kasutades järgitakse kindlaid reegleid. Siinne ülevaade tugineb Henn Saari gooti kirja käsitlevale osale peatükis „Kiri“ eesti keele grammatika II osas².

1. Kõige olulisem on, et gooti kirjas on kaks väikest *s*-i: lühike (**s**) ja pikk (**f**)³. Neid ei saa kasutada meelevaldselt, vaid tuleb juhinduda õieti lihtsast reeglist, mis oli eesti keeles kinnistunud: lühike **s** on kasutusel **silbi lõpus**, mujal igal pool esineb **f**. Silbi all tuleb mõista mehaanilist poolitussilpi, seega **kass** kirjutati **kaʃs**, aga omastav või

¹ Siinses fondis eristub **P** selgemini, ent Eestis levinud trükikirjades meenutasid **P** pauna kumerused **B**-tähte rohkem.

² **M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare**, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 347–348.

³ Pikk *s* on ka antiikvakirjas vajaduse korral olemas, arvutis oma koodiga: **f**.

osastav *kassi* **kašši**. Muide, vanas kirjaviisis, mille puhul mõnikord tähistus oli kahemõtteline (kui lühikesele vokaalile järgnes topeltkonsonant, siis viimast võidi lugeda nii lühikeselt, nt *kalla* 'kala', kui ka pikalt, nt *kalla* 'kalla'), võimaldas lühikese ja pika *s*-i kasutamine neid siiski eristada: kui kirjutati **kašši**, siis loeti *kassi*, kui aga **kašši**, siis *kasi* (minema). Kahe *s*-i reeglit tuleks järgida ka võõrnimedes, kirjutades näiteks **Chester** ja **Masfachufetts**. Seejuures tuleks arvestada poolitusreegleid, nt inglise *sh* nime keskel ei poolitu, kui sellega märgitakse š-häälikut, seega kirjutada **Cheshire** (Cheshire), mitte **Cheshire** (ent vrd **Gateshead**). Saksa keeles oli *s*-i reegel keerulisem, kuid eesti tekstis võib ka saksa nimesid kirjutada eesti *s*-i reeglite alusel, nt **Braunschweig**, **Breisgau**, **Darmstadt**, **Desfau**, **Dresden**, **Esfen** jne.

2. Teine reegel on see, et kuna gooti kirja levimise aegadel kasutati eesti keeles *v* asemel *w*-d, siis on loogiline sedasama teha ka nüüd, seega võiks gooti kirjas kirjutada *w* kõikjal, kus nüüdisestti kirjapildis on *v*, välja arvatud võõrkeelsed nimed ja tsitaatsõnad: **wanter**, **Wiru**, **tuwi**, **förw**. See kehtib ka võõrsõnade kohta, nt **tšivilišatšivon**, **awanšs**, ent mitte võõrkeelsete nimede kohta, kus *v* on ladina tähestikus algupärane, nt **Vaurhall** (Vauxhall). Kui nimi on teisest tähestikust transkribeeritud eestipäraselt, siis sobib jälle *w*, nt **Turgenew** (Turgenev).

3. Gooti kirjas ei olnud eesti š-le ega ž-le vastavaid tähti ja neid anti edasi *sh*-ga, ž puhul soovitati *zh*-d (seda võiks tänapäeval eelistada). š-d märkivas täheühendis **sh** oli *s* alati pikk, sest ta ei jäänud silbi lõppu, nii et siin tekkis jälle mõnikord eristus, vrd **pašha** (paša) ja **pasha** (pasha). Nii nagu *v/w* puhul, võiks soovitus kehtida võõrsõnade puhul, nt **šhofolaad**, **šhelee**, ja eesti transkriptsioonis nimede puhul, nt **Šheremetjew** (Šeremetjev), **Šhelezov** (Železov), aga mitte teistest ladinatähelistest keeltest pärit nimede puhul. Kui on hädavajalik viimaseid gooti kirjas esitada, siis võiks pigem diakriitilised märgid ära jätta, kirjutades nt **Silinsš** (mitte **Silinsš** 'Siliņš'), **Žigure** (mitte **Žigure** 'Žigure')⁴, **Capetš** (mitte

⁴ Läti keeles olid gooti kirjal omad reeglid, mis on liiga komplitseeritud, et neid eesti tekstis saaks järgida, nt põikikriipsuga **š** märkis *s*-häälikut, ilma selleta **f**

Chapef 'Čapek')⁵ jne. Tuleb tõdeda, et gooti kiri ei võimalda nimede täppiskirjaviisi.

4. Gooti kirjas puudub kursiivi võimalus, ent puhtvõrkeelseid tsitaate esitati tavaliselt teises kirjas, kõige sagedamini antiikvas. See võimalus sobib ka praegu, näiteks: **See kehtib käesoleval juhul de facto, mitte de iure.** Muid kursiivi juhtumeid asendas sõrendus, kirjutades näiteks **Sõnal firi on mitu tähendust.**

Henn Saari on gooti kirja ülevaate lõpetanud nii: „Nüüdisaegses kirjakujunduses eksitakse tihti gooti tähtede kasutamise reeglite vastu. Vead on tingitud arvamusest, et eesti gooti kirja tuleb kasutada saksa reeglite järgi, valesti komplekteeritud või tellitud trükkirjadest ja kõige rohkem hoolimatusest.“ Kui asendada „trükkikiri“ „fondiga“, siis paraku kehtib öeldu ka tänapäeval.

Olgu lõpetuseks näitlik tsitaat gooti kirjas Henn Saari viidatud ülevaate algusest:

Enne 1940. aastat kasutati eesti trükkides tavaliste ladina tähtede kõrval ka gooti tähti. Need olid siin saksa keele eeskujul kasutusel juba 16. sajandil. Tänapäeval kasutatakse neid ehiskirjana, wanade tekstide tšiteerimisel ja trüki retrostiilis (nt Jaan Krossi romaani «Kolme katku wahel» tiitellehtedel ja peatüüpäistes).

Oma Keel 2017, nr 2

aga *z*-häälikut, niisamuti märkis põikikriipsuga **sch** *š*-d ja ilma kriipsuta **sch** *ž*-d. Nime Žigare oleks tõenäoliselt kirjutatud kujul **Schigare**.

⁵ Tšehhi keeles märgiks *ch* tugevat *h*-häälikut.

Vabadus! Wabadus?

Peeter Päll

See viimane märgib üht Tallinnas Vabaduse väljakul tegutsenud toitlustusasutust, aga aeg-ajalt uuritakse keelenõuandest, millal siis sai *w*-st eesti keeles *v* ja kes selle otsustas. Nagu selgub, lihtsat vastust sellele ei ole.

Olgu meenutuseks öeldud, et pikka aega kasutati eesti keeles põhitähena *w*-d ja *v* oli hoopis võõrtäht, mida haruharva mõnes võõrsõnas või ladina tsitaatlaenus (nt *civitas*) kasutati. Nii oli veel XX sajandi alguses, kuid ajakiri Eesti Kirjandus hakkas 1907. aastal *w* asemel kasutama *v*-d, varem oli see olnud Gustav Suitsul 1905. Kas oli põhjuseks arusaam, et *v* on moodsam, või väljendati sellega oma erinevust saksa kultuurist või võeti eeskuju hoopis oma naaberriitelt soomlastelt, kes omakorda said selle rootslastelt, ei ole enam tagantjärele selge, aga vähehaaval hakkas *v* kasutamine levima. Harald Põllu 1915. aasta grammatika oli esimesi, mis seda ettevaatlikult pooldas, ja siis võis põhjuseks tõesti olla saksavastatus, sest parasjagu käis maailmasõda, milles Saksamaa oli vaenlane.

Ainus teadaolev otsus, mis kinnitas üleminekut *v*-tähe kasutamisele, tehti 1919.–1920. aastal Eesti Kirjanduse Seltsi keeletoimkonnas, kui arutati järgmise õigekeelsussõnaraamatu koostamist. Pärast seda hakati keelekäsiraamatutes seda soosima, kuid sõnastus jäi leebeks kuni 1930. aastateni, mil *v*-d peeti juba ainusoovitavaks. Villem Altoa nentis 1931. aastal ilmunud ülevaates, et mõlemat tähte peetakse samaväärtuslikuks ja tihtipeale kirjutatakse ka saksa nimed ümber *v*-ga (*Viedemann*), mis aga ei ole õige. 1930. aastate lõpust võib siiski nentida, et *v*-täht oli juurdunud ja *w*-d hakati pidama pigem võõrtäheks.

Vahel on *v*-le üleminekut seostatud fraktuuri (gooti kirja) asemel antiikva kasutuselevõetuga, ent see pole päris täpne; ka antiikvas

kasutati sageli veel *w*-d, näiteks oli see nii esimeses õigekirjutussõnaraamatus (1918).

Seega võib nentida, et *v*-täht tuli kasutusele peaaegu spontaanselt, ilma et seda otsust oleks kusagilt maha kuulutatud. Ta lihtsalt sobis kõigile ja tundus loogiline. Kaasa aitasid kool ja ametlik keeletarvitus.

Üks jäänus *w*-tähe kunagisest staatusest on siiski vahel säilinud. See esineb kombes järjestada perekonnanimesid sisaldavates nimestikes *v*- ja *w*-täht kokku. Nii on praktiline.

Nüüd on vahel näha nostalgiat, mida kajastab *w* tagasitulek kas või mõne nime kirjepildis. Seda võiks veel kuidagi mõista, sest ärinimega tahetakse silma torgata (vahel väga valusalt), aga ma ei mõista neid, kes tähistavad 1920.–1930. aastate Eesti Vabariiki lühendiga EW. See tundub ülekohtune, sest just tollal tehti kõik selleks, et *w*-tähte eesti tähestikust kaotada.

Postimees 10. VI 2017

š ja ž ei ole surnud

Tuuli Rehemaa

Vanalinna maiustusepoe tootepakenditele oli kirjutatud „shokolaad“. Raamatupoes müüdi „broshüüre“. Teleuudiste subtiitritest võis lugeda, et koostöölepingu allkirjastas „kolledzh“ ja et vaadatud saatel oli „rezhissöör“. Mälumängusaates ilmus ekraanile teema „Tshempionid“. Söögikoha menüüs olid „borsh“ ja „shnitsel“. Veebi-pood kutsus mind „shampooni“ ja „ripsmetushi“ ostma. Hotelli „dushiruumis“ oli remont ... Kuhu ometi on kadunud š-d ja ž-d?

Keelenõuandest küsitakse

Eesti keele instituudi keelenõuandepäevikutesse ilmusid esimesed küsimused selle kohta, kas š ja ž asemel võib kirjutada ka *sh* ja *zh*, 1990ndatel ja kuni sajandivahetuseni need aina sagesid. Keele-nõuandjatel on päritud, kuidas tuleks „nüüd“ kirjutada *massaaž*, *tiraaž*, *oranž*, *trikotaaž*, *dispetšer*, *garaaž*, *šampanja*, *žele*, *režiim*. Paljud 1990. aastate küsijad on olnud hädas tehniliste probleemidega, on küsitud nõu, mida teha, kui š ja ž asemel ilmuvad teksti „mingid konksud“.

sh ja *zh* trügivad ka (võõr)nimedesse, näiteks on keelenõuandjatel tulnud õpetada, et vene *ж* on *ž*, mitte *zh* (Žukov, mitte Zhukov), ja vene *ш* on *š*, mitte *sh* (Šiškin, mitte Shishkin), samuti et Maneeži tänava nimes ei tohi ž-d asendada *zh*-ga ega ka mitte ainult *z*-ga, mäe nimi on Džomolungma, mitte Dzhomolungma, ajalehe nimi on Molodjož Estonii, mitte Molodjozh Estonii jne.

Keelekorraldaja Sirje Mäearu on artiklis, mis ilmus esmalt 1993. aastal Rahva Hääles, jaganud ajastu kasinatele tehnilistele võimalustele kohaseid nõuandeid: „Ladinakirjalistes, š-d, ž-d ja č-d lähtekujus kasutanud keeltes (nagu läti, leedu, tšehhi, slovaki,

horvaadi nimedes) võiks haagi pigem ära jätta, kui asendada need tähed *sh*, *zh* ja *ch*-ga: *Fučiku*, *Hašeki*, *Žižka* asemel pigem *Fucik*, *Hasek*, *Zizka* kui *Fuchik*, *Hasbek* ja *Zhizhka*. Loendites jt andmebaasides tuleb täpsuse huvides leida diakriitikuga tähtede asemele tingtähistus, näiteks *s*, *z* ja *c* ja mõne sümboli – plussmärgi, noole, graavise vm ühend. Sümboli asemel *h*-d kasutades võib juhtuda, et paremate (välja)trükitavimõimaluste saamisel muudetakse *š*-ks, *ž*-ks ja *č*-ks automaatselt ka täheühendid, mis seda algselt pole (näiteks Orašaina tee, Aino Bač).“ Eespool rõhutab Mäearu: „.. *š* ja *ž* asendamine *sh* ja *zh*-ga täpsust ja korrektsust nõudvates tekstides nagu igasugused dokumendid (passid, tunnistused, koha- või isikunimeleendid, rahvastikuregister jne) on **lubamatu**. Kirjaviisi ja tähestikku moonutav tehniline mannetus ei tee ühelegi väljaandelega kirjastusele au.“¹

2002. aastal on keelenõuandjatel küsitud, kas eesti keele instituut ei saaks korraldada nii, et arvutitel oleksid *š*- ja *ž*-täht, sest küsijale ei meeldi kasutada nende asemel *sh*-d ja *zh*-d. 2003. aastal on teada tahetud, kas *sh* ja *zh* tähtede *š* ja *ž* asemel on taunitavad või keelatud. 2006. aastal aga küsitakse juba, kas õpetaja ikka peab õpilastelt *š*-d ja *ž*-d nõudma, kui need eelistavad selle asemel *sh*-d ja *zh*-d. Näib, nagu oleks hakatud *sh* ja *zh*-ga vaikselt harjuma ning neid asendusühendeid iseendastmõistetavalt või paratamatusena võtma. Levib ka arvamus, nagu oleksid *š* ja *ž* eesti tähestikku võetud nõukogude ajal vene keelest ja väärriksid seetõttu taunimist. Keelekorraldaja Tiiu Erelt kirjutab 2001. aastal: „Endiselt on suured raskused *š* ja *ž* tähega, mille asemel ei tohi kasutada tähekombinatsioonid *sh* ja *zh*. [---] Need kaks võõrsõnatähte ei ole mingid nõukogude tähed, nagu kahtlustatakse, vaid eesti keeles juba XX sajandi algusest, kui meil võõrsõnade vastuvõtmine hoogu sai. Nii saksa *sch*, prantsuse *ch* kui ka inglise *sh* annavad eesti võõrsõnades *š*: *Schlager* > *šlaager*, *chanson* > *šanson*, *shampoo* > *šampoon*.“²

¹ S. Mäearu, Ikka *š*, *ž* ja *č*. – T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, Keelenõuannete soovitab. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1996, lk 105–106.

² T. Erelt, Need rasked võõrsõnad. – Oma Keel 2001, nr 2, lk 43.

Põgus vaade ajalukku: ladina ja gooti kiri

1918. aastal välja antud „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatus“ on õpetus, et vene keele tähti „katsutakse esialgu umbes seniste kirjamärkidega“ eesti keeles transkribeerida: $з = s$, $ж = zb$, $ш = sb$, kui aga eesti keeles võetakse tarvitusele ladina kiri, tuleb vene keele tähti eesti keelde transkribeerida nõnda: $ш = š$, $ж = ž$, $з = z$.³ „Seniste kirjamärkide“ all on silmas peetud gooti kirja. Kuna gooti kirjas üldiselt ei kasutatud diakriitikut ˇ ehk haaki, siis märgiti š-d pika s-i ja b ühendiga: ſb. Ka ž-d märkis esialgu sama ühend, hiljem soovitati seda gooti kirjas märkida z ja b ühendiga: zb.

Gooti kiri oli ladina kirja kõrval eesti trükistes kasutusel kuni 1940. aastani. Seetõttu lubasid 1920. ja 1930. aastatel ilmunud keeleõpikute ja käsiraamatute autorid, näiteks Elmar Muuk⁴ või Jaan Ainelo⁵, trükis vastava tähe puudumise korral tarvitada sb-d [= š] ja zb-d [= ž]. Johannes Aavik väljendub konkreetsemalt ja lubab neid ühendeid kasutada ainult gooti kirja, täpsemalt fraktuurkirja puhul: „Juhtumisi kui trükikirjas (nimelt fraktuurkirjas) ei ole š- ja ž-aapeid, tuleb š asendada sb-ga (mitte sch-, nagu on meie ajalehis) ja ž zb-ga (mitte sh-, nagu meie ajalehis).“⁶ 1939. aasta kooligrammatikast leiab aga juba hüüumärgiga reegli: „Võõrhäälikud kirjutatakse tähtedega f, š (mitte sch ega sh!), z, ž (mitte zb!)“⁷.

³ Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tallinn: K.-Ü. „Rahvaülikooli“ kirjastus, 1918, lk XII.

⁴ E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1933, lk 11.

⁵ J. Ainelo, Keeleline teatmik. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 8.

⁶ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 318.

⁷ H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V. Tuletusõpetus. Progümnaasiumi V, reaalkooli III ja kutsekooli III klassile. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1939, lk 16.

Kuidas teevad soomlased

Soome kodumaiste keelte instituudi 2013. aasta õpetuse⁸ kohaselt säilitab ladina tähestikuga keelest soome keelde laenatud sõna algupärase kirjaviisi, nt *macho*, *cha-cha-cha*, *brunch*, *charmi*, *shop*. Sama kirjaviis säilib ka soomekeelse liitega tuletistes: *charmikas* 'sarmikas', *shoppailla* 'ostelda'. Meeldetuletuseks – soome keeles ei ole tavaks eristada võõrkeelseid sõnu teise kirjaviisi ja ülakomaga, nagu tehakse eesti keeles, ja soome käändelõpp liitub sõnale otse, nt *sherryä* 'šerrit', *sherryyn* 'šerrisse'. Teiste tähestikega keeltest laenatud sõnade vastavaid häälikuid märgitakse *š*-ga, nt *šiatsu*, *tšetšeeni*. Mis puutub *ž*-sse, siis „Soome-eesti suursõnaraamatus“ esineb see võõrtäht ainult kahes soome sõnas: *džonkki* 'džonki' ja *maharadža*. Mõlemad tuleb „Kielitoimiston sanakirja“ järgi kirjutada *ž*-ga, paralleelvorme pole. Paljud võõrpäritoluga sõnad on soome keeles mугanenud ja haagiga täht on muutunud *s*-iks, nt *kollaasi* 'kollaaž', *sovinismi* 'šovinism' (sellist mugandamist soositi Soomes eriti 1960. ja 1970. aastatel), ent osas sõnades kasutatakse tänapäeval paralleelselt nii *š*-d kui ka *s*-i, nt *sokki* = *šokki* 'šokk', *samaani* = *šamaani* 'šamaan', osa sõnu võib kirjutada paralleelselt nii *sh* kui ka *š*-ga, nt *shakki* = *šakki* 'male', ja mõnd sõna nii *s*-i kui ka *sh*-ga, nt *sampoo* = *šampoo* 'šampoon'.

Need reeglid pole alati olnud sama liberaalsed. 1998. aastal on kodumaiste keelte instituut õpetanud⁹, et kuna soome keeles vastab igale häälikule üks täht, tuleb neid häälikuid, mida muudes keeltes hääldatakse kui *š*-d või *ž*-d, märgidagi soome keeles *š* või *ž*-ga, nt *šakki* (mitte *shakki*) või *šamaani*, ja nende häälikute märkimine mitme tähega on soome õigekirjareeglite vastane. Moodust märkida *ž*-d *zh*-ga ja *š*-d *sh*-ga hindasid Soome keelekorraldajad toona ebaloogiliseks ja probleemseks, kuna ka soome sõnades võib esineda *sh*, mida ei tohi sugugi *š*-ks hääldada, näiteks liitsõnades *ihmishenki*

⁸ Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas. 11. painos. Päätoimittaja S. Kankaanpää. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus, 2013, lk 210–213.

⁹ Kirjaimet š ja ž suomen kielen oikeinkirjoituksessa. <http://www.mlang.name/arkisto/hatut.html>.

'inimhing' ja *puoshaka* 'pootshaak' või sõnades *taashan* 'taas' ja *mieshän* 'mees'.

Soome teaduskirjanik Jukka Korpela on toonud oma veebi-keeleõpikus¹⁰ mitu põhjust, miks on vahel vajalik asendada *š* ja *ž* *sh* ja *zh*-ga: haagiga tähtede kirjakuju erineb sageli ülejäänud tekstist ja tekst ei näe nägus välja; e-posti aadressides ei saa haagiga tähti kirjutada; leidub arvutiprogramme, kus pole võimalik kasutada isegi täppidega tähti, rääkimata haagiga tähtedest, ja kui teksti on vaja mingil moel virtuaalselt transportida, peab olema kindel, et see ei moundu.

Kas tehnilised põhjused või kirjaoskamatus?

Eestis on keeleinspeksioon 2004. aastal uurinud, kas toonane Hansapank eksib seaduse vastu, kuna panga arvutiprogrammid ei võimalda õigesti kirjutada neid nimesid, milles on *š* või *ž*, nende asemel kirjutatakse *sh* ja *zh*. Inspeksioon rõhutab, et igal isikul on õigus oma nime korrektsele kasutamisele, ja panga esindaja on kin- nitanud, et aasta jooksul komplikatsioonid kaovad, sest võetakse kasutusele uus tehnoloogia.¹¹

2006. aastal nuriseb ajalehe Kesknädal lugeja, et võrguvälja- andes on tähed *š* ja *ž* asendatud *sh* ja *zh*-ga: „Tekstid muutuvad seeläbi raskemini loetavaks, mõnel juhul isegi eksitavaks. Lisaks tahaksin mina ja arvatavasti paljud teisedki, et eesti kultuur säili- tak oma omapära; pikemas ajaskaalas – et eesti kultuur ja eestlus üleüldse alles jääksid.“ Toimetus vastab – tarkvara on valmis, et *š* ja *ž* näeksid kirjutistes normaalsed välja, ent kurdab: „Paraku näi- tab kurb kogemus, et nende asemel kipuvad trükivalgust nägema tühjad ruudud või mingid kriksakullid. Me pole siiski kaotanud lootust säilitada eesti lugejatele eesti tähestik ja jätkame visa vastu-

¹⁰ J. Korpela, Nykyajan kielenopas. <http://jkorpela.fi/kielenopas/4.13.html#sh-paikat>.

¹¹ Tarbijakaitse. <http://www.tarbijakaitse.ee/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1860>.

punnimist „tähestiku globaliseerimisele“.¹² Nii Kesknädalal kui ka teistel Eesti ajalehtedel-ajakirjadel on see nüüdseks korda läinud ja enamikust ajakirjandusväljaannetest ei leia tänapäeval š ja ž asemel enam tühje ruute, „kriksakulle“ ja õnneks enamasti ka mitte asendusühendeid.

See, et ajakirjanikud ja pangad on õppinud arvutis š-d ja ž-d kirjutama, ei tähenda kahjuks, et sama oskuse oleksid omandanud ka kaupmehed. Mõned näited. Looduspood müüb „artishokki“ kapslitena, mille koostisesse kuulub ka „zhelatiin“. Populaarne kohvik ja šokolaaditootja müüb oma e-poes „shokolaadi“ ja sama kirjaviis on ka nende šokolaaditahvlite paberitel. Turismitalu annab kodulehel teada, et tubades on WC ja „dush“. Mahetooteid müüvas e-poes on saadaval nii „ketshup“ kui ka „šhungiit“ – viimase sõna kirjaviis tõestab eriti hästi, et puudu pole mitte haagiga tähtede kirjutamise võimalustest, vaid õigekirjateadmistest. Väärusku, et kuskil seal š või ž kõrval peab kindlasti ka üks h olema, kohtab viimasel ajal aina rohkem. Nii koerte-kasside kui ka inimeste pesemiseks müüakse „šampooni“. Kinnisvaraportalidesse on ilmunud „garaažhid“. Ilusalong ei soovita pärast ripsmepikenduste paigaldamist kasutada „ripsmetuši“. Ja nii edasi. Ehk viib see vähikäik kunagi ringiga tagasi kirjakeele normi juurde?

Suhtumist, et kui š-d või ž-d ei oska teha, käivad sh ja zh küll, leiab ka foorumitest ja ühismeediast. Isegi eestikeelne Vikipeedia väidab artiklites „š“ ja „ž“, et arvutikasutajad asendavad š ja ž vajaduse korral tähekombinatsioonidega sh ja zh. Milline vajadus selle asenduse tingima peaks, seda pole täpsustatud. Eestikeelsetest foorumitest leiab samalaadseid mõtteavaldusi. Geni portaali kasutaja on kirjutanud 2011. aastal: „Samuti on raalitehnilistel põhjustel etem mitte kunagi kasutada „š“ või „ž“ tähti, vaid neid kirjutada kui „sh“ ja „zh“. Välja arvatud eesti raalidel, on need tähed alati mingiks tundmatuks märgiks muudetud.“¹³ Tehnilised põhjused tunduvad tänapäeval ehk tõesti tugeva argumendina. Ent siiski – kas inimene on arvuti või arvuti inimese jaoks? Kui teha järeleandmisi š

¹² A. Kruusing, Miks sh ja zh? – Kesknädal 15. II 2006.

¹³ Geni.com 11. IV 2011. <https://www.geni.com/discussions/93243>.

ja ž suhtes, siis mis järgmisena, kas lubame asendada õ, ä, ö ja ü telegrammistilis täheühenditega?

Tõsi, on üks koht, kus võib olla sõna otseses mõttes kasu(m)-likum tarvitada š ja ž asemel muid märke. Need on mobiilisõnumid ehk SMSid, mille standardisse¹⁴ ei kuulu š, ž ega õ. Kui standardis on ühe tähe mahuks ette nähtud 7 bitti, siis standardiväline täht võtab ruumi üle kahe korra rohkem: 16 bitti, nii et iga õ, š või ž mobiilisõnumis võtab ruumi kahe tähe eest. Ühe SMSi maht on standardi järgi 1120 bitti. SMSis neid tähti vältides võib loota, et saadetav tekst mahub ühe standardsõnumi piiridesse ja saatja ei pea maksma mitme SMSi eest. Seda, miks need tähed pole GSMi standardisse mahtunud, kui seal on olemas näiteks å, ø, æ ja isegi ümberpööratud küsimärk ¿, ei osanud Telia pressiesindaja meie kirjavahe- tuses põhjendada.

Paša ja pasha. Tippimisnippe

Kaks sõna, mida š ja ž eest võitlejad sageli näitena toovad, on *paša* ja *pasha*: esimene tähendab Osmanite Türgi kõrgemat riigiametnikku ja sõjaväelast, teine kohupiimast valmistatud lihavõttemaiust. Tõsi ta on, et osa telekokki ei teagi, et pasha ei ole tulnud vene nimest Паша, vaid venekeelsest sõnast *nacxa*, ja räägivad lihavõtete ajal ikka rahvale, kuidas „pašat“ teha. Kahjuks pole see ainus sõna, mille hääldust kipub asendusühenditega moonutatud kirjaviis rikkuma. Olen näiteks oma kõrvaga raadiost kuulnud imelisi uudissõnu „ešatoloogiline“ ja „išeemia“, sest uudiselugeja oli ilmselt harjunud asendusühenditega ega mäletanud enam, et eesti võõrsõnades *sh* tähendabki *sh*-d. Õnneks pole veel kuulda olnud eesti omasõnade hääldust „üksaaval“ või „nakkušaigus“, küll aga varitseb see oht tekstitöötlusprogrammides *sh*-de automaatsel muutmisel š-deks ja loomulikult ka *zh*-de muutmisel ž-deks, mille käigus võib vabalt tekkida näiteks uus haigus: Alžeimeri tõbi.

¹⁴ GSM 7-bit Default Alphabet Table. www.developershome.com/sms/gsmAlphabet.asp.

Kuidas neid tähti siis ikkagi arvutis tippida? Windowsi kasutaja saab eesti keele paigutusega klaviatuurilt š ja ž ilma mingi pingu-
tuseta: tuleb vajutada lisamuuteklahvi (AltGr) ja samal ajal s või z.
Kui on vaja suurtähte, tuleb lisamuuteklahvi ja vastavat tähte vajuta-
tada koos tõstuklahviga (Shift). Teine variant on tippida kõigepealt
haak ehk diakriitik ˇ ja seejärel soovitud täht. Suurtähe puhul tuleb
enne lüüa ˇ ja seejärel tõstuklahviga täht.

Oma Keel 2016, nr 1

Ajaloosündmuste algustäht. Tagasivaade

Maire Raadik

Ajaloosündmuste algustähte on meie keelekomisjonid nüüdseks arutanud kaks korda, esimene kord Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkond 1934. aastal, teine kord Emakeele Seltsi keeleteoimkond 2012, ja võib öelda, et mõlemal korral jäi asi mingis mõttes poolikuks.

1934. aastal algatas ajaloosündmuste algustähe arutamise Elmar Muuk, kuid ei jõudnud ise küsimust põhjalikumalt läbi töötada, mistõttu oli ka keeleteoimkonna vastus Muugile üldsõnaline.¹ 2011.–2012. aastal tehti Urve Pirso eestvedamisel jõudumööda eeltööd, kuid otsuse kavandit arutati liiga kitsas ringis – arvamus saadi vaid neljalt ajaloolaselt² – ning seda ei pandud enne lõplikku vastuvõtmist ka avalikule arutelule, kuigi mõne eelmise otsusega oli toimkond sellist praktikat juba rakendanud.

Kui otsus oli vastu võetud ja avalikuks tehtud, koostasid ajaloolased avaliku vastulause³, millele oli alla kirjutanud kakskümmend kolm ajaloodoktorit ja -professorit. Pärast uusi arutelusid ajaloolas- tega võttis Emakeele Seltsi keeleteoimkond 16. novembril 2012 vastu otsuse uue variandi⁴, mis möönis ajaloolaste erisoove.

¹ A. Kask, Eesti kirjakeele ajaloo 2. osa. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1970, lk 404.

² Ajaloosündmuste algustäheortograafia. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 11. juunil 2012. Selgitanud **Urve Pirso**. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.

³ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga. Eesti Päevaleht 29. VIII 2012.

⁴ Ajaloosündmuste nimetuste õigekiri. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 16. XI 2012. <http://www.emakeeleselts.ee/keeleteoimkond.htm>.

Millest asi alguse sai?

Miks filoloogid üldse hakkasid suurt algustähte kui võrdlemisi õrna teemat torkima, tuli sellest, et neile ei andnud rahu ajaloosündmuste kirjutamise keerukus. Kasutusel olid nii nimemall (nimi suure tähega, liigisõna väikesega) kui ka esisuurtähemall (esimene sõna suure tähega, ülejäänud väikesega), ning just sellest viimasest kui eesti ortograafias suhteliselt kõrvalisest algustähemallist⁵ sooviti lahti saada.

Ajaloosündmuste esisuurtähest loobumine oleks olnud järjekordne samm niigi keeruka algustähereeglistiku lihtsustamise teel. Eelmine suurem ja edukas lihtsustamine oli tehtud Tiiu Ereli algatusel Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 1994. aasta otsusega, kui käibest jäi kõrvale jutumärke ja läbivat suurtähte kombineeriv mall (*kauplus „Rahva Raamat“, ajakiri „Eesti Loodus“*).⁶ Muudatuse tulemusena võis edaspidi viies nimerühmas jutumärgid ära jätta ehk kirjutada asutusi, perioodikaväljaandeid, kaupu, autasusid ja üksiksõidukeid tavalise nimemalli järgi (*kauplus Rahva Raamat ~ Rahva Raamatu kauplus, ajakiri Eesti Loodus*).

Esisuurtähte on eesti õigekirjas rakendatud kahes-kolmes nimetusrühmas. Reeglitesse on olnud sisse kirjutatud ajaloosündmuste esisuurtäht, seekõrval on esisuurtäht kuigivõrd figureerinud ka muusikateoste ja õigusaktide pealkirjade kirjutamisel, kuid neis kahes rühmas pole seda siiski reegli tasemel kunagi vastuvõetavaks tunnistanud.

Kui jätame kõrvale pealkirjad, mida tuleb kirjutada jutumärkides ja esisuurtähega, võime jagada keelendid suure ja väikese algustähe kasutamise seisukohalt kaheks: nimed, mis kirjutatakse alati suure tähega, ja nimetused, mida võib alati kirjutada väiketähega. Määratlus „võib kirjutada väiketähega“ viitab sellele, et suurtäht ei ole tingimata välistatud (nagu on nimede puhul väiketäht üldiselt

⁵ H. Saari, Algustähe ja jutumärkide reeglistamise alused. – Keel ja Kirjandus 1974, nr 11, lk 649–660.

⁶ Algustäheortograafiast ja jutumärkidest. Selgitab Tiiu Erelt. – Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Emakeele Selts, 2000, lk 14–23.

väljastatud, kui see pole just kujundusvõte vms). Neid juhtumeid, kus nimetusi ehk mittenimesid võidakse mingi kokkuleppe alusel kirjutada suure tähega, on laias laastus kolm: kui soovitakse näidata nimetuse 1) ametlikkust, 2) püsikindlust või 3) tunderõhku (ülmussuurtäht, personifitseeriv suurtäht, adressaatide Sina ja Teie suurtäht).⁷ Püsikindlust näitav suurtäht on tavapäraselt olnud esisuurtäht, ametlikkussuurtäht on aga haaranud peale nime kaasa ka liigisõna. Selles, et ajalooüritustel on enamasti nimetused, harvmini nimed⁸, on olnud enam-vähem ühel meelel. Muutunud on arvamused aga ses suhtes, kas neid nimetusi tuleks kirjutada väiketähega nagu nimetusi, iga sõna suure tähega nagu nimesid või veel kuidagi kolmandat moodi – püsikindlust näitava esisuurtähega.

Kuidas on reegel kujunenud?

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna 23. oktoobri 1934. aasta otsus nägi ette kirjutada ajalooliste sündmuste fikseerunud nimetusi nagu pärisnimesid. Suur algustäht oli seejuures läbiv: *Põhjasõda, Kolmekümneaastane Sõda, Soome-Ugri I Kultuurkongress, Nikea Kirikukogu, Punased Aastad*.⁹ Johannes Aaviku 1936. aasta grammatikas olid ajalooürituste nimetuste lahku kirjutatavad sõnad siiski väiketähega, nagu *Kolmekümneaastane sõda ja Jüriöö mäss*, kuid oli lisatud märkus, et parem oleks kirjutada ka kõik muud sõnad suure tähega (*Kolmekümneaastane Sõda*).¹⁰

⁷ T. Erelt, Eesti ortograafia. Viies, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 23.

⁸ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 367.

⁹ A. Saareste, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeleteoimkonna otsuseid. – Eesti Kirjandus 1935, nr 5, lk 225–226; A. Kask, Eesti Kirjanduse Seltsi Keeleteoimkonna otsuseid. – Eesti Keel 1937, nr 7–8, lk 229.

¹⁰ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 323.

Johannes Valgma ja Nikolai R Emmeli 1968. aasta grammatika tõi ajaloosündmuste nimetamisel esimest korda mängu ka liigisõna mõiste: ajalooliste sündmuste nimetuses kirjutatakse pärisnimeline osa suure tähega, liiki näitav sõna aga väikese algustähega, nt *Trooja sõda*, *Jüriöö ülestõus*, *Laste ristisõda*, *Verine pühapäev*, *Teine maailmasõda*. Nagu näha, võib nimeks olla nii päris- kui ka üldnimi ning liigisõnaks nii liht- kui ka liitsõna. Kuivõrd riigikord oli vahepeal muutunud, täiendasid lihtsat ja selget üldreeglit austust väljendava läbiva suurtähega kirjutatavad erandid: *Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon* ehk *Suur Oktoober*, *Suur Isamaasõda*, *Pariisi Kommuun*.¹¹

Taktika muutus, kui ilmus 1976. aasta õigekeelsussõnaraamat. Siitpeale rõhutati, et ajaloosündmuse nimetatakse enamasti üldnimeliselt (peame meeles: üldnimi kirjutatakse üldiselt väikese tähega), kuid nimetuse püsikindluse näitamiseks kasutatakse esisuurtähte. Nimetuste kõrval toodi esile nimesid, mida võib kirjutada läbiva suurtähega, sedasama lubati teha austuse märgiks ka mõnede nimetuste puhul.¹² Ei ÕS 1976 (mille algustäheortograafia reeglistiku oli kirjutanud Tiiu Erelt), Eduard Vääri keskkooliõpik (7. trükk 1976) ega ka Tiiu Erelti ortograafiavihik (esimene trükk 1995) ole toonud näiteid selle kohta, kas ajaloosündmustel võib olla ka selliseid nimetusi, mis pole kinnistunud ja mida võiks sellel või mõnel muul põhjusel kirjutada väiketähega.

Tegelikkuses on niisugused nimetused täiesti olemas ja keelekorralduses on kujunenud praktika kirjutada neid mitte ajaloo-sündmuste esisuurtähe reegli järgi, vaid kui tavalisi üldnimesid. Mida uuem nimetus, seda vähem on tema puhul põhjust rääkida püsikindlusest või kinnistumisest ja seda loomulikum on kasutada universaalset väiketähte: *külm sõda*, *esimene ja teine lahesõda*, *laulev revolutsioon*, *rooside revolutsioon*, *oranž revolutsioon*, *sametrevolutsioon*, *aprillirahutused*, *pronksiöö*, *araabia kevad*, *rändekriis*.

¹¹ J. Valgma, N. R Emmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 371.

¹² Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Erelt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976, lk 884.

Kui kirjutada ajaloosündmuste kinnistunud nimetusi esisuurtähega, seisaksime silmitsi opositsioonidega nagu *rooside revolutsioon* (ei ole veel püsikindel nimetus) ja *Rooside sõda* (püsikindel). Kas on ikka mõtet mitteajaloolasi sellise vahetegemisega koorjata? Muide, kui keeleteimkondlased 2012. aastal ühel arutelul ajaloolaste käest küsisid, kust saab teada, millised ajaloosündmuste nimetused on püsikindlad ja millised mitte, oli vastus oma lihtsuses geniaalne: iga ajaloolane teab seda. Võib-olla teab, võib-olla mitte. Näiteks on ajaloolaste 2012. aasta vastulauses muu hulgas soovitud-soovitatud kirjutusviisi *Eesti vabadussõda*.¹³ Kuis nii, aga äkki on meie tähtsa ajaloosündmuse püsikindel nimetus siiski *Vabadussõda*, nagu annab „Eesti entsüklopeedia“? 1937. aastal õpetas „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“, et tuleb kirjutada *Vabadus(e)sõda*, kui „selle all mõeldakse Eesti Vabadussõda“.¹⁴

Väiketäht, mis uuemate ja nimetamise seisukohalt muutlike ajaloosündmuste puhul näib ülimalt loomulik, tekitab vanemate ja suure algustähega mällu sööbinute puhul rohkem kõhklusid. See on paratamatu ja siin on vaja lihtsalt üleminekuajaga. Sel üleminekuajal võiks kool kui reeglistuse seisukohalt tulevikku vaatav institutsioon võtta suuna väiketähele¹⁵, mis võimaldaks õpetada ja õppida *rooside sõda* ja *rooside revolutsioon*, *vabadussõda* ja *Eesti vabadussõda*, *kodusõda* ja *Ameerika Ühendriikide kodusõda*, *madisepäev* ja *madisepäeva lahing* jne. Need, kes juba koolidest läbi käinud, võivad oma eratekstides valida kas suure või väikese tähe; erialapruuk ehk ajalookirjandus võib, kui soovib, hoida tava, mis aitab lahterdada sündmusi püsikindlaiks ja püsikindlusetuiks.

¹³ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga.

¹⁴ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II, täiendatud ja parandatud trükk. III köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.

¹⁵ 2012. a ja hiljem ilmunud emakeeleõpikuis ongi ajaloosündmusi õpetatud kirjutama väiketähega, vt nt Avita kirjastuse 5. ja 9. kl õpik, Koolibri kirjastuse 6. kl õpik. Emakeele Seltsi keeleteimkonna otsust kajastavad ka Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ viies, täiendatud trükk (2016) ja Maire Raadiku „Õigekirjaspikker“ (2016).

Keeletoimkond on tunnistanud ajaloolaste separaatmalli vastu võetavaks, kuid jätnud malli rakendusala mõneti ebamääraseks. See on andnud alust kahetistele tõlgendustele: 1) üldkeeles kirjutame väiketähega, ajaloolased kirjutavad esisuurtähega; 2) kirjutame väiketähega, kuid on rühm nimetusi, kus tuleks kirjutada suure tähega.¹⁶ Taime- ja loomanimetuste ning loomatõugude nimetuste puhul on praegu kehtivais reegleis fikseeritud, et erialapruuk on väiketäheline, üldkeeleprouk suurtäheline¹⁷, sama moodi saaks ajaloosündmuste puhul fikseerida, et ajaloolastel on tava kirjutada püsikindlaid nimetusi nimedena. Niisugune esitus annaks selgemad juhised ka kooliõpetusele, kus asjad käivad üldkeeles, mitte kitsalt ajalooteaduse reeglite järgi.

Mis ajaloolasi häiris?

Ajaloolased mõnsid oma vastulauses, et kolm kõrvutist malli on liiast, kuid olid nõus loobuma vaid nimemallist, mitte esisuurtähest. Kui neid kaht omavahel võrrelda, siis on esisuurtähte kindlasti hõlpsam rakendada kui nimena kirjutamist. Nimemalli puhul tuleb mis tahes nimerühmas osata teha vahet nimel, mis käib suure tähega, ja liigisõnal, mis käib väikese tähega, kuid see on raske (kas kirjutada *Pimedate Ööde filmifestival* või *Pimedate Ööde Filmifestival*, *Maarjamaa Risti teenetemärk* või *Maarjamaa Risti Teenetemärk*, *Mobiilse Elu pakett* või *Mobiilse elu pakett* jne).

Osal ajaloosündmustel on kujundlikud liigisõnad (nt *verine pühapäev* pro *pühapäevane meeleavaldajate tulistamine*), mida on kord peetud nime osaks (siis on kirjutatud *Verine Pühapäev*)¹⁸ ja kord liigisõnaks (*Verine pühapäev*)¹⁹. Sama probleemi näeb muudiski nimerühmades, nt on *Suurest Katlast* nüüdseks saanud *Suur katel* (*katel*-sõna ei peeta Eesti kohanimeses enam liigisõna kujund-

¹⁶ Eesti keele instituudi keelenõuandele saadetud meiliküsimus 15. IV 2013.

¹⁷ T. Ereht, Eesti ortograafia, lk 26–27.

¹⁸ Õigekeelsussõnaraamat, lk 884.

¹⁹ J. Valgma, N. Rimmel, Eesti keele grammatika, lk 371.

likuks sünonüümiks, vaid tavaliseks liigisõnaks – on olemas ka *Väike katel* ja *Kurissoo katel*). Ühel meelel on ajaloolased ja filoloogid olnud selles, et Nõukogude ajast pärit austussuurtähest ja -nime-dest on aeg loobuda²⁰; see lubab nt *Suure Prantsuse revolutsiooni* või *Prantsuse kodanliku revolutsiooni* asemel öelda ja kirjutada lihtsalt *Prantsuse revolutsioon – Révolution française*.

Ajaloolaste vastuväide läbinisti väiketähega kirjutamisele oli see, et väiketähe puhul puudub lugejal võimalus aru saada, kas räägitakse konkreetsest ajaloosündmusest või kasutatakse lihtsalt kujundlikke väljendeid. Sellele on väga lihtne vastata ja seda on õigupoolest teinud juba Urve Pırso keeleteoimkonna algse otsuse selgituses: aru saadakse ennekõike konteksti najal. Kui raadiodiktor ütleb hommikusi liiklusuudiseid lugedes, et eile oli *must neljapäev*, ei hakka ta täpsustama, et head kuulajad, see on must neljapäev (ühe või kahe) suure algustähega. Ei, ta loeb seejärel ette juhtunud õnnetused ja me saame aru, mida ta tegelikult mõtleb. Suurtähe puudumine ei kahjusta meie võimet öeldust-kirjutatust õigesti aru saada (kõnes ei ole suurtähte!), kuid suurtähesund paneb meid tarbetute asjade üle pead murdma.

„Ja kui vaadata teiste riikide kogemusele, siis ei ole me teadlikud, et üheski teises eesti keelega võrreldavas keeles oleks mindud üle ajaloosündmuste väikse algustähega kirjutamisele,“ kirjutasid Eesti ajaloolased.²¹ Soome kodumaiste keelte instituudi koostatud käsiraamatute järgi käivad sõdade (ja ajalooperioodide) nimetused soome keeles väikese tähega: *ensimmäinen maailmansota, talvisota, isoviha* 'põhjasõda', *jatkosota*, suure tähega on vaid nimetustes olevad pärisnimed, nt *Irakin sota, Persianlahden sota, Kuuban kriisi*.²² Need on samad põhimõtted, mida on taotlenud Eesti keelekorraldajad.

²⁰ Mati Lauri kommentaar Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 29. XI 2011 koosolekul ja Marek Tamme 15. XI 2011 kiri Emakeele Seltsi keeleteoimkonnale.

²¹ Avalik pöördumine Emakeele Seltsi poole seoses ajaloosündmuste õigekirjaga.

²² Kotimaisten kielten keskus. Kielitoimiston ohjepankki. <http://www.kielitoimistonohjepankki.fi/>; Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas. 11. painos. Päätoimittaja S. Kankaanpää. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 171. Helsinki, 2013, lk 54 (sama reegel ka nt 6. trükis 2009).

Mis saab edasi?

Nagu juba öeldud, ajaloosündmusel võib olla nimetus ja võib olla ka midagi nimelaadset, sagedasemad on nimetused. Ajaloosündmusele (või ka -perioodile) võib nimetuse anda toimumise aeg (*talvesõda, 1905. aasta revolutsioon, jüriöö ülestõus, madisepäeva lahing, oktoobrirevolutsioon, juunipööre, märtsiküüditamine, aprillirahutused, 1. detsembri riigipöördekatse*), koht (*jäälahing, põhjasõda, lahesõda, Liivi sõda, Vene-Jaapani sõda, Prantsuse revolutsioon, Kuuba kriis, Paju lahing, Balti kett*), kestus (*kolmekümneaastane sõda, saja-aastane sõda, kuuepäevane sõda*), ulatus (*esimene ja teine maailmasõda, maailmarevolutsioon, suur rahvasterändamine*), osavõtjad (*laste ristsõda, dekabristide ülestõus*), eesmärk (*vabadussõda, suur proletaarne kultuurirevolutsioon*), iseloom (*püha sõda, külm sõda, jätkusõda, kodusõda, laulev revolutsioon, sametrevolutsioon, vaikiv ajastu*), atribuutika (*oranž revolutsioon, rooside revolutsioon, rooside sõda, puuaiasõda*) jne. Sel moel liigituvad ajaloosündmused puhtalt nimetuste hulka: põhisõna näitab, mille hulka nimetatav sündmus kuulub (*sõda, lahing, revolutsioon, ülestõus, rahutused*), täiendsõna täpsustab.

Osas ajaloosündmustel, nagu juba eespool osutatud, on kujundlik liigisõna, nt *pronksiöö* pro *pronkssõduri teisaldamise öö rahutused, araabia kevad* pro *revolutsioonilaine araabia maades, pärtliöö* pro *hugenottide tapmine ööl vastu pärtlipäeva*. Kas see võib anda põhjuse käsitada neid nimetusi nimedena ning kas suurtäht haaraks sel juhul kaasa ka lahku kirjutatava põhisõna? Saaks ju kirjutada *Kristalliöö, Pärtliöö, Suur Pauk* või *Verine Pühapäev* (nagu nägi ette enne 2012. aasta otsust kehtinud reegel), kuid pikemais tekib tõrge, nt *Pikkade Nugade Öö*. Kui võtame aga eeskujuks tavalised piltlikud väljendid, nagu *must surm, raudne eesriie* või *suur vend*, võime kirjutada ühtviisi väiketähega nii uuemaid *araabia kevad* ja *pronksiöö* kui ka vanemaid *pärtliöö, kristalliöö, pikkade nugade öö, verine pühapäev, suur pauk*. Alati on võimalus mingil üksikjuhtumil kasutada eristusvahendina suurtähte (s.o kirjutada nimetust nimena), kuid sellised *ad-hoc*-peensused ei pea olema reeglitesse sisse kirjutatud.

Ajaloosündmuste püsikindlust markeeriv esisuurtäht on erialapruugist kunagi üldkohustuslikku ortograafiasse kantud²³, kuid tänapäeva sündmusrohkes maailmas ei ole erialateadmisi eeldava malli rakendamine üldkeelele enam jõukohane. Seetõttu võeti üldkeeles ette mallide arvu vähendamine ning nüüd, neli aastat hiljem, pole põhjust toonase otsuse üldpõhimõtetes kahelda. Kirjutajaid olgu aga lubatud, nagu juba eespoolgi, jagada reegli rakendamise astmete järgi kolmeks: kes praegu õpib, kirjutagu *vabadussõda* (ning *laulev revolutsioon* ja *pronksiöö* ja nii edasi); see, kes on õppinud vana reegli järgi, otsustagu oma eratekstides ise, kas kirjutab *Vabadussõda* või *vabadussõda*; kes on aga ajaloolane, kirjutagu *Vabadussõda* või *Eesti vabadussõda* – või kas või *vabadussõda*.

Keel ja Kirjandus 2016, nr 5

²³ Eesti keele grammatika II, lk 367.

Nõukogude võim

Peeter Päll

Leidub tänapäevalgi neid, kes keelenõuandest vandeseltslaslikult küsivad: no nii, kas tuleb endiselt kirjutada Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon või olete selle degradeerinud? Aga Suur Isamaasõda? Ja mida teha *nõukogude* algustähega? Vanasti oli ju kindel reegel, millega te olete selle nüüd asendanud?

Need on head küsimused, tavatsetakse vastata, kui õigupoolest vastata ei oskagi. Ja tuleb tunnistada, et nii see kipub tõesti olema, sest ma ei tea, et meil kehtiks kanooniline ajalookäsitus, mille kohaselt **tuleb** üht või teist asja kuidagi nimetada. Minu meelest on see kirjutaja vabadus, kas ta kirjutab oktoobrirevolutsioonist, oktoobripöördeist või viinakuupuutšist. Või ka SSORist ehk Suurest Sotsialistlikust Oktoobrirevolutsioonist, kui ta juhtub nii arvama. Kas või vana aja mälestuseks niimoodi, sest keeles on vahel rakendatud põhimõtet, et omaaegseid nähtusi võib kirjutada omas ajas kehtinud algustähereeglite kohaselt (nii on kirjutatud näiteks 1920.–30. aastate asutuste ja organisatsioonide nimetusi).

Keelekorraldajatel oli mõni aasta tagasi vaidlus ajaloolastega ajaloo-sündmuste algustähe üle, mis taandus küsimusele, kas saab anda ajaloo-sündmuste kinnistunud nimetuste loendi, mida saaks siis esisuurtähega kirjutada. Vaieldi, kas võiks rakendada üldreeglit (kirjutada sündmuste nimetused üldnimeliselt, väiketähega) või ajalookirjutuses levinud reeglit, st kasutada kinnistunud ajaloo-sündmuste nimetuste puhul esisuurtähte. Lõpuks lepitati, et üldreegli kõrval saab aktsepteerida ka ajalookirjutuse tava.

Kahtlen, kas tänapäeva ajaloolastel on meile pakkuda uut kinnistunud nimetust 1917. aasta oktoobris Venemaal asetleidnud võimuhaaramise kohta. Nõnda ei jää muud üle, kui rakendada üldreeglit ja kirjutada näiteks veebruarirevolutsiooni eeskujul oktoobrirevolutsioonist. Kui see kirjutajale sisuliselt sobib muidugi.

Sõna *nõukogude* algustähte on varem püütud piiritleda nii, et soovitati kirjutada näiteks *nõukogude kord*, *patriotism*, *kunst* jne. Piirid jäid siiski ebamääraseks. Teatavasti sõna „nõukogude“ on mitmuse omastav kääne sõnast „nõukogu“. Selle kasutamist ei saa keegi ära keelata, aga tasub tähele panna, et kui pidada seda vormi kohanimetäiendiks tähenduses 'Nõukogude Liidu', siis kirjutatakse suure tähega Nõukogude. Nimena see sõna justkui kaotab oma algse tähenduse ja hakkab viitama lihtsalt ühele ajaloos olnud geograafilisele piirkonnale. Seega kirjutage *nõukogude võim*, kui te usute, et võimul olid nõukogud. Kirjutage *Nõukogude võim*, kui te seda ei usu.

Nii lihtne see ongi. Või hoopis nii keeruline. See oli selgituseks, miks need küsimused on head.

Postimees 3. XI 2017

Kujundlike (üंबरütlevate) nimetuste algustäht

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 27. VI 2018

Peeter Päll

Emakeele Seltsi keeleteoimkond on Peeter Pälli esildise alusel arutanud kujundlike (üंबरütlevate) nimetuste algustähte koosolekutel 3. märtsil 2017 Tartus ning 13. juunil 2018 Jõhvis.

Keeleteoimkonna otsus

Kujundlikke (üंबरütlevaid) isikute, kohtade, ruumide, ehitiste jm nimetusi võib käsitada nii kujundliku väljendina kui ka hüüdnimena ja sellekohaselt kirjutada

- a) väikese algustähega nagu nimetusi (*raudne leedi, must mander, tõusva päikese maa, plasku*) või
- b) läbiva suurtähega nagu nimesid (*Raudne Leedi, Must Mander, Tõusva Päikese Maa, Plasku*).

Kahtluse korral eelistatagu väiketähte. Kujundlikke kohtade, ruumide ja ehitiste nimetusi võib nimena kirjutada nii läbiva suurtähega (*Must Mander, Tõusva Päikese Maa*) kui ka kohanimemalli kohaselt, milles liigisõna kirjutatakse väikese tähega (*Must mander, Tõusva Päikese maa*).

Selgitus

Kujundlike ehk traditsioonilise terminiga üंबरütlevate nimetuste all on mõeldud enamasti kujundlikke keelendeid, mis tähistavad kindlaid objekte (kohti, inimesi, ruume, ehitisi, tooteid jne), ent

ei ole nende n-õ pärisnimed ehk ametlikud nimed, mingis mõttes meenutavad nad hüüdnimesid.

Kujundlikud (ümberütlevad) nimetused moodustavad üleminekuala nimede ja mittenimede vahel ning reegli mõttes pole otstarbekas tõmmata nende vahele selget piiri. Kohanimed on sageli oma olemuseltki metafoorsed, nt *Munamägi*, *Suur katel*¹, *Uus Maailm* (Tallinna linnajagu). Isikunimede puhul on raske tõmmata piiri näiteks hüüdnimede ja ümberütlevate isikunimede vahele (*punane parun* ~ *Punane Parun*).

Varaseimad keelekorraldusallikad on seda teemat kas vältinud (nt 1960. aasta ÕSi õigekirjalisas) või piirdunud mõne üksiku näitega. 1976. aasta ÕSi õigekirjalisas on soovitatud kohtade ümberütlevad nimetused kirjutada väikese algustähega, nt *püramiidide maa* (Egiptus), *linn seitsmel künkal* (Rooma), *jäämander* (Antarktis), erandina mainitud aga *Must Mander*, *Robeline Mander*, *Vana Maailm*, *Uus Maailm*, *Kolmas Maailm*, *Metsik Lääs*, *Igavene Linn*, *Suur Lomp*. Sama soovitus käib ümberütlevate isikunimede kohta: *ajaloo isa* (Herodotos), *Emajõe ööbik* (Koidula), *Lucia legendi meister* (anonüümne kunstnik XV sajandist). Edasistes käsitlustes korduvad põhiliselt samad näited, T. Erelt lisab „Eesti ortograafias“ märkuse, et mõnda hüüdnimestunud nimetust võib ka läbiva suurtähega kirjutada: *Koidulaulik*, *Igavene Juut* (Jeruusalemma Ahhasveros).

Niisugune esitus jätab paratamatult mulje, nagu oleks kusagil olemas nimekirja nimetustest, mida üldreeglist erinevalt kirjutatakse. Sellist nimekirja aga pole ja seepärast tuleks justkui iga uue nimetuse puhul, mida kujundlikuks tõlgendatakse, kaaluda, kas lähtuda üldreeglist või teha erand ja kirjutada see nimena. Pealegi ei näi ka erandid väga vaieldamatud, vaevalt keegi pahandaks, kui kirjutataks *uus maailm* (*uus ilm*), *kolmas maailm*, *suur lomp*. Pole ka head vastust küsimusele, miks *Musta Mandri* puhul kirjutame *mandri* suure tähega, aga *Aafrika mandri* puhul väiketähega.

Seetõttu on otstarbekam loobuda täpsete piiride tõmbamisest ja tunnistada, et tegu on reegli mõttes perifeeriaga, kus saab

¹ Siin on kujundlik liigisõna *katel*, mis esineb ka mõnes muus Eesti kohanimes.

rakendada nii väiketähest nimetuste malli kui ka suurtähest nimemalli. Võimaluse korral tuleks eelistada väiketähest malli, kuid juurdunud tava ei ole seepärast tarvis muuta. 2018. a ÕSis jäävad seal juba olemas olevad näited samaks, kuid teatagu, et kirja-keeles sobib kirjutada ka *must mander* (nagu *jäämander*), *vana maailm* ja *metsik lää*.

Õpime üritusi kirjutama!

Maire Raadik

Suure ja väikese algustähe omandamiseks tuleb kooliskäijal pähe õppida üle tosina nimetusobjektide rühma, alustades kohtadest ja isikutest ning lõpetades autasude ja üksiksõidukitega. Enamiku rühmade puhul on omad kindlad reeglid: kus on ette nähtud suur-, kus väiketäht, kus jutumärgid, ning kuidas nad omavahel kombineeruvad. On see otstarbekas? Võib ju tõesti olla, et nimetusobjektide kaupa on kergem algustähe asjus orienteeruda: tuleb ainult määrata, kas jutt käib nt kaubast või taimesordist, ning siis vaadata, kuidas on konkreetses rühmas reeglid seatud. Ometi on objektirühmi, kus see mudel päris hästi ei tööta, üks seesuguseid on üritused. Viga ei ole siiski reeglis, vaid ürituste maailma keerukuses.

Pilk ajalukku

1930. aastate keelekäsiraamatud ei tee ürituste nimetamisest veel numbrit, st ei nimeta neid eraldi üldse. Esimesed põhjalikumad õpetused ilmuvad 1960. aasta „Õigekeelsuse sõnaraamatus“ ning 1964 Tartu ülikooli „Eesti keele grammatika“ I osas.¹ Neis seisab, et üritusi tuleb kirjutada nagu üldnimesid, st väiketähega; suure tähega on ainult üritusenimetustes ette tulevad pärisnimed, näiteks kohtade ja asutuste nimed. 1976. aasta „Õigekeelsussõnaraamatu“ ilmumise ajaks on pilt läinud mitmekesisemaks ning reegel seetõttu hargnenud kolmeks: üritusi võib kirjutada nagu üldnimesid (mis

¹ Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960; Eesti keele grammatika I. Häälikuõpetus ja ortograafia. 2. vihik. Koostanud P. Ariste, A. Kask (juhendaja), A. Kiindok, G. Laugaste. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1964.

oli ka varasema reegli tuum), kuid peale selle võib neid kirjutada ka nagu nimesid ja kolmandaks, nagu pealkirju.² Praegusajal näibki olevat kaks peamist küsimuskohta: kas igal üritusel on ikka nimi, mida suurte tähtedega kirjutada, ning millal panna nime ümber veel jutumärgid ja millal mitte.

Keskmine keelekasutaja küll üritusi kirjutades väiketähte eriti valida ei taha. Võtke ja otsige näiteks võrgus üles oma kodulinna või -maakonna ürituste³ kalender ja tõenäoliselt veendute, et ürituste kirjutamisel on nimetuse laadist olenemata eelistatud ikka suur-täht. Sama suurtähesoov avaneb eesti keele instituudi keelenõuandjaile küsijaid kuulates, ja mis eriti üllatav, ka keeleteoimkonna 2013. aasta soovitusel keeleteoimetajatele⁴.

Põhjus on küllap selles, et piir päris- ja üldnime vahel ei ole alati terav. Pärisnimi on individuaalne, omane üksikule, üldnimi on aga üldine, omane nähtuste liigile. Miks siis ei võiks nt *XXVII laulupidu* või *Jüri Jaasoni kabe silla jooksu* kirjutada suure tähega nagu nimesid? On need ju üht kindlat üritust tähistavad keelendid ja seetõttu nagu pärisnimed. Vastuse sellele küsimusele leiame samast ajast, kui üritusenimetused üldse reeglitesse ilmusid: „Kõikide nende päris- ja üldnimede piirialal esinevate sõnade ortograafia on kujunenud vastava traditsiooni põhjal, kusjuures määrav on olnud tendents ühtlustada vastavate tähendustega sõnarühmade ortograafiat (kui näiteks *pühapäev* ja *jaanipäev* või *suusakross* ja *rajooni laulupidu* on väikese algustähega, miks siis *rahvusvahelist naiste-päeva* või *seitsmendat rahvusvahelist mikrobioloogide kongressi* märkida suure algustähega).“⁵ Just seda põhimõtet järgides kirjutame

² Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Ereht, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

³ Võib juhtuda, et uemal ajal peate seda infot otsima „sündmuste“ alt. Oma süü võib siin olla eksiarmusel, nagu tähendaks inglise *event* alati ja ainult 'sündmust' ja mitte 'üritust'.

⁴ Emakeele Seltsi kodulehel <http://www.emakeeleselts.ee> avaldatud tekst ei kuulu toimkonna otsuste hulka.

⁵ Eesti keele grammatika I, lk 157.

XXVII laulupidu (võrdle *aiapidu, sünnipäevapidu*) ning *Jüri Jaan-soni kahe silla jooks* (võrdle *takistusjooks, pikamaajooks*).

Igal üritusel ei ole nime

Tähtis on meeles pidada, et igal üritusel ei ole nime, mida suure tähega kirjutada, ega peagi olema. Sellised nimetused tunneme ära nende kirjeldavast laadist, nad iseloomustavad näiteks ürituse 1) eesmärgi (*mälestuskontsert, meistrivõistlused, valikturniir*), 2) aineala (*maamess, südamenädal, kalalaat, õudus- ja fantaasiafilmide festival*), 3) osavõtjaskonda (*tudengipäevad, teadlaste öö, täiskasvanud õppija nädal, meeste tantsupidu*), 4) ulatust (*üldlaulupidu, üle-eestiline ettevõtlusnädal, soome-ugri rahvaste maailmakongress*), 5) toimumise aega (*kevadnäitus, emadepäeva kontsert, jüriöö jooks, mardilaat*) või 6) kohta (*rannajooks, vanalinna päevad*) vms.

Kuidas tunda ära nimetusi, mille kirjutamisel piisab väike-tähest? Üks hea nõks on proovida nende iseseletavust. Nimetus-test nagu *Pärnu* või *Saaremaa ooperipäevad* on kohe selge, et jutt käib Pärnus või Saaremaal peetavast muusikaüritusest. Kuid näiteks *Promfesti* või *Birgitta* puhul ei saa ainuüksi nime järgi öelda, et needki on ooperiüritused. Esimesed on nimetused, kus suure tähega käivad ainult kohanimed, teised aga nimed.

Kirjeldavat laadi üritusenimetuste põhjaks on harilikult sõna, mis osutab ürituse liigile, nagu *võistlus, turniir, kongress, konverents, seminar, pidu, kontsert, festival, näitus, laad, mess*. Seekõrval on üritusenimetustes näha ka teistsuguseid põhisõnu: *päev, öö, nädal, kuu, aasta, kevad, talv* jts⁶. Need sõnad ei tähenda algselt üritust, kuid neid on hakatud selles tähenduses kasutama. Näiteks *Tallinna päev* kui *Tallinna aastapäeva üritused*, *merekultuuriaasta* kui *aastane mereürituste sari*, *teadlaste öö* kui *üleeuroopaline teadusfestival*, *Nõmme kevad* kui *Nõmme kevadpidustused*.

⁶ Aega näitavate sõnade kõrval on üritusenimetustesse tekkinud ka kohta näitavad, nt Haapsalus peetav tänavatoidufestival „Maitsete promenaad“ või Toila kandi stiilipidu „Oru pargi promenaad“.

Niisuguseid liigisõnu on nimetatud kujundlikeks ja kujundlikkus võib olla ka tegur, mis kallutab kirjutajaid käsitama neid nimena⁷. Küllap on sama mõelnud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel koostaja, kui on pidanud võimalikuks kirjutada nt *Pärnu Päev* või *Tekstipäev* pro *Pärnu päev* ja *tekstipäev*. Kuid kas selline mööndus ei aja niigi keerulist pilti veel keerulisemaks? Tulgem tagasi 1964. aasta grammatika õpetuse juurde ning tõdegem, et sarja ühtsuse huvides oleks siiski otstarbekam väiketäht: *Pärnu päev* nagu *Pärnu aastapäeva pidu*, *tekstipäev* nagu *tekstikonverents* või *tekstiuurijate konverents*. Seda joont on üritusenimetuste reeglises hoidnud ka eesti keele instituudis 2019. aastal valminud õigekeelsuskäsiraamatu⁸ koostajad.

Millal nimi, millal pealkiri?

Osale üritustele on pandud nimed: *Birgitta festival*, *Pimedate Ööde filmifestival*, *rahvusvaheline kirjandusfestival Prima Vista*, *üliõpilaste laulu- ja tantsupidu Gaudeamus*, *Erna retk*, *kaitseväe suurõppused Kevadtorm* ja *Siil*, *matemaatikavõistlus Känguru*, *Rukkilillemängud*, *Teemantliiga* (kergejõustikuvõistluste sari), *haridus- ja infomess Intellektika*, *noorte infomess Teeviit*, *noortekonverents Lahe Koolipäev*. Need on rohkem või vähem tinglikud tähised, millest enamiku põhjal ei saa teha järeldusi ürituse sisu kohta. Nt *Pimedad Ööd* võiks vabalt olla ka kirjandus- või teatrifestival või kaitseväe õppus. Nimede kirjutamisel on tähtis tunda ära liigisõna, mida on tavaks märkida väikese tähega. Ses mõttes käivad üritusenimed sama jalga kohanimedega: nagu kirjutame *Vaikne ookean* või *Hea Lootuse neem*, nii ka *Erna retk* või *Pimedate Ööde filmifestival*.

⁷ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 374.

⁸ Eesti õigekeelsuskäsiraamat. Toimetanud M. Raadik. Eesti Keele Instituut, 2019. <https://keeleabi.eki.ee/vikieksport/>.

Mis juhul kasutada ürituse kirjutamisel jutumärke? Kindlasti tuleks jutumärkidesse panna puhtakujulised pealkirjad, st nime-tused, mis lauses nõuavad enda juurde eesendis liigisõna. Võtame näiteks noorte laulu- ja tantsupeod: kümnes pidu kandis pealkirja „Ilmapuu lävel“, kaheteistkümnes „Mina jään“. Neid nimetusi ei saa lausesse loomulikult moel siduda muidu kui eesendis liigisõna appi võttes: käisin *peol* „Ilmapuu lävel“ ja *peol* „Mina jään“ (mitte: käisin Ilmapuu Lävelil ja Mina Jäänil). Küll annaks käänata üheteistkümnenenda peo pealkirja „Maa ja ilm“, nt korraldas „Maad ja ilma“. Ürituste pealkirjad tunnemegi enamasti ära sellest, et nad on lausekujulised (nt roheliste rattaretk „*Kuidas elad, Põltsamaa?*“) või muidu pikad (nt näitus „*Mood ja külm sõda*“) või lõpevad muuga kui nimetavas käändes käändsõnaga (nt mess „*Eesti ehitab*“, reid „*Kõik puhuvad*“, talgupäev „*Teeme ära*“, kampaania „*Märka inimest, mitte haigust*“, muuseumiöö „*Öös on laineid*“).

Ka siis, kui ürituse nimetus hõlmab aastaarvu, on tavapärasem vormistada pealkirjana, nt *rahvusvaheline turismimes* „*Tourest 2020*“ (saab vormistada ka nimena: *2020. a Tourest*), *konkurss* „*Eesti parim toiduaine 2019*“ (saab vormistada ka kirjeldavalt: *2019. a Eesti parima toiduaine konkurss*).

Mõnikord tuleb arvestada sarja ühtsust. Kuigi nt üheteistkümnenenda noorte laulu- ja tantsupeo nimetust „Maa ja ilm“ võiks eraldi võetuna kirjutada ka nimena (Maa ja Ilm, st ilma jutumärkideta ja iga sõna peale sidesõna suure algustähega), pannakse ta samasse sarja muude pealkirjadega: „Ilmapuu lävel“, „Mina jään“, „Maa ja ilm“. Muul juhul ei maksa jutumärkide olemasolu või puudumise pärast liigselt pead murda, sest pole näiteks erilist vahet, kas kirjutada *korraldas* „*Gaudeamust*“, „*Teeviita*“ ja „*Intellektikat*“ või *korraldas* *Gaudeamust*, *Teeviita* ja *Intellektikat*.

Kuhu käib ürituse järjekorranumber?

Järjekorranumber pannakse harilikult ürituse nimetuses kõige ette, selle järel tulevad ürituse ulatust või toimumiskohta näitavad sõnad: *XVI sisekergejõustiku maailmameistrivõistlused*, 58. *Georg*

Lurichi mälestusvõistlused Kreeka-Rooma maadluses, XXIX rahvusvaheline Pärnu dokumentaal- ja antropoloogifilmide festival, 25. rahvusvaheline turismimes „Tourest 2016“, 23. rahvusvaheline filosoofiaolümpiaad.

Kokkuvõtteks

Kordame kokkuvõtteks üle kõige tähtsama reegli: ürituste nimetused kirjutatakse väikese algustähega (v.a neis nimetustes sisalduvad kohtade, isikute jm nimed). Nt *laulupidu, olümpiamängud, Rio de Janeiro suveolümpiamängud, Euroopa meistrivõistlused, kergejõustiku maailmameistrivõistlused, maijooks, sügisjooks, Tartu maraton, Muhu väina regatt, Tallinna vanalinna päevad, hansapäevad, XIV Maidla valla päev, Pärnu kohvikute nädal, Viljandi pärimusmuusika festival, arvamusfestival, juhtimiskonverents, leiutiste õiguskaitse seminar, perearstide infopäev, Eesti Vabariigi 100. aastapäeva kontsertaktus, riigikogu ~ Riigikogu XII koosseisu IX istungjärk, Lüübnitsa sibula- ja kalalaat, hea teeninduse kuu, lahtiste uste päev.*

Eesti üritustele pandud võõrkeelseid nimetusi sobib käsitada nimedena ja kirjutada vastava võõrkeele õigekirjas, nt inglispärased *Rally Estonia, Hedon Golf Cup*, muusika ja linnakultuuri festival *Station Narva*. Tavatekstis ei pea neid nimesid ka kursiivi panema, siinses artiklis on kõik näited kursiivkirjas üksnes nende esiletõstu huvides.

Oma Keel 2019, nr 2

Klaasike veini, tükike juustu

Sirje Mäearu

Eesti keele instituudi keelenõuandjatel on küsitud veini- ja juustunimetuste õigekirjutust. Küsimusi on nii kirjapildi, algustähe, kokku-lahkukirjutuse kui ka kirjajahemärkide kohta.

„Chardonnay“, 'Chardonnay', Chardonnay

Tihti peale saavad veinid oma nime selle viinamarjasordi järgi, millest nad valmistatakse.

Viinamarjasortide nagu muudegi taimesortide nimesid kirjutatakse mitteamalases (st üldkeelses) tarvituses jutumärkides. Teistest keeltest võetud sordinimede algustäheortograafiat ei muudeta: „*Cabernet Sauvignon*“ (NB! Siinses artiklis on näited kursiivis), „*Chardonnay*“, „*Chenin Blanc*“, „*Grenache*“, „*Lambrusco*“, „*Merlot*“, „*Pinot Noir*“, „*Riesling*“, „*Sauvignon Vert*“, „*Tempranillo*“. Erialases tarvituses kirjutatakse sordinimed ülakomade vahel: '*Cabernet Sauvignon*', '*Chardonnay*', '*Chenin Blanc*', '*Grenache*', '*Lambrusco*', '*Merlot*', '*Pinot Noir*', '*Riesling*', '*Sauvignon Vert*', '*Tempranillo*'.

Märkus. Eestikeelsetes sordinimedes kirjutatakse esimene sõna suure tähega: üldkeele tekstis „*Jõgeva kollane*“, „*Krügeri tuviõun*“, „*Liivi kollane munaploom*“, erialatekstis '*Jõgeva kollane*', '*Krügeri tuviõun*', '*Liivi kollane munaploom*'.

Sordi järgi saadud tootenimesid kirjutatakse läbiva suurtähega ja ilma kirjajahemärkideta: *Cabernet Sauvignon*, *Grenache*, *Lambrusco*, *Merlot*, *Pinotage*, *Pinot Noir*, *Zinfandel*, *Tempranillo*; *Chardonnay*, *Chenin Blanc*, *Gewürztraminer*, *Riesling*, *Sauvignon Vert*. Tavaks on saanud liigisõnata kasutus, nt *Merlot*' veini asemel *Merlot*.

Roqueforti juust, Roquefort, rokfoor

Peale sordinime võib veinile nime anda ka kohanimi. Kohanimi esineb tihtipeale ka juustusortide nimedes. Täiendiks olev nimi kirjutatakse suure tähega oma harilikul kujul ning seda tuleb käänata: *Appenzelli juust*, *Brie juust*, *Burgundia vein*, *Cheddari juust*, *Chianti vein*, *Gorgonzola juust*, *Gouda juust*, *Gruyère'i juust*, *Havarti juust*, *Hollandi juust*, *Kostroma juust*, *Maasdami juust*, *Morbier' juust*, *Shirazi vein*, *Stiltoni juust*, *Šveitsi juust*, *Tilsiti juust*, *Tokaj vein*.

Siingi saab liigisõna ära jätta (eeskätt riikidest väiksemaid kohti märkivate nimede järelt): *joob Chianti veini* ~ *Chiantit*, *Shirazi veini* ~ *Shirazi*, *Tokaj veini* ~ *Tokajd*, *klaas Prosecco veini* ~ *Proseccot*, *ostab Stiltoni juustu* ~ *Stiltonit*, *Edami juustu* ~ *Edamit*, *Emmentali juustu* ~ *Emmentali*, *tükike Brie juustu* ~ *Bried*, *Morbier' juustu* ~ *Morbier'd*, *maitseb Port Salut' juustu* ~ *Port Salut'd*, *Roqueforti juustu* ~ *Roqueforti*, aga vrd *Prantsuse vein*, *Tšiili vein*, *Uus-Meremaa vein* (nimi näitab päritolumaad), *Šveitsi juust*, *Hollandi juust*, *Eesti juust*, *Vene juust*, *Lapimaa juust* (nimi näitab sorti või päritolumaad).

Mõne nime ja nimisõna ühendi kõrval käibib nimest lähtuv mugand, mis kirjutatakse väikese tähega ja püstkirjas: *Bordeaux' vein* ja *bordoo*, *Madeira vein* ja *madeira*, *Marsala vein* ja *marsala*, *Moseli vein* ja *moosel*, *Rieslingi vein*, *Riesling* ja *riisling*, *Roqueforti juust*, *Roquefort* ja *rokfoor*, *Champagne'i vahuvein* ja *šampanja* (kõnekeeles märgib sõna *šampanja* nagu ka *sampus* igasugust vahuveini), *Malvasia vein* ja *malvaasia*, *Tokaj vein* ja *tokai*, *Parma juust* ja *parmesan*, või puhtvõorkeelne sõna ehk tsitaatsõna (kirjutatakse väikese tähega ja harilikult kursiivis, kui muu tekst on püstkirjas): *La Mancha juust* ehk *manchego*: ostis tüki *manchego't*.

Nimest lähtuvad ka *šerri* ~ *heres* (Jerez), *kahoor* (Cahors), *portvein* (Porto), *reinvein* (Rein). Peale nende on teisigi eesti keeles mугanenud võõrnimetusi: *brõnsa*, *feta*, *glõgi*, *klarett*, *muskatell*, *raklett*, *sake*, *sekt*, *suluguni*. Tootenimedes selliste sõnade lähtekuju ei muudeta: *Muscatel de Setubal*, *Blossa Ekologisk Vinglõgg*, *Barbadillo Pedro Ximénez Sherry*.

Võõrkeelsed nimetused, mis ei ole eesti keeles muganenud, kirjutatakse eesti tekstis tsitaatsõnana: *amontillado, bocconcini, burrata, caciotta, cava, halloumi, manzanilla, mascarpone, mimolette, mozzarella, oloroso, pecorino, provolone, ricotta, rosé* (ka mugandina *rose*), *taleggio*. Liigisõna pole vaja (tuntumatele) nimetustele lisada, nt *ricotta* asemel *ricotta*-juust, *cava* asemel *cava*-vein.

Duc de Foix Cava Brut, Red Leicester

Kui eesti keeles muganemata sõnad kuuluvad võõrpäritolu tootenimesse, pole vaja selle kirja muuta, sest võörnimesid kirjutatakse muutmata kujul: *Amontillado Contrabandista, Fino Inocente, Duc de Foix Cava Brut, Chic Barcelona Rosé Semi Sec Cava, Pecorino Romano, Prosecco Brut Spumante, Prosecco Frizzante del Veneto*. Kui sellised keelendid esinevad eesti tekstis väljaspool nime, tuleb need kirjutada eesti õigekirjutusreeglite kohaselt kaldkirjas, nagu tsitaatsõnade puhul tavaks: joob *cava*'t. Samuti tuleks kontrollida, kas keelendil pole olemas eestikeelset vastet. Nt viimastes näidetes olevate keelendite *frizzante* ja *spumante* vastetena on eesti keeles käibel vastavalt *pärlvein* ja *vahuvein*.

Veinide võõrkeelsed tootenimed võivad sisaldada tootja nime, sarjanime, viinamarjasordi nime, kaubamärki, laagerdusaega märkivat nimetust, kvaliteediklassi nimetuse lühendit jm: *Chardonnay di Toscana 2013, Couleurs Du Sud Chardonnay, Federico Paternina Rioja Reserva, Pinot Noir delle Venezie IGT, Bardolino Chiaretto Classico DOC, Bonacchi Chianti Riserva, Case Sparse Chianti DOCG, Señorío de los Llanos Verdejo, Gran Castillo Moscatel 2011, Quintade Azevedo Vinho Verde, Austrian Apple Grüner Veltliner, Castelforte Soave Colli Scaligeri, Il Papavero Pinot Grigio, Taylor's Select Reserve Port*.

Samamoodi kirjutatakse muutmata kujul juustunimed (sordi- või tootenimed): *Grana Padano, Parmigiano Reggiano, La Galette, Danablu Classic, Regina Blu, Bavaria Würzige, Valio Forte Classico, Old Dutch Master, Džiugas, Västerbottensost, Gudbrandsdalen, Red Leicester, Bleu D'Auvergne*.

Märkus. Eesti tootenimed kirjutatakse läbiva suurtähega, v.a liigisõna: *Lossivein, Põltsamaa Kuldne, Põltsamaa Tõmmu, Kirsisuudlus, Vaarikamusi, sulatatud juust Merevaik, Saare Light, Kuninga Gouda Argipäeva juust, Aura sinihallitusjuust.*

Valab Merlot'd, maitseb mozzarella't

Nimede käänamisel tuleb arvestada hääldust, millest oleneb ülakoma panek. Kui nime lõpp on kirjas ja häälduses sama, pole ülakoma vaja: Cambozola [kambotsoola] : *ostab Cambozolat*, Pinot Noir [pinoo nuuar] : *valab Pinot Noiri*, Cabernet Sauvignon [kabernee sovinjoon] : *joob Cabernet Sauvignoni*.

Ülakoma pole vaja ka siis, kui nimi lõpeb kirjas täishäälikuühendiga, mis hääldub ühe täishäälikuna, või kaashäälikuühendiga, mis hääldub ühe kaashäälikuna: Chardonnay [šardonnee] : *joob Chardonnayd*, Beaujolais Nouveau [nuvoo] : *Beaujolais Nouveau vein*, Chenin Blanc [blaan] : *Chenin Blanci maitse*, Camembert [kamambeer] : *Camemberti juust*.

Ülakoma lisatakse nime käänamisel siis, kui nime lõpposa kirjapilt ja hääldus tugevasti erinevad, st kui nimi lõpeb kirjas kaashäälikuga, aga häälduses täishäälikuga, või vastupidi, kirjas täishäälikuga, aga häälduses kaashäälikuga: Merlot [merloo] : *joob Merlot'd* (veinisort), vrd *kasvatab „Merlot'd“* või *'Merlot'd'* (viinamarjasort), Beaujolais [božolee] : *joob Beaujolais'd*, Syrah [siraa] : *naudib Syrah'd*, Viognier [vionjee] : *ostab Viognier'd*, Pinotage [pinotaž] : *klaas Pinotage'i*, Camargue [kam'arg] : *Camargue'i juust*, Gruyère [grüjeer] : *maitseb Gruyère'i*.

Tsitaatsõnu käänatakse alati ülakomaga: sõime *provolone't*, ostsime *cava't*, joob *tranquillo't*, *ciabatta* päikesekuivatatud tomati ja *mozzarella'ga*, lisa *mascarpone'le* maitsestatamata jogurtit.

Kitsejuust, valge vein, mustasõstraglõgi

Mitmest sõnast koosnevate juustu või veini märkivate keelendite kokku-lahkukirjutamisel tuleb järgida üldisi kokku- ja lahkukirjutamise reegleid.

Nii käibivad liitnimisõnadena (kus täiendosa märgib koostisainet, olulist lisandit, otstarvet, kuju vm) *astelpajuglõgi, marjavein, karusmarjavein, leedrivein, meevein, muskaatvein, palmivein, pihlakavein, ploomivein, puuviljavein, põldmurakavein, rabajõhvikaglõgi, riisivein, viinamarjavein, õunavein, kitsejuust, lambajuust, pühvlijuust, pühvli-mozzarella* (tsitaatsõna eraldatakse sidekriipsuga), *kohupiimajuust, krevetitoorjuust, köömnejuust, küüslaugujuust, nõgesjuust, pähklijuust, trühvlijuust, tuhajuust, vasaabijuust, ürdijuust, hallitusjuust, sinihallitusjuust, valgehallitusjuust, laabijuust, toorjuust, võidejuust, hiliskorjavein, jäävein, naturaalvein, piiritusvein, vahuvein, lepasuitsujuust, pöögisuitsujuust, hõõgvein, pakivein, pudelivein, vaadivein, kerajuust, leibjuust, tükijuust, viilujuust, aastakäiguvein, lauavein, majavein, margivein, delikatessjuust, kvaliteetjuust, kvaliteetvein, koššervein, aperitiivvein, armulauavein, dessertjuust, dessertvein, magustoiduvein, kalavein, lihavein, fondüüjuust, salatijuust, suupistejuust*. Sellised sõnad ei ole tootenimed ja neid kirjutatakse üldsõnadele omaselt väikese tähega.

Kui täiendiks on nime ja nimisõna ühend, kirjutatakse see põhisõnast lahku: *India pähkli juust, Kreeka pähkli juust* (vrd *pähklijuust*). Mitme komponendi puhul kasutatakse sidekriipsu (asendab sõna ja): *õuna-aroniavein* (sisaldab õuna ja arooniat), *pihlaka-õunavein, jõhvika-mustikavein, õuna-põldmarjavein, rummi-pähklijuust, metsmustika-mustasõstraglõgi*.

Omadussõna (ja omadussõna funktsioonis käibiv kesksõna) kirjutatakse nimisõnast tavaliselt lahku: *valge vein, punane vein* (selle kõrval saab kasutada ka liitsõna, kus täiendosaks on omadussõna lühenenud tüvi *puna-*: *punavein*), *roosa vein, kuiv vein, poolkuiv vein, magus vein, lahja vein, kange vein, kangendatud¹ vein, kõva*

¹ Kui veini tehakse selle alkoholisisaldust suurendades kangemaks, siis sobib kasutada sõna *kangendama*. Sarnassõna *kangestama* tähendab 'jäigastama, kangeks, paindumatuks tegema'.

juust, poolkõva juust, pehme juust, noor juust, vana juust, laagerdunud juust, valmimata juust. Omaette mõiste korral kirjutatakse kokku: *mahevein, mahejuust* (valmistatud puhtast, keemiliselt töötlemata toorainest), vrd *mahe vein, mahe juust* (maitselt või lõhnalt mitte liiga terav või vänge).

Kui omadussõna ja nimisõna ühend on täiendiks, kirjutatakse see omaette tähenduse korral järgneva nimisõnaga kokku: *mustasõstravein, mustasõstraglögi, mustasõstra-vaarikavein.* Kirjutamist võib mõjutada ühendi esinemissagedus ja omadussõna liide, nt *line-liiteline* omadussõna kirjutatakse lahku: *roheline pesto juust, ne-liiteline* olenevalt ühendi sagedusest ka kokku: *punasesõstravein, õuna-punasesõstravein*, aga nt *punase pesto juust* pigem lahku.

Tegusõna *tud*-kesksõna ja nimisõna ühendi kõrval saab kasutada liitsõna, mille laiendiks on tegusõna tüvivorm: *riivitud juust* ja *riivjuust, grillitud juust* ja *grilljuust, gaseeritud vein* ja *gaseervein*, või tegusõnale aluseks olnud nimisõnatüvi: *suutsutatud juust* ja *suitsujuust, viilutatud juust* ja *viilujuust.*

Oma Keel 2018, nr 1

Viiruse nimetuse kirjakuju

Sirje Mäearu

Kuidas kirjutada praegu aktuaalse viiruse nimetust: kas *koronaviirus* või *koroonaviirus*?

Allikad näitavad mõlema sõna kasutust. 1976. aasta „Eesti nõukogude entsüklopeedias“ on viiruste artiklis antud *koronaviirus*, 1998. aasta „Eesti entsüklopeedias“ *koroonaviirus*. Rahvusvaheline haiguste klassifikatsioon RHK-10 (1. versioon 1996; viimane, 6. versioon 2017) ja meditsiinisõnastik (1996, 2. trükk 2004) esitavad ühe *o*-ga variandi, terminibaas IATE (Interactive Terminology for Europe, Euroopa interaktiivne terminibaas) kahe *o*-ga variandi. Ka Google'i otsing annab vastuseks mõlemat kuju, sealhulgas meditsiiniga seotud veebilehtedel. Ladinakeelne nimetus on *Coronavirus* (rõhk sõnas *corona* 2. silbil), kus *corona* tähendab pärga, krooni. Sellisena näeb viirus välja mikroskoobi all. Ka inglise keeles käibib *coronavirus* (rõhk sõnas *corona* 2. silbil), soomekeelne kuju on *koronavirus* (rõhk sõnas *korona* 1. silbil).

Eesti keeles on ladina *corona*'st lähtuvaid sõnu kirjutatud kahe *o*-ga. Üks neist on piljardilaadse mängu nimetus *koroon*a (Elmar Muugi „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatu“ 1933. aasta trükkis seda veel pole, küll on hilisemates trükkides, nt 1940. aasta omas). Teine sõna kuulub elektri valdkonda: *koroonalahendus*, lühemalt *koroon*a (olemas 1960. aasta õigekeelsussõnaraamatus). Võimalik, et *koroon*a jõudis eesti keelde vene keele kaudu (*корона*, vrd ka saksa *Korona*). Juba juurdunud kuju *koroon*a võiks sobida ka viiruse nimetusse: **koroonaviirus**.

Praegust koroonaviirusest SARS-CoV-2 põhjustatud haigust nimetatakse *koroonaks* (pikemalt ka *koroonahaigus*), laialt kasutatakse rahvusvahelist lühendit COVID-19 (lähtub inglise nimetusest *Coronavirus disease*, sõna-sõnalt koroonaviiruse haigus). Teistel koroonaviirusest põhjustatud haigustel on teised nimetused (ja

lühendid): raskekujuline äge respiratoorne sündroom (SARS, põhjustajaks koroonaviirus SARS-CoV), Lähis-Ida respiratoorne sündroom (MERS, põhjustajaks koroonaviirus MERS-CoV).

Keelenõuandest on ka küsitud, mis käändes peab olema *nakatumata*-tepusõna laiend: kas nakatub viirusega või viirusesse? Viiruse puhul on laiend kaasaütlevas käändes: nakatus koroonaviirusega SARS-CoV-2, nakatus SARS-CoV-2-ga; haiguse puhul sisseütlevas käändes: nakatus koroonasse, nakatus COVID-19-sse.

SÜNTAKS

Nii .. kui (ka)

Maire Raadik

Kas õigem oleks öelda *nii .. kui ka* või võiks ka ilma *ka*-sõnata ehk *nii .. kui*? Seda sorti paarissidend on olemas juba Wiedemanni eestisaksa sõnaraamatus, mille artiklist *hästi* on muu hulgas lugeda: *nii hästi .. kui – so wohl .. als auch*. Kas olemegi selle väljendi laenanud saksa keelest? Wiedemannil *ka*-sõna küll veel ei ole, see ilmub väljendisse Elmar Muugi väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus, kus on märksõna *niihästi* [.. kui ka].

ka-sõna on olemas ka Muugi kaasaegse Johannes Aaviku grammatikas 1936, kus on tähtis õpetus, et ühend *nii(hästi) .. kui ka* ei nõua koma. Nagu sulgudest näeme, võib Aaviku arvates väljendit tarvitada ka ilma *hästi*-sõnata, kuid siiski mitte ilma *ka*-sõnata. Tänapäeva grammatikad on läinud veel sammu edasi, pidades võimalikuks ka üldlaiendi *ka* ärajätmist. 2017. aastal Mati Erealti ja Helle Metslangi toimetusel ilmunud „Eesti keele süntaksi“ järgi on *hästi* ja *ka* fakultatiivsed: *nii(hästi) .. kui (ka)*.

Sidendi lühenemine on küllap loomulik asjade käik ja niikaua, kui selgus ei kannata, pole ka põhjust muretseda: laused 1) *niihästi mehed kui ka naised*, 2) *nii mehed kui ka naised*, 3) *nii mehed kui naised* või isegi 4) *mehed kui ka naised* on kõik ühtviisi selged. Alles siis, kui kunagisest pikast väljendist jääb järele vaid *kui*-sõna (*mehed kui naised*), läheb asi pisut kahemõtteliseks (*mehed naisena?*).

Vaatame selle kinnituseks üht kohta kõnest, mille pidas president Kersti Kaljulaid 9. septembril 2019 riigikogus. Oma algsele kujul oli lause järgmine: „Jätkuvalt on ühtaegu võimalus kui murede allikas me seest veidi pehkinud ja vananenud e-riik, mis vajab isegi teenuste taseme hoidmiseks lisaraha, aga peab samal ajal valmistuma hetkeks, mil kvantarvutid muudavad tänased identimise meetodid kõlbmatuks.“ Kas saite midagi aru? Kuidas oleks aga sellise algusotsaga: „Jätkuvalt on ühtaegu **nii** võimalus **kui ka** murede allikas meie veidi pehkinud ja vananenud e-riik ..“ Näib hoopis selgem.

Võtame asja kokku. Kes oma väljenduses suuremat korrektsust taotleb, võiks *ka*-sõna siiski alles hoida, öeldes või kirjutades *nii .. kui ka* (*nii mehed kui ka naised*). Osavaimad võivad järgida Henn Saari nõuannet, mille kohaselt võib *ka* ära jääda eeskätt trafaretsetes paarides: *rõõmustab nii suur kui (ka) väike – rõõmustavad nii vanad kui ka lapsed*. Ühildumise kohta õpetab Mati Erelt lause õigekeelsuse raamatus, et eelistatud on öeldise ainsus, kuid välistatud pole *ka* mitmus: *nii üks kui ka teine nõjatub (nõjatuvad) tuge otsides vastu uksepiita*. Sidendil on olemas *ka* eitav kuju, siis ütleme *ei .. ega* (*ei mehed ega naised*).

Vajaduse korral

Maire Raadik

„Kas päevaraha makstakse *lähetuse puhul* või *lähetuse korral*?“ küsib kolleeg. „Miks peab *vajadusel* asemel ütlema *vajaduse korral*?“ nuri-seb üks ja teine toimetaja.

Sõnade *puhul* ja *korral* vahet on selgitanud Henn Saari 1989. aastal ajakirja Nõukogude Õigus kirjutises „Kui filoloogil on sõnaõigust“. *Puhul* on seesama mis vene *no слышаю, no nobody*, soome *johdosta*, näiteks võib kedagi millegi puhul õnnitleda, mõne sündmuse puhul võib rakette lasta ja nii edasi. Seevastu *millegi korral* tähendab ühemõtteliselt 'juhul, kui see miski ilmneb'. Lähetus võib ka muidugi olla puhk, mis väärrib õnnitlust, kuid päevaraha maksmine ja muud asjaõiendused võetakse ette vaid juhul, kui lähetus teostub. Seda tingimust sobibki väljendama *korral-sõna: lähetuse korral* makstakse päevaraha.

Korral-tarindiga võrdväärne on *kui*-lause: *soovi korral lisa soola* = kui soovid, lisa soola; *vajaduse korral keeda veel pool tundi* = kui (on) vaja, keeda veel pool tundi; *haigestumise korral mine arsti juurde* = kui haigestud, mine arsti juurde.

Teine küsimus on kaassõnaühendi ehk *korral*-tarindi ja alalütleva käände vahekord. Toimetajad teavad, et *korral-sõna* kiputakse tingimusväljenditest asjatult ära jätma, näiteks ei öelda enam *vajaduse, tarviduse, võimaluse, sobivuse korral*, vaid lühemalt *vajadusel, tarvidusel, võimalusel, sobivusel*. Muutus pole uus, 1976. aastal on Ester Kindlam ajakirja Nõukogude Eesti Tervishoid artiklis „Sõltumissuhetest sõnade vahel“ tõdenud, et on moodi läinud öelda *vajadusel määrab arst täiendavaid uuringuid*, ning õpetanud: „Korrektne kirjakeel tunnustab ainult väljendit *vajaduse korral*.“

Tõsi, kaassõnaühend on siin üldiselt täpsem kui alalütlev kääne, kuid mõnes levinud väljendis pole siiski tegelikult vahet, kumba moodi öelda: *vajadusel/võimalusel määrab lisauuringud* ütleb meile

ju üldjoones sama mis *vajaduse/võimaluse korral määrä lisauuringud* või *kui vaja/võimalik, määrä lisauuringud*. Teine lugu on *mine*-teonimedega, nende puhul saab alalütlevaga väljendada aega, kaassõnaühendiga tingimust. Võrdleme: *määrus jõustub selle avaldamisel* (st jõustub avaldamise hetkel, jõustub siis, kui avaldatakse) ja *määrus jõustub selle avaldamise korral* (st jõustub juhul, kui avaldatakse). Kuid pole jälle erilist vahet, kas minna arsti juurde *haigestumisel* või *haigestumise korral*.

Neile, kes nõudlikumat teksti toimetavad, soovitaksin siiski *korral*-sõna elushoidmiseks ta puuduvasse kohta vahele pista. Ei ole suur tüli ega kahjusta kuigivõrd ka autori isikupära.

Postimees 19. I 2019

„Keskerakonna toetus on võrdsustunud EKREga“

Maire Raadik

Uudistest käis läbi teade, et *keskerakonna toetus on võrdsustunud EKREga*. Lause mõte näib ju iseenesest selge – keskerakonna toetus ja EKRE toetus on mingil moel võrdsustunud –, kuid vorm tekitab küsimusi: *toetus võrdsustub erakonnaga*.

Lause kokkupanija on rakendanud väljajätu: peab küll silmas EKRE toetust, kuid *toetuse* sõna ei kasuta. Seesuguse väljajätu põhjus on tõenäoliselt soov vältida kordust, kuigi ka kordustega lause *keskerakonna toetus on võrdsustunud EKRE toetusega* polekski nii paha. On siiski muidki võimalusi, kuidas kordust vältida, üks neist on asesõnade kasutamine. Siinsesse lausesse ja teistesegi seda tüüpi lausetesse sobib asesõna **oma**: *keskerakonna toetus on võrdsustunud EKRE omaga*. Ütleb ka 2017 ilmunud „Eesti keele süntaks“, et *oma* aitab vältida nimisõnafraasi põhja kordamist: *Ungari hinnatase vastab enam-vähem Eesti omale*.

Kinnistame veel ühe näitega, selle allikaks on leht Korvpall24. Karl Künter Kaljuveerult on tänavuse aasta algul küsitud, on tal ka korvpallis mõni iidol. Kaljuveer vastab: „Terve elu on selleks meheks Dwyane Wade olnud. Tema mängustiil on minu omaga sarnane.“ Näete, tema mängustiil on minu *omaga* sarnane. Kuid miks küll on sama loo pealkirjast lugeda „Rahvaliiga detsembri MVP: minu mängustiil on sarnane Dwyane Wade’iga“? No ei ole ju Dwyane Wade’iga, on ikka Dwyane Wade’i *omaga*. Ning kas võistkonna või võistluse *parim mängija* võõrapärase lühendi MVP asemel (inglise *most valuable player*) oleks liiga palju palutud?

Ühildumisnüansse: üks rinnastuses

Sirje Mäearu

Artiklis tuleb juttu hulka väljendavate (eeskätt sõna üks sisaldavate) ühendite rinnastamisel¹ tekkivatest ühildumisprobleemidest.

Viis meetrit, üks kraad

Osas hulka väljendavates ühendites järgneb põhiarvsõnale (sõnadena nt *kaks, kümme*, numbritena nt *2, 10, 0,5*) moodsõna. Selleks võib olla mõõtühikut (nt mahtu, massi, pikkust, aega) märkiv sõna või mõõtühiku aset täitev sõna, nt *lusikatäis, lehekülg* – sõnad, mida saab loendada, mõõta. Nimetavas käändes põhiarvsõna määrab oma laiendi osastava vormi: *viis meetrit, kolmteist kilogrammi*. Teiste käänete korral on arv- ja nimisõna vahel ühildumisseos – laiend ühildub põhjaga, st hulgasõna ja laiend on samas käändes: *viiele meetrile, kolmeteistkümnest kilogrammist*. Tegu on hulgafrasiga.

Põhiarvsõnade hulgest eristub *üks*, mille laiend on nimetavas: *üks minut* (vrd *neli minutit*), sooja on *üks kraad, 1%* [üks protsent]. Ka teistes käänetes käitub *üks* nimisõna ühilduva täiendina: *ühele minutile, ühest kraadist*. Üks-tarindi puhul on tegu nimisõnafrasiga (põhjaks on nimisõna, laiendiks arvsõna). Lihtsuse mõttes nimetatakse ka seda siin hulgafrasiks.

Kui *üks* on mitmesõnalise arvsõnaühendi viimane sõna, on ühendi laiend osastavas: *kakskümmend üks meetrit* (vrd *üks meeter*), *51 grammi*. Samamoodi on kümnendmurdude puhul: *32,1 kraadi* [kolmkümmend kaks koma üks kraadi]², *0,1 m* [null koma üks

¹ Rinnastus on süntaktiliselt võrdväärsete moodustajate (sõnade, sõnaühendite või osalause) vaheline seos, mida vormistavad peamiselt sidesõnad.

² Keelenõuandesse on tulnud küsimusi kümnendmurdude lugemise kohta. Nt kas *0,0356* lugeda üksikute numbrite jadana: *null koma null kolm viis kuus*,

meetrit; saab öelda muidugi ka lihtsamalt – *10 cm*], *0,0031 kg* [null koma null null kolmkümnend üks kilogrammi, lihtsamalt *3,1 g*], *0,1%* [null koma üks protsenti] lepingu tasu summast.

Hulgafraasi ees võib olla laiend, arvsõnale järgneva laiendi kääne sellest ei muutu: *pluss* üks kraad, *miinus* 0,8 [null koma kaheksa] kraadi, *kuni* kuus eurot, *kuni* 10° sooja, *ligikaudu* 0,1 [null koma üks] meetrit, *kuni* üks aasta pensionikindlustusstaazi.

Üks (aasta) kuni viis aastat, pool (aastat) kuni üks aasta

Hulgafraaside rinnastamisel pole probleemi, kui tarindis esinevad eri mõõdusõnad: *üks tund kuni üks ööpäev*, *üks kuu kuni pool aastat*, *üks sentimeeter kuni viis mikronit*, *45 sentimeetrit kuni üks meeter*, *50 senti kuni üks euro*, *1 ml kuni 2 l*.

Ühe ja sama mõõdusõnaga hulgafraaside rinnastamisel saab rakendada väljajattu ehk rinnastamisel ei pruugi korrata rindliikmete kokkulangevaid komponente. Rinnastuses on väljajattu (ehk ellipsit) võimalik üldjuhul kasutada siis, kui ärajäetav liige langeb vormilt kokku allesjääva liikmega: *viis (minutit) või kümme minutit*, sooja tuleb *kolm (kraadi) kuni viis kraadi*, *4–5 m* [neli (meetrit) kuni viis meetrit].

Erandina ei ole peetud ärajäetava ja allesjääva liikme vormilist kokkulangevust oluliseks sihitisliku rindtarindi puhul, nt „Liikmesriigid määravad ühe (*riigiasutuse*) või mitu *riigiasutust*, mis täidavad määruses sätestatud ülesandeid“³ (näites on teiseks hulgasõnaks asesõna *mitu*). Samasuguste tarindite kohta (lauses ka muu lause-

sadade, kümnete ja ühelistena: *null koma null kolmsada viiskümmend kuus* või *murdarvsõnade abil: 356 kümnetuhandikku*. Matemaatika koolikäsitlustes on näha teist varianti: *null koma null kolmsada viiskümmend kuus*. Vt nt **R. Veelmaa, E. Värvi, I. Madison, M. Maila**, Matemaatika tööraamat 6. klassile, II osa, 2013, lk 104.

³ **M. Erelt, T. Erelt, K. Ross**, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 519. <http://www.eki.ee/books/ekk09>; 2020. a trükist puudub.

liikmena kui sihitisena) on tulnud ka keelenõuandele küsimusi. Keelenõuandjad on võimalikuks pidanud erandlikku väljajätu: *üks või mitu sätet, üks või kaks last*. Soovi korral võib ellipsit vältida: *üks laps või mitu last*.

Ka analoogse *kuni*-tarindi korral saab erandlikku väljajätu rakendada arvuvahemikus, kus *üks* esineb rindtarindi esimeses liikmes ja rindliikmeid ühendab sidesõna *kuni* (või asendab seda mõttekriips): *üks kuni 24 kuud, üks kuni viis aastat, üks kuni kuus millisiivertit*, õhutemperatuur on *miinus üks kuni pluss kolm kraadi*, öösel puhub lõuna- ja kagutuul *üks kuni kuus meetrit sekundis*. Selline erandlik väljajätt võimaldab ökonoomsust rohkemgi (nt kui laiendil on täiendeid, mida omakorda saab ära jätta): *üks kuni kaks 8 mg tabletti*, vrd *üks 8 mg tablett kuni kaks 8 mg tabletti*.

Kõhklusi ja küsimusi on tekitanud juhud, kus *üks* sisaldub teises liikmes: kas *ühe* laiend jääb nimetavasse või asendatakse esimese rindliikme laiendi järgi osastavaga? Nt *0,5–1 tundi* (pro *1 tund*), *pool kuni üks aastat* (pro *üks aasta*).

Nagu juhul *üks kuni viis aastat* jäetakse muutmata teise liikme allesjääva laiendi kääne, võiks samamoodi toimida ka juhul, kui teises liikmes on *üks*: *kolmveerand kuni üks tund, pool kuni üks lehekülg, 0,5–1 m* [null koma viis (meetrit) kuni üks meeter], *0,9 kuni 1 protsent, pool või üks teelusikatäis, umbes pool kuni üks miljon uut viirust*; õhutemperatuur on öösel *0 kuni –5*, päeval *–1 kuni +1 kraad*. Sellist väljajätu esineb eesti keeles juba nt 1930ndatel: Teie võiksite oma põrsale anda toidu hulka rauawitriooli lahusena – *0,5–1 gramm* päewa kohta⁴.

Ühest (aastast) kuni viie aastani

Vahemiku puhul saab rakendada ka seestütleva + rajava käände⁵ malli: *kahest aastast kuni kümne aastani*. Kuupäevavahemiku (järg-arvuvahemiku) märkimisel on peetud võimalikuks esimesest fraasist

⁴ Virumaa 3. V 1939.

⁵ Täiend on rajavas käändes põhisõna korral omastavas.

ajähik ära jätta, ehkki teises fraasis on see vormilt hoopis teises käändes: üritus toimub 5.–10. *maini* [viieandast (maist) kuni küm-nenda maini]⁶. Samamoodi saaks toimida põhjarvuhemiku korral: *kahest kuni nelja nädalani, miinus ühest kuni pluss kahe kraadini, poo-lest kuni ühe liitrini, 1–12 aastani.*

Kokkuvõtteks

Vahemikku märkivate rindliikmete puhul pole oluline arvestada ärajätava ja allesjääva laiendi vormilist kokkulangevust, st esimese liikme laiendi saab välja jätta ka juhul, kui laiendid on erinevas käändes. Allesjääva laiendi kääned väljajätu korral ei muudeta: *miin- nus üks kuni pluss kolm kraadi, miinus kolm kuni pluss üks kraad, miinus ühest kuni pluss kolme kraadini, miinus kolmest kuni pluss ühe kraadini.* Mõlemat esitatud varianti väljendab numbrite ja sümboli- tega kirjutatult $-1...+3^0$, $-3...+1^0$.

Kui soovitakse erandlikku väljajätu vältida, tuleks esimese liikme laiend välja kirjutada: *miinus üks kraad kuni pluss kolm kraadi, miinus kolm kraadi kuni pluss üks kraad, 0,25 protsenti kuni 1 protsent; miinus ühest kraadist kuni pluss kolme kraadini, miinus kolmest kraadist kuni pluss ühe kraadini.*

⁶ Vt analoogset näidet M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2019, lk 61.

Kuidas ühildada lisandit

Sirje Mäearu

Eesti keele instituudi keelenõuandjatele esitatud küsimuste hulgas on suur hulk neid, mis puudutavad lisandi ühildumist. Ühildumine on selline alistus, mille puhul põhja grammatiline tähendus või grammatiline vorm määrab laiendi sama tüüpi grammatilise vormi. Lisand on nimisõnaline täiend, mis tähistab sedasama mis põhigi, kuid teise mõiste kaudu. Tavaliselt on lauses põhjaks mahult kitsamat mõistet (liigimõistet) märkiv sõna ja lisandiks laiemat mõistet (soomõistet) väljendav sõna. Lisand võib paikneda põhja ees (eeslisand) või järel (järellisand). Lisanditarindit seob ülejäänud lausega põhja kääne. Kui lisanditarind koosneb muudetavast ja muutumatu elementidest, on muudetav element põhi ja muutumatu element lisand, vrd nt *tabelist* (põhi) 3 (lisand) ja *tabel* (lisand) 3-st (põhi). Lihtsuse mõttes nimetatakse mõlemal juhul tavaliselt lisandiks eesosa (*tabel*) ja põhjaks järelosa (3).

Keeletarvitajatele näib kõige raskem olevat eeslisandi ühildamine, rohkesti küsimusi on andnud lisanditarindis osalevad isiku-, asutuse- ja tootenimed, pealkirjad ning numbrid. Seda arvestades on ka allolev ülevaade tehtud.¹

¹ Pikemalt S. Mäearu, Ühildumisjuttu. – Õiguskeel 2010, nr 2. Lisandi ühildumine, lk 3–8. https://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/sirje_maearu_uhildumisjuttu.pdf. Lisandi kohta vt ka M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Neljas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2019; Eesti keele süntaks. Eesti keele varamu III. Toimetanud M. Erelt, H. Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2017; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007. <http://www.eki.ee/books/ekk09>; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993. Lisandi komastamise kohta vt A. Mund, M. Raadik, Komaga

Isikunimed

Ees- ja perekonnanime ühendi korral on perekonnanime ees paiknev eesnimi eeslisand ega ühildu oma põhjaga (perekonnanimega). Käänatakse perekonnanime: *Malle Harjakat*, *Ants Põldeotsale*. Pöördjärjestuse korral on eesnimi järellisandiks ja eraldatakse perekonnanimest komaga: *Kuulberg, Mart*; *Lill, Anita*. Sellise malli kasutust võib näha bürokraatiakeeles: *Kuulberg Mardile → Mart Kuulbergile, Lill Anitale → Anita Lillele*. Niisugust vormistust võiks kasutada üksnes nimeloendites, ehkki perekonnanimede järgi on võimalik järjestada ka siis, kui eesnimi eelneb perekonnanimele: *Taimi Tuula, Hannes Üksi*.

Kui nimele järgneb lisanimi, järgarv või eri põlvkondi märkiv sõna (*vanem, noorem, senior, juunior*), tuleb käänta neid, nimi ise jääb muutumatuks: *Hispaania kuningale Juan Carlos Esimesele, Elizabeth II-le, Peeter Suurest, Alexandre Dumas vanemast, Hendrik Toompere juunioril*. Erandiks on piiblinimi *Jeesus Kristus*. Kiriku pruugi järgi kääntatakse mõlemat nime: *usun Jeesusesse Kristusesse, Jumala poja Jeesuse Kristuse*. Üldreeglit arvestades saaks esimese nime ka ühildamata jätta: *Jeesus Kristuse*. Analoogne on *Issand Jumal (issand jumal)*, mille puhul on levinum ühildamine: *tänu Issandale Jumalale (issandale jumalale)*.

Millal perekonnanimi ainsuses, millal mitmuses?

Perekonnanime puhul võib mõnikord olla probleemiks selle arv: kas panna nimi ainsusse või mitmusesse? Kui perekonnanime ees paikneb mitu eesnimelisandit, on perekonnanimi ainsuses, sest korduva põhja ärajätmine ei muuda põhja mitmuslikuks: *Mart Helme ja Martin Helme = Mart ja Martin Helme*.

Mitme ainsusliku üldnimelise lisandi korral võib perekonnanimi olla nii ainsuses kui ka mitmuses: *härra ja proua Tamm ~ Tammed,*

ja komata. – Keelenõuanne soovitab 4. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2008.

isa ja tütar Maripuu ~ Maripuud. Mitmusliku üldnimelise lisandi korral on perekonnanimi mitmuses: *vennad Petersonid*. Kui mitmuslik lisand laiendab mitme eesnimelisandiga perekonnanime, on perekonnanimi ainsuses: *kaksikõed Riina ja Tiina Pärn* (vrd *kaksikõed Pärnad*).

Kui lisandiks on mitmusliku sisuga üldnimi (*perekond, abielupaar* jne), saab perekonnanimi olla nii ainsuses kui ka mitmuses: *abielupaar Viisimäe ~ Viisimäed, perekond Lepp ~ Lepad*. Sama kehtib ka siis, kui perekonnanimi tõstetakse üldnime ette. Sel juhul tuleb perekonnanimi panna omastavasse käändesse: *Viisimäe ~ Viisimäede abielupaar, Lepa ~ Leppade perekond*.

Eestipärane ei ole mall, kus mitmusliku sisuga sõna laiendab ees- ja perekonnanime ühendit: *Lp perekond Pille Saare → Lp perekond Saare ~ Lp Pille Saare perekonnaga*. Samuti ei sobi eesti keeles kasutada isiku täisnime või ametinimetust selle isiku abikaasa puhul, lisades sõna *proua* (või *härra*): *proua president² Helle Meri → proua Helle Meri*. Võõrapärane on ka mall *härra ja proua Mart Kask*, selle asemel võiks öelda *härra Mart Kask abikaasaga, härra ja proua Kask ~ Kased*.

Isikunime peab alati käänama

Kui isikunime kasutatakse koos üldnimelise lisandiga, peab nime alati käänama: *ministrile Urmas Reinsalu → minister Urmas Reinsalule, tootekategooria juhile Ene Sepp → tootekategooria juhile Ene Sepale, Marko Mets abikaasaga Krista Mets → Marko Mets abikaasa Krista Metsaga ~ Marko Mets abikaasa Kristaga*.

Isikunime laiendava lisandi³ ühildamine on keeletarvitajale raske, sest arvestada tuleb mitme teguriga. Alati ühilduvad oma põhjaga

² *Proua president* on naispresident, nt soomlastel oli Tarja Halonen, eestlastel on Kersti Kaljulaid.

³ Alati ühildub oma põhjaga kohanime laiendav lisand: *juhtis tähelepanu eesistujariigi Rootsi prioriteetidele, emakest Venemaal, elan pealinnas Manilas, vöörustajamaale Eestile, kirjanduslinnas Tartus, kohtume kuurortlinnas Jurmalas*.

- 1) täiendiga lisandid: *sajandi väravavahi Lev Jašini, tuntud võimlemistreeneri Anna Kozlova sõnul, suur tänu Kobila valla sotsiaalnoõunikule Heigo Maasalule;*
- 2) mitmuslikud lisandid: *vendade Johansonide ballaadid, õdedest Maasikutest;*
- 3) rinnastatud⁴ lisandid: *endist linnapead, praegust esimeest Jaak Kaske.*

Neljas viimases käändes (rajav, olev, ilmaütlev, kaasütlev) on ühildumine osaline, lisand ühildub vaid arvus, jäädes alati omastavasse: *OÜ juhatuse liikme Juri Gagariniga.*

Ainsuslik täiendita lisand

Ainsuslik täiendita lisand saab jääda põhjaga erandlikult ühildumata. Laiendamata lisandiks on sageli kõnetlussõna või sellena talitlev ametit, auastet, teaduskraadi, tiitlit, sugulusvahekorda vms väljendav sõna (või lühend): *kodanik Jüri Metsale, linnapea Taavi Aasale, pühendatud metropoliit Korneliusele, tegevjuht Ene Petersoni, neitsi Maarjale (aga: kõige pühamale neitsile Maarjale), FIE Kalle Kasele (aga: füüsilisest isikust ettevõtjale Kalle Kasele).*

Ainsuslik täiendita lisand ühildub oma põhjaga, kui ta on:

- 1) *ne-, lane-, line-*liiteline⁵: *kohtuajal Augil, ajuteadlase Jaan Aru sõnul, töölisest Metsast.* Ühilduma kaldub ka *ja-*liiteline lisand: *osakonnajuhatajal Tõnis Kasel, välja mõista kostjalt Anu Karult;*
- 2) sisult tähtis ja esile tõstetud: *kaastunne tütre Veroonika surma puhul.*

Mitme ainsusliku põhja puhul on lisand mitmuses: *aukõlalisteks on presidendid Kersti Kaljulaid ja Sauli Niinistö (= president Kersti Kaljulaid ja president Sauli Niinistö) ning peaministrid Jüri Ratas*

⁴ Rinnastus on süntaktiliselt võrdväärsete moodustajate (sõnade, sõnaühendite või osalause) vaheline seos.

⁵ Ühilduma kalduvad ka *ne-*lõpulised sõnad, mida läbipaistmatu struktuuri tõttu tuletisena ei saa käsitada. Nt *sulast Juhanit*, samuti loomanimetused: *hobuse Laugu, rebasele Reinule.*

ja Juha Sipilä (= peaminister Jüri Ratas ja peaminister Juha Sipilä).
Vrd Eesti ja Soome president.

Mitu lisandit

Kui põhja ees on mitu lisandit, ühilduvad need põhjaga juhul, kui kuuluvad rindühendisse: *sündis tisləri ja põllumehe Jaan Kase pojana, teenetemärkide omanikke, filmiarhiivi töötajaid Reinupit ja Toomingat.*

Rindühendisse ei kuulu kõnetlussõnana talitlev lisand, mis ei ühildu oma põhjaga: *Tartu poistekoori asutajast dirigent Uno Uigast.* Kui põhja laiendab mitu seda laadi lisandit, ühildub põhjaga sellest kaugemal olev lisand: *auliikmele akadeemik Lippmaale, rektori professor Ivari Ilja ametiraha üleandmine.*

Asutusenimed

Asutuse-, ettevõtte- ja organisatsiooninimede puhul muutub harilikult lisand (sh tüübinimetuse lühend), olgu see täiendiga: *Oper sõlmis lepingu Hiina jalgpalliklubiga Shanghai Shenhua, Saku lasteaial Päikesekild, poliitikauuringute keskusega Praxis; või täiendita: kinos Kosmos, spordiseltsiga Kalev, telejaamal Kanal 2, restoranis Moon, ansambliga Rondellus, AS-ile⁶ Elektrivõrgud.* Sama moodi toimitakse mitme lisandi korral: *kinnistu kaasomanikule aktsiaseltsile Lasref, lepiti kokku tarkvaraarendajaga aktsiaseltsiga Siemens.*

Kui nime kuju võimaldab käänamist, saab täiendita lisandi korral lisandi asemel muuta nime: *kino Kosmose, spordiselts Kaleviga, restoran Moonis, ansambel Rondellusega.* Samuti on sel juhul võimalik (ja eestipärasem) mall, kus omastavas käändes nimi eelneb liigisõnale: *Kosmose kinos, Kalevi spordiseltsiga, Mooni restoranis,*

⁶ Suurtähtlühendit saab käänata nii sidekriipsuga kui ka ilma: *AS-ile = ASile, MTÜ-d = MTÜd.*

Rondelluse ansambliga. Soovi korral saab lisandi ära jätta ja käänata nime: *Kosmoses*, *Kaleviga*, *Kanal 2-l*, *Moonis*, *Elektrivõrkudelt*.

Rindühendist nime korral tuleb käänata kõiki selle liikmeid: *MTÜ Maria ja Lapsed* käändub *MTÜ-le Maria ja Lapsed* või (*MTÜ*) *Mariale ja Lastele*, kuid mitte (*MTÜ*) *Maria ja Lastele*. Lihtsam oleks sellistel juhtudel lisandi muutmine: *MTÜ-le Maria ja Lapsed*.⁷

Lisandi muutmist tuleks eelistada ka siis, kui tahetakse näidata nime algkuju või kui nime kuju ei võimalda käänamist: *AS-il Viimsi Vesi* (vrd *AS Viimsi Veel*), *OÜ-le Kõik Puidust*, *MTÜ-d Kell Kümme*. Kui mõnel nimel või tüübinimetuse lühendil langevad nimetava ja omastava vorm kokku, võiks eelistada vormi, kust kääne selgemini välja paistab: *spordiühingu Eesti Dünamo* (vrd *spordiühing Eesti Dünamo*), *kino Artise* (vrd *kino Artis*), *SA Tartu Ülikooli Kliinikum* (vrd *SA Tartu Ülikooli Kliinikum*).

Kui asutust nähakse kui elusolendit (millele viitavad sõnad *liider*, *tootja* jne), käänatatakse peale lisandi ka nime: *Lõuna-Korea suurima metallitootja Tusani mess*; *Eesti kohvituru liidrile Pauligile*.

Muud nimed, pealkirjad ja tsitaadid

Muude nimede, nagu toote-, ürituse-, sordi-, autasu-, sõidukinimede, perioodikaväljaannete nimede, samuti pealkirjade ja tsitaatide puhul muutub lisand: *sõiduautost Ford*, *õppekeskkonnas Moodle*, *programmist Copernicus*, *rallile Peking-Pariis*, *auhinna Sinine Lint laureaat*, *skulptuuri „Poisid vihmavarjuga“*, *tordi „Tere, kool!“ pakend*, *bakteril Bifidobacterium infantis*, *sõnal euro*.

Kui nime või pealkirja kuju võimaldab, saab rakendada eesasendimalli (nimi omastavas käändes): *Fordi sõiduautost*, *Copernicuse programmist*, *„Aktuaalse kaamera“ saatest*, *„Tõe ja õiguse“ film*. Õige ei ole jätta eesasendis olevat nime või pealkirja käänamata,

⁷ Võõrkeelsete rindühendite puhul käänatatakse ainult viimast sõna, sest ühend on tervikuna võõrkeelne: *Hennes & Mauritz* (= *Hennes and Mauritz*): *Hennes & Mauritzit*, *Duck and Dapple*'ist.

st nimetavasse käändesse: *Aterforum festival* → *Aterforumi festival*, *Greenpeace'i liikumine*. Rindühendi puhul tuleb tähele panna, et omastavas käändes oleksid kõik liikmed: *Maksi & Mooritsa liha-tooted*, *Pekingi-Pariisi rallilt*. Tsitaadid jäävad eesasendi korral muutumatuks ja vormistatakse liigisõnaga sidekriipsu abil kokku: *euro-sõnal*. Käändumatute nimede ja pealkirjade puhul tuleb kasutada järelasendimalli: „*Tule mere äärde!*“ *fotokonkursil* → *fotokonkursil*, „*Tule mere äärde!*“, *ehitusmessile*, „*Eesti ehitab*“.

Kui nime või pealkirja kuju võimaldab käänamist, saab täiendita lisandi korral lisandi asemel muuta nime või pealkirja: *Põltsamaa Tõmmut*, *Focusega*, *Sinise Lindi*, *Bifidobacterium infantis'el*, „*Aktuaalsest kaamerast*“. Rindühendi korral tuleb käänata kõiki selle liikmeid: *vaatas* „*Kuulsat või kummalist*“, *luges* *Sirbist ja Vasarast*. Lisand on vajalik käänamist mitteväimaldava nime või pealkirja puhul: „*Võta või jäta*“ → *telemängus* „*Võta või jäta*“, *kommi-karpi Kallile*, *romaani*, „*Kellele lüüakse hingekeella*“ sarnane.

Tähed, numbrid ja sümbolid

Kui põhjaks on täht, number (või arvsõna), märk, sümbol, muudetakse harilikult lisandit, olgu see täiendiga: *artikli tabelis 3*, *lepingu punktist 1*, *ilma lõhna- ja maitsetugevdita E621*; või täiendita: *vitamiinist D*, *suuruse XL*, *koensüümist Q10*, *numbrile 631 3731*, *punktis 4*, *joonisel 2*, *tabelist 3*, *lk-lt 28*, *§-s 10*. Omaette rühma moodustavad tarindid, kus viimasel kohal on aastaarv: *aastast 1994*, *aastail 2008–2013*, *Eesti parimat toiduainet 2016*.

Kui põhja kuju võimaldab käänamist, siis võib täiendita lisandi korral muuta lisandi asemel põhja: *vitamiin D-st*, *suurus XL-i*, *punkt 4-s*, *joonis 2-l*, *tabel 3-st*. Tavakasutuses on levinud siiski lisandi muutmine (*vitamiinist D*).

Tähti ja sümboleid on tavaks vormistada ka nimetavalise eeslisandina, kirjutades selle järgneva sõnaga sidekriipsu abil kokku: *γ-teljele*, *D-vitamiinil*, *XL-suurust*, *B1-kategoorial*, *LR03-patareisid*.

Järjekorranumbreid saab märkida ka järgarvuga (järgarvsõna ühildub põhjaga, tegemist on täienditarindiga): *4. punktis*, *2. joonisel*,

3. tabelist, 1994. aastast, 2008.–2013. aastal. Aastaarvude puhul lisatakse vajaduse korral sõna aasta (või selle lühend a): aprillis 2006 ~ 2006. a aprillis, Eesti 2016. aasta parimat toiduainet.

Otsuste, määruste jms dokumentide ning dokumendi osade (paragrahv, lõige, punkt, alapunkt) järjekorranumbrit märgitakse põhiarvuga, millele eelneb lisandiks olev sõna, tähis, sümbol või lühend: Tartu Linnavolikogu 8. mai 1995. aasta otsus nr 32. Käänatakse lisandiks olevaid sõnu (või lühendeid), mitte numbreid: paragrahvi 6 lõike 2 kohaselt, tollideklaratsiooni lahtris 21 märgitud andmed ei vasta rahandusministri 27. aprilli 2004. aasta määruse nr 99 § 4 nõuetele. Lisanditarinditest koosnevate täiendifraaside korral tuleb jälgida, et kõik viimase lisanditarindi ees olevad tarin did oleksid omastavas käändes: korralduse nr 20 punkti 3 järgi, seaduse § 6 lg 3 ap 5 alusel, paragrahvi 5 lõikest 6, § 37 lg 4 p-s 2.

Mitme ainsusliku rinnastatud põhja korral on lisand mitmuses, kui rindliikmed on ühendatud sidesõnaga ja, komaga või mõttekriipsuga: joonistel 5, 6 ja 8, paragrahvid 4–7, vastuolus seaduse §-dega 70 ja 71, fotod aastatest 1910–1955; ning ainsuses, kui rindliikmed on ühendatud sidesõnaga või: punktis 1 või 2, lk-l 25 või 26.

Järgarvulise vormistuse korral on põhi ainsuses: 5., 6. ja 8. joonist (mitte jooniseid), 139. ja 140. ruumis (mitte ruumides), 8.–10. peatükis (mitte peatükkides), 2010.–2015. aastal.

Oma Keel 2020, nr 1

Näiteks-tarindid

Sirje Mäearu

Kui küsitakse, kumb on õige, kas *Mitmes riigis, näiteks Ukraina ja Valgevene, pole see veel levinud* või *Mitmes riigis, näiteks Ukrainas ja Valgevenes, pole see veel levinud*, siis tahetakse teada, kas sõnaga *näiteks* (või *nagu, nagu näiteks*) algavat lauseosa ülejäänud lausega ühildada või mitte. Ühildamise korral tuleks neid tekstiosi käsitada täiendi või lisandina (nagu praegusel juhul) või hoopis rindliikmena. Kui lauseosa jääb ühildamata, on tegemist kiiluga.

Näiteks-tarind tuleb muust lausest vahemärkidega eraldada. Kui kasutatakse koma, on tavaks tarind ülejäänud lausega ühildada: *Kas olete kunagi kogenud soovimatut füüsilist kontakti, nagu näiteks vastumeelset kallistamist, suudlemist? Tippvõistlusteks, näiteks maailmameistrivõistlusteks, tahetakse ikka mõnd uut ja efektset kingapaari. Otsustati paigaldada kriitilisemate teelõikude, näiteks tõusude juurde kastid killustikuga.* Muude märkide, st sulgude ja mõttekriipsude puhul võib ühildada või jätta ühildamata, vrd *Orgaanilise materjali, nagu näiteks turba kaevandamine* ning *Orgaanilise materjali (nagu näiteks turba) või (nagu näiteks turvas) kaevandamine.*

Omastavaline tarind eraldatakse komaga ainult eestpoolt, sulu või mõttekriipsuga ka tagantpoolt: *Paksude originaalide, näiteks raamatute paljundamisel saate ..*, vrd *Paksude originaalide (näiteks raamatute) paljundamisel saate ..*

Kiiluna vormistamise korral võiks kasutada sulge või mõttekriipse kui tugevamaid märke, eelistada võiks sulge kui neutraalsemat vormistusviisi: *Tuleb leida alternatiivseid energia tootmise ja salvestamise seadmeid (nagu näiteks kütuseelemendid, superkondensaatorid ja patareid).* *Mitmes riigis (näiteks Ukraina ja Valgevene) pole see veel levinud*, vrd *Mitmes riigis – näiteks Ukraina ja Valgevene – pole ..*

Ühildamata tarind on sageli paremgi, kui ühildumise tõttu tekib käändekordus, samuti juhul, kui tarindit ei saa või on tülikas käänata: *Vanades maaeluromaanides (nagu näiteks „Tõde ja õigus“ või „Maa õnnistus“)* on selgelt välja toodud .., vrd *Vanades maaeluromaanides, nagu näiteks „Tões ja õiguses“ või „Maa õnnistuses“, on ..*

SÕNAMOODUSTUS

s-lõpuliste nimisõnade liitumisest

Sirje Mäearu

Keeletarvitaja on märganud või teab, et mõningatel juhtudel võib mõni *us*-liiteline nimisõna esineda liitnimisõna esiosas nimetava, mitte omastava käände vormis (nagu liitsõna tähenduse põhjal võiks eeldada). Sellist liitumist nimetatakse ka *s*-liitumiseks¹: *vabadusvõitlus* (vrd *võimuvõitlus*), *kirjutuslaud* (vrd *söögilaud*), *õmblusmasin* (vrd *niidumasin*), *kuumustunne* (vrd *rõõmutunne*), *rahvuskaaslane* (vrd *eakaaslane*). *s*-liitumine on kujunenud *s*- ja *ne*-sõnade *se*-lõpulisest omastavast: 1) *haiguse idu*, *teenimise võimalus* → 2) *haiguseidu*, *teenimisevõimalus* → 3) *haigusidu*, *teenimisvõimalus*.² See toob küsimuse, kas ja millal võiks sellist liitumist kasutada ka teiste *s*-lõpuliste sõnade puhul. Artiklis³ vaadeldakse *s*-sõnade liitumiskäitumist ning selle kajastust õigekeelsusallikates.

¹ *s*-liitumine puudutab ka *mine*-, *lane*-, *line*-, *ne*-sõnu (*esinemisjulgus*, *teadlasvahetus*, *töölisperekond*, *naisarst*), mida selles artiklis ei käsitleta. Vaatluse alt jäävad välja ka sellised liitsõnad, kus liitumistähenduse järgi peabki nimetav olema, nt *terasnõu*, *tellissein*, *narmasjuur*, *kerisahi* (reegleid vt nt **M. Erelt**, **T. Erelt**, **K. Ross**, Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Tallinn: Eesti Keele Instituut, EKSA, 2020, lk 358–359).

² *s*-liitumise kujunemise kohta vt nt **R. Kull**, Liitnimisõnade kolm peamist liitumisrühma. – Emakeele Seltsi aastaraamat X. Tallinn, 1964, lk 139–140; **T. Erelt**, Terminiopetus. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 264–265.

³ Samal teemal on ilmunud lühikirjutis keelenõuande lehel, vt <http://keeleabi.eki.ee/index.php?leht=8&cid=334>.

s-liitumist on käsitletud grammatikates, õpikutes jm keelekirjutistes. Johannes Aavik on nimetavalisele liitumisele pühendanud terve raamatu – „Nominatiivsed liitumised“ ilmus 1914 ja selles on Aavik vaadelnud ka *us-* (*es-*, *is-*) ja *ne*-sõnade liitumist.⁴ Aavik ütleb, et tegusõnadest lähtuvad *us-* (*is-*) nimisõnad liituvad nimetavaliselt sagedamini (ja näiteid on ka vanemast keelest) kui nimisõnast lähtuvad. *us-*, *is-*sõnade *s*-liitumisest on kirjutanud ka Karl Vainula⁵. Elmar Muuk ja Mihkel Tedre⁶ on nimetanud ka täiendsõna struktuuripiiranguid, samuti nt Henno Jänes ja Olev Parlo⁷, Eduard Väari⁸, Tiiu Erelt⁹, Reet Kasik¹⁰. Põhjalikumalt on *s*-liitumises osalevaid sõnatüüpe vaadelnud Arnold Kask¹¹.

Õigekeelsusreeglid näevad *s*-liitumise võimaluse ette juhul, kui liituv *s*-lõpuline nimisõna on nimetavas kas kolme- või enamasilbiline (olenemata vältest) või kahesilbiline ja III vältes. *s*-liitumises saavad osaleda *us*-lõpulise liitega (*-us*, *-dus*, *-lus*, *-mus*, *-ndus*, *-sus*) tuletised, nagu nt *ohutus*, *haridus*, *komblus*, *tulemus*, *turundus*, *paarsus*: *ohutusrihm*, *haridusminister*, *kombluspolitsei*, *tulemusrikas*, *turundusjuht*, *paarsuskontroll*, ning *is*-lõpulise liitega (*-is*, *-dis*, *-tis*) tuletised, nagu nt *koostis*, *öeldis*, *elatis*: *koostisosa*, *öeldistäide*, *elatismõue*. *s*-liitumist ei peeta võimalikuks, kui sõna on nimetavas kahesilbiline ja I või II vältes, nt *kohus*, *pinnas*, *viivis*: *kohusetunne*, *pinnasepuur*, *viivisevõlg*, või ühesilbiline, nt *käis*, *veos*: *käiseauk*, *veosekäive*.

Kuna *us*-lõpuga tuletisi on kõige rohkem, on palju ka *us*-lõpulise esiosaga liitnimisõnu. Mõnevõrra osaleb liitumises ka *is*-lõpulis

⁴ J. Aavik, Nominatiivsed liitumised. Eesti Kirjanduse kaasanne. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1914 [kaanel 1915].

⁵ K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. Tallinn: autori kirjastus, 1932.

⁶ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus II. Tuletus- ja lauseõpetus. Neljas, muutmata trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1934.

⁷ H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V. Tuletusõpetus. Progümnaasiumi V, reaalkooli III ja kutsekooli III klassile. Teine, täiendatud trükk. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1939.

⁸ E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. Tallinn: Valgus, 1968.

⁹ T. Erelt, Terminioõpetus, 2007.

¹⁰ R. Kasik, Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus, 2015.

¹¹ A. Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 1967.

tuletisi. Peale tuletiste on *s*-lõpuga ka liigendamatud omasõnad, nt *kohus, nõges, räabis*, ning laen- ja võõrsõnad, mis käänduvad eesti sõnade moodi *e*-liselt, nt *tärklis, tiisikus, kookos, viirus, tennis, süüfilis*. *s*-liitumise võimalikkus oleneb sõna struktuurist. *s*-liitumise puhul on räägitud eeskätt *s*-lõpuga nimisõnade liitumisest nimi-sõnadele, mõnes allikas on mainitud ka liitumist omadussõnadele (*elamusrikas, nakkusohklik, looduspuhas*)¹².

Keelekorraldus on *s*-liitumist normimisega suunanud, mis kajastub ka õigekeelsussõnaraamatutes. Samas pole kõike võimalik automaatselt *s*-liitumise peale normida. Nii ongi *s*-liitumine sõnuti ebahütlane: mõne sõna puhul võib esineda üksnes reeglipärasest omastavalist liitumist: *mustusekord, palavusepelgus, saatusehoop, tärglisesisaldus, ümbrusetaju*, mõne sõna puhul ainult *s*-liitumist: *elatisvõlglane, haiguskolle, nakkusallikas, päevituskreem, vaimustushüüe, õigusrikkuja*, ning mõne sõna puhul nii omastavalist kui ka *s*-liitumist: *haigus(e)tekitaja*¹³, *kaotus(e)kibedus, loodus(e)sõber, puhkus(e)päev, teadus(e)himu, vabadus(e)kaotus, valgus(e)kartlik*.¹⁴

s-liitumine on üldistunud ka sihitisliku täiendosa korral: *arvamusavaldus* (arvamust avaldama), *loodusvaatlus, niiskuseemaldi, soojusmõõtur, vastavushindamine*. Sihitislikku *s*-sõna on varem soovitatud tarvitada üldiselt omastavas käändes¹⁵, nt

¹² J. Aavik, Nominatiivsed liitumised, lk 23–24; K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat; T. Erelt, Terminiopetus; R. Kasik, Sõnamoodustus.

¹³ Selline vormistus märgib seda, et võimalik on nii omastavaga *haigusetekitaja* kui ka *s*-liitumisega *haigustekitaja*.

¹⁴ Näited on õigekeelsussõnaraamatust, üldkeeles võib omastavalist liitumist olla rohkem.

¹⁵ Vt nt Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteoimkonna 5. aprilli 1932. a otsus (EKS-i Keeleteoimkonna otsuseid. – Eesti Keel 1932, nr 3, lk 85–86); K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat, lk 24; E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42 (sõna *tervisehoid* kõrval erandlikuna ka *tervishoid; uudishimu*); J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 24 (erand *tervishoid*); H. Jänes, O. Parlo, Eesti keele grammatika ja harjutustik koolidele V, lk 28; K. Kure, Eesti keele grammatika. Tuletusõpetus ja lihtlause süntaks. Keskkooli IX klassile, õpetajate seminaridele ja instituutidele. I vihk. Tuletusõpetus. Tallinn: Pedagoogiline Kirjandus, 1949, lk 29; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39–40 (erandid *arvamusavaldus, tervis-*

*tervisehoid*¹⁶, *vaimustuseavaldus*, *kõrgusekartus*, *kosmoseuuring*. Tiiu Erekti¹⁷ järgi ei õigusta sihitislikud täiendosad erandistaatust, vaid alluvad *s*-liitumise leviku üldtendentsile. Erekti arvates pingutas kooligrammatika siin asjatult, õpetades, et selline täiendosona tuleb omastavaliselt liita. Tänapäeva allikates pole sihitislikku laiendosona enam eraldi esile toodud, seesugused näited on teiste liitumiste hulgas.

Sihitisliku täiendiga liitsõnade puhul on märgata tugevat tendentsi *s*-liitumise poole, oma osa on siin ka normingutel. Varasemates ÕSides on valdav omastavaline liitumine, uuemates on tulnud nimetavaline selle kõrvale või asemele. Nt VÕS 1953¹⁸, 1960¹⁹, 1976²⁰ *haigusetekitaja*, *niiskusesisaldus*, *huumusesisaldus*, ÕS 1999²¹ j *haigus(e)tekitaja*, *niiskus(e)sisaldus*, *huumus(e)sisaldus*; VÕS 1953, ÕS 1960 *looduseuurija*, ÕS 1976 *loodus(e)uurija*, ÕS 1999 j *loodusuurija*; VÕS 1953 *kindlustusevõtja*, ÕS 1999 j *kindlustusvõtja*. On ka juhtumeid, kus nimetava kõrvale on tulnud

hoid, *seadusandlus*); E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 170; J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus, 1970, lk 316 (erandid *seadusandlus*, *tervishoid*, *muinsuskaitse*, *looduskirjeldus*). V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Institutionen för finsk-ugriska språk. Soome-Ugri Keelte Instituut. Upsala, 1972, lk 10 järgi esineb omastavaline liitumine juhul, kui põhisõnaks on *ja*- või *mine*-vorm ja sellega väljendatud tegevus on sihitud laiendosonaga väljendatule (*looduseuurija*, *soojusemõõtja*, *õigusemõistmine*).

¹⁶ Sõna *tervis* liitumise kohta vt pikemalt allpool.

¹⁷ T. Erekt, Terminiopetus, lk 265.

¹⁸ Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

¹⁹ Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960.

²⁰ Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Erekt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976.

²¹ Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Toimetanud T. Erekt. Koostanud T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, T. Erekt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999.

omastav, nt VÕS 1953 *valgusnõudlik*, ÕS 1960, 1976 *valgusenõudlik*, ÕS 1999 jj *valgus(e)nõudlik*.

Alljärgnevalt vaatlen *s*-liitumist täiendsõna tüübi järgi.

harjutus-tüüp

s-liitumine on võimalik siis, kui sõna on nimetavas käändes kolme- või enamasilbiline²², nt *tulemus*, *nõrdimus*, *pangandus*, *vahetuvus*.

us-lõpulise liitega sõnad liitnimisõnades:

- 1) kolmesilbilised I-väitelised: *asendusema*, *ehitusmaterjal*, *higistusvahend*, *hämaruslüüti*, *karistusseadustik*, *libedustõrje*, *lülitusmehhanism*, *masendusmeeleolu*, *olelusvõitlus*, *turundus-idee*, *valitsusasutus*, *ärevushoog*; *aastavahetuspäev*, *umbusaldus-avaldus*, *veevarustussüsteem*; II-väitelised: *arveldusosakond*, *hallitusseen*, *harjutusväljak*, *hoonestusõigus*, *koolitusassistent*, *pangandussektor*, *soojustuskiht*, *sünnitusarst*, *teenistuskäik*, *tühjendusmüük*, *viisakusnõue*, *perspektiivitustunne* (silpe loetakse rõhust alates); *lastehalvatusepideemia*, *otsekorraldusleping*, *siseviimistlusfirma*; III-väitelised: *nähtavuskaugus*, *nõrdimuspühang*, *pettumustunne*, *sõltuvushaige*; *kokkukuuluvustunne*;
- 2) neljasilbilised: *vahetuvusseadus*, *turvalisuskaalutus*, *lootusetustunne*, *süüdimatusseisund*;
- 3) viiesilbilised: *karistamatustunne*, *ühinematuspoliitika*.

Kui arvestada seda, et *lilus*- ja *matus*-lõpuliste sõnade liitumist mõjutab pigem kaasrõhk (nagu märgiti Oma Keele kolleegiumi tagasisides artikli kohta), viiks see need *tehas*-tüüpi, mille puhul peaks liitumine seniste reeglite järgi olema omastavaline. ÕS on andnud *lilus*- ja *matus*-lõpulise täiendsõnaga liitsõnad üksnes *s*-liitumisega, nt *perioodilisusseadus*, *turvalisuskaalutus*, *teralisusaru*

²² Kolmesilbilisi on nimetanud nt A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 38; E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 170; R. Kasik, Sõnamoodustus, lk 302, kolme- ja enamasilbilisi M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 406; T. Erelt, Terminiopetus, lk 266.

(fotograafias); *liitumatuspoliitika, pidamatusside, rahuldamatus-tunne, sekkumatuspoliitika, ühinematusliikumine*. Üldkeeles on näha ka omastavalist liitumist, mille eelistamise korral on sagedam lahkukirjutus, vrd konkreetse vormi täppisotsinguid Google'ist (vaadatud 10. X 2016): *turvalisusnõue* 21 kasutusjuhtu, *turvalisuse-nõue* 7, *turvalisuse nõue* 31²³, *rahuldamatustunne* 31, *rahuldamatuse-tunne* 15, *rahuldamatuse tunne* 46.

Vähesel määral osaleb *s*-liitumises ka *is*-lõpuga tuletisi: *ehitis-register, elatisvõlglane, hüvitistaotlus, kohustusõigus, tagatiskiri*.

Peale liitnimisõnade esineb *s*-liitumist ka liitomadussõna-des: *ehitisalune, elamusvaene, haridusvaenulik, inimsusvastane, kivistisrikas, kabetsusväärne, koristusküps, merendusalaane, põrutus-kindel, rasedusaegne, vajaduspõhine, valitsustruu; hallituskindel, istutusjärgne, mürgistuskahlane, rühmitusülene, saavutusrohke, sünnituspubune, teenistusvalmis, uuendusmeelne; salakaubandus-vastane, veeuputuseelne, sõjaväeteenistuskõlbmatu; harjumuspärane, sõltuvusvastane; turvalisusalane*.

Peale *us-*, *is*-lõpuga tuletiste liituvad nimetava vormis ka käänamise ja liitumise poolest *harjutus*-tüüpi sõnade taoliseks mugane-nud laen- ja võõrsõnad²⁴. Sellist sõna sisaldavad *riitsinusõli, süüfilis-haige, teetanusvaktsiin, teetanusvastane, tiisikushaige*.

Omastavalise liitumisega on nt *pimedusepelgus, tagatiseandja*, kahesuguse liitumisega *hubasus(e)tunne, vabadus(e)armastus, vabadus(e)kaotus*; samuti *piiritus(e)tehas, piiritus(e)tööstus*. Kuna selliseid näiteid pole palju, saab järeldada, et *harjutus*-tüübi korral on *s*-liitumine võrdlemisi üldine.

raskus-tüüp

us- ja *is*-lõpulise liitega nimisõna liitub nimetava vormis, kui ta on nimetavas käändes kahesilbiline ja III-välteline, nt *loodus, nakkus, koostis*.

²³ Arvesse on võtmata täiendist tulenev lahkukirjutus: *tarkvara turvalisuse nõue*.

²⁴ A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 38.

Rohkesti on *us-lõpulise* esiosaga liitnimisõnu: *haigushüvitis, haigustunnus, haldusosakond, kahtlusalune, kiiruspiirang, koltushaigus, koormustaluvus, langustrend, liiklusjärelvalve, looduskaitse, loovuskoolitus, nakkuskolle, nakkustõrje, nõidussõna, paiksustsenssus, pikkusühik, rahvusrühm, raskusjõud, reostustaluvus, seaduseelnõu, soojuskadu, suhtlusoskus, sündsustunne, teadusajakiri, teadvushäire, toetussumma, töötusmäär, vaesuspiir, varguskatse, õendusteadus; alaväärsustunne, iseseisvuspüüe, silmaümbruskreem, õigekeelsussõnaraamat; likkus-lõpulised: kõlblikkusaeg, piinlikkustunne, pärilikkusteooria, tundlikkuslävi; abikõlblikkuskriteerium, aupaklikkustunne; võörtüvelised us-lõpulised (silpe loetakse rõhust alates): immuunsuskadu, kollektiivsustunne, lojaalsuskampaania. Vähesel määral on is-sõnade näiteid: *koostisaine, koostisosa, kaetisrohi.**

s-liitumist esineb peale liitnimisõnade ka liitomadussõnades: *austusväärne, haiguskahtlane, hääduspärane, kaotusrohke, kiirgustundlik, koormusvaba, kuumuskindel, loodussäästlik, mõistuvastane, nakkusõrn, ootusrikas, rahvusülene, sündmusvaene, vaatlusalune, valgusküllane, võitlusvalmis, väärtuspõhine; ülevaatuseelne.*

Kaks sõna, mis suure hulga liitsõnu moodustavad, on *seadus* ja *õigus*.

s-liitumisega on nt *seadusandja, seadusandlus, seaduseelnõu, seadusjõud, seadusjärgne, seaduskuulekas, seaduspärane, seadusrikkuja, seadusrikkumine, seadusvastane; õigusajalugu, õigusakt, õigusalane, õigusjärglane, õigusjärgne, õigusjõud, õiguskaitse, õiguskantsler, õigusloome, õigusnorm, õigusriik, õigusrikkuja, õigusrikkumine, õigusüsteem, õigusteadus, õigusvahemees, õigusvastane, õigusvõime.*

Liitumismuutused puudutavad eeskätt sihitislikku täiendsõna: VÕS 1953 *seaduserikkuja*, ÕS 1960, 1976 *seaduserikkuja, seaduserikkumine*, ÕS 1999 *seadus(e)rikkuja, seadus(e)rikkumine*, ÕS 2006 jj *seadusrikkuja, seadusrikkumine* (parem kui *seaduserikkumine*); VÕS 1953 *õiguserikkumine*, ÕS 1960, 1976 *õiguserikkuja, õiguserikkumine*, ÕS 1999 jj *õigusrikkuja, õigusrikkumine* (parem kui *õiguserikkumine*); VÕS 1953, ÕS 1960 *seadusvastane*, ÕS 1976 *seadus(e)vastane*, ÕS 1999 jj *seadusvastane*; ÕS 1960 jj *õigusvastane.*

Omastavalise liitumisega on eelkõige teatava värvinguga sõnad: *seadusekonks, seadusemees, seadusesilm, seadusetundja, seadusetäht, seaduseväänaja; õiguseleidja, õigusenõudja, õiguseotsija, õiguseväänaja.*

s-liitumisele alluvad ka võõrast päritolu raskus-sõnad²⁵: *bambus-tihnik, huumuslembene, huumuskiht, huumusrikas, kookospalm, kookospähkel, kookosõli, luksuse, luupushaige, moorusmari, mooruspuu, muskusnääre, tsitrusistandus, tsitrusvili, tsitrusõli, tüüfushaige, viirushaige, viirusvaba, viirusvastane, viirusõpetus.*

Siin rühmas ei paista s-liitumine olevat nii üldine kui *harjutus-tüübis*. Üksnes omastavas on *kahtlusekübe, kahtluseeeme, kahtluse-uss, kahtlusevari, kindlusemüür, küllusesarv, mustusesisaldus, mustuse-vedaja, mõistuseinimene, puhtusearmastus, puhtusekontroll, puhtusepidamine, saatuselöök, truudusemurdmine, tärklikesisaldus, tärkli-erikas, ümbrusetaju; aktusesaal, kosmoselaev, kosmoselend, kosmose-uurija, kursusetöö.*

Kahel kujul esinevad nt *haigus(e)tekitaja, kaotus(e)valu, kõrgus(e)kartus, lahkus(e)avaldus, loodus(e)sõber, nakkus(e)kandja, niiskus(e)sisaldus, puhkus(e)graafik, puhkus(e)tasu, rõskus(e)laik, saatus(e)kaaslane, seisus(e)vahe, sõprus(e)avaldus, tarkus(e)päev, teadus(e)huviline, truudus(e)vanne, tärkli(s)e)tööstus, uhkus(e)-asi, vaesus(e)tunnistus, valgus(e)nõudlik, valgus(e)tarve, väetis(e)-lahus, õigus(e)mõistmine, pärisorjus(e)aegne, pärisorjus(e)vastane; huumus(e)sisaldus, kookos(e)helbed, kursus(e)kaaslane, kursus(e)-õhtu, tüüfus(e)pisik.*

teos- ja tehas-tüüp

s-liitumist ei soovitata laiendada *teos*-tüübi sõnadele²⁶ ning I- ja II-väلتelistele *tehas*-tüübi sõnadele²⁷. Põhjuseks on nt märgitud

²⁵ A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39.

²⁶ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39.

²⁷ E. Muuk, M. Tedre, Lühike eesti keeleõpetus, lk 42; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 39; E. Kindlam, Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus, 1976, lk 184; T. Erelt, Terminioõpetus, lk 266. R. Kasik, Sõnamoodustus, lk 303 nimetab kahesilbilisi II-väلتelisi *us*-tuletisi, varem (2013, lk 217) on nimetanud ka I-väلتelisi.

kaasrõhku: kui *-e* satub kaasrõhulisele kohale, siis ta ei kao²⁸: *jänesejaht, orasepõld, sügiseilm, terasetööstus, madruseülikond*. Tuletistest kuuluvad siia peale *us*-liiteliste (*vanus, katus*) ja *is*-liiteliste (*pistis, viivis*) ka *s*-liitelised (*seos, lihas, liiges*).

Selle rühma sõnad on nimetavas käändes

- 1) ühesilbilised, nt *toes, veis, veos: toesehaigus, veisekasvatus, veosekindlustus*;
- 2) kahesilbilised I-vältelised, nt *kobus, lihas, vanus: kohusetruu, kohusetäitja, lihasekramp, lihasevalu, lihase rebend, lihasesisene, lühisevool, nõgesejahu, terasetarne, terasemark, terasevalu, vanusepiirang, vanuserühm, vanusetasu*; II-vältelised, nt *katus, liiges, pistis, tennis: harjasekimp, katusealune, kõõluse rebend, kääbusetaoline, kütisetegemine, liidesepesa, liigesehaigus, liigesejäikus, liigese põletik, liigesetrauma, matusekorraldaja, otsusekindel, pinnasekiht, pistiseandja, räabisepüük, sepisekunst, tellisetaht, tellisepress, uudisegrupp, uudisekünnis, viivisemäär, viivisevaba; arahhiseõli* (silpe loetakse rõhust alates), *herpeseviirus, iirisejäätis, iirisekaste, tennisepall, tennis särk, tennisväljak*.

Kahesuguse liitumisega on nt *kütis(e)maa, tennis(e)hall, tennis(e)kingad*.

Nimetava vormis on erandlikult *uudishimu*, samuti *sügis*-liit sõnad, mis algul olid käibel omastavalisena: VÕS 1946²⁹ *sügiseilm, sügisekuu, sügispäev* jt. *s*-liitumine tuli esialgu omastava kõrvale: VÕS 1953 *sügis(e)hommik, sügis(e)ilm, sügis(e)kuu, sügis(e)mantel, sügis(e)päev*; ÕS 1960, 1976 *sügisehommik* jt = *sügishommik* jt ning lõpuks asemele: ÕS 1999 jj *sügishommik, sügisilm, sügismantel*.³⁰

Probleemseimad kahesilbilised sõnad selles rühmas on praegusajal liitsõnarahkuse ja -sageduse tõttu *liiges* ja *lihas*. Kui võrrelda

²⁸ J. V. Veski, Ääremärkusi nimisõnade liitmise kohta eesti kirjakeeles. – Ema-keele Seltsi aastaraamat III. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957, lk 29.

²⁹ E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat. 8. trükk. Tartu: Teaduslik Kirjastus, 1946.

³⁰ Peale sõna *sügis* liitub nimetava vormis ka *kevad* (*kevadhommik, kevadilm, kevadmantel*), ent mitte *suvi* ega *talv* (*suvehommik, suveilm, talvapäev, talvemantel*).

Google'i keelekasutust (vaadatud 12. IX 2016), on omastavalise ja *s*-liitumise suhe mõne liitsõna põhjal järgmine:

liigesehaigus 45 000 kasutusjuhtu, *liigeshaigus* 6100; *liigesejäikus* 1490, *liigesjäikus* 4720; *liigesekapsel* 5270, *liigeskapsel* 1920; *liigese põletik* 59 600, *liigepõletik* 3040; *liigesevalu* 59 400, *liigesvalu* 14 800; *liigesevõie* 3250, *liigesevõie* 1740;

lihasejõud 1240, *lihasjõud* 12 500; *lihasekramp* 891, *lihaskramp* 21 000; *lihasemass* 1030, *lihasmass* 77 200; *lihasenõrkus* 2370, *lihasnõrkus* 16 200; *lihasepinge* 3150, *lihaspinge* 38 000; *lihasetöö* 1940, *libastöö* 7800.

Sellest on näha, et sõna *liiges* puhul on valdav omastavaline liitumine, kuid sõna *lihas* puhul domineerib juba *s*-liitumine. Põhjuseks võib mh olla nimetavalise esiosaga liitsõnade, nagu *lihaskasvaja*, *lihaskest*, *lihaskude* (koostist näitav täiendsõna on reeglipäraselt nimetavas), *lihaskiud* (erandliku *s*-liitumisega sõna anatoomias, üldkeeles *lihasekiud* nagu *närvikiud*), eskuju.

Kahe välttega sõnad

Mõni sõna on käibel nii teises kui ka kolmandas välttes. Välttest oleneb ka liitumine. Sellised vältelt variantsed *s*-sõnad on nt *tervis*, *teenus*, *leelis*.

Tervis moodustab suurel hulgal liitsõnu, eesti keele tekstikorpuses EstonianNC (vaadatud Sketch Engine'i kaudu) leidus mitusada liitsõna, kus *tervis* täiendiks. Selliseid liitsõnu tuleb pidevalt juurde ja osa neist jõuab ka sõnaraamatusse.

Sõna *tervis* oli varem normitud III-vältelisena, osas liitsõnus esines ka *s*-liitumine, mis kahesilbilise III-vältelise sõna puhul on reeglikohane võimalus: EÕS III³¹ `tervis (kriipsuke ` märgib III vältet): `tervis(e)allikas, `tervis(e)hoid, `tervis(e)kahjulik, `tervis(e)-leht, `tervis(e)muda, `tervis(e)riike, `tervis(e)vesi; `tervisehooldamine, `tervisehävitus, `tervisekarastus, `terviseparandus.

³¹ Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II, täiendatud ja parandatud trükk. III köide. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1937.

Eesti Kirjanduse Seltsi keeleteimkond otsustas 17. mail 1938 lubada sõnast *tervis* nii II- kui ka III-vältelist kuju³² ning järgmistes ÕSides tuligi III-vältelise kõrvale II-välteline variant. See toob mõne väljaande puhul küsimuse, mis vältes on liitsõna esiosa. Elmar Muuk ütleb oma sõnaraamatu sissejuhatuses³³, et otsitava täisvormi leidmiseks tuleb asendusmärk ~ asendada „sõnarühma esimese jämedatrükilise sõnaga“. Kuna esimene märksõna on III-välteline, siis võiks arvata, et see osaleb ka liitsõnus: *'tervis(e)hoid*, *'tervis(e)-kahjulik*, *'tervisekarastus*, *'terviseparandus*, *'tervisleht*, *'tervismuda*, *'tervisrike*, *'tervisvõimlemine*.

VÕS 1953 annab esikohal III-vältelise variandi. Seda, kumb kahest sama kujuga, aga eri vältega sõnast osaleb liitsõnamoodustuses, pole öeldud. Kui eeldada, et esimene, III-välteline, on *s*-liitumine reeglikohane: *'tervishoid*, *'tervisleht*, *'tervismuda*, *'tervisrike*; omastavaga nt *'tervisekarastus*, *'terviseparandus*.

ÕS 1960 annab esikohal II-vältelise variandi, mis on ka liitsõnus täiendosaks. Suuremas osas näidetes osaleb omastav: *tervisehäire*, *terviskahjulik*, *terviskahjustus*, *tervisekaitse*, *tervisekarastus*, *tervisleht*, *terviseparandus*, *terviserike*; osa on kahel kujul: *tervis(e)muda*, *tervis(e)vesi* ning üks ainult nimetavas: *tervishoid*. Seega näeme kolmes liitsõnas II-vältelise sõna *s*-liitumist.

ÕS 1976 suunab III-välteliselt liitumiselt II-vältelisele: *'tervisehäire jt = tervisehäire jt*. Erandliku liitumisega on *tervishoid* ning *tervismuda*, *tervisvesi* (omastavaliste *tervisemuda*, *tervisevesi* kõrval).

Ka ÕS 1999, 2006³⁴, 2013³⁵ annavad mõlemad variandid (esikohal on II-välteline), märkides, et liitsõnus on harilikult II välde. Ainult *s*-liitumisega on *tervishoid*, kahesuguse liitumisega *tervis(e)-*

³² A. Kask, EKS-i Keeleteimkonna viimaste koosolekute otsuseid. – Eesti Keel 1938, nr 2, lk 61.

³³ E. Muuk, Väike õigekeelsus-sõnaraamat, lk 9.

³⁴ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Toimetanud T. Erelt. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006. <http://www.eki.ee/dict/qs2006/>.

³⁵ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toimetanud M. Raadik. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. <http://www.eki.ee/dict/qs2013/>.

muda, tervis(e)vesi, 2006. aasta ÕSi on lisandunud *tervis(e)edendus*. Google'i otsing (vaadatud 12. IX 2016) näitab viimase puhul omastavalise liitumise ülekaalu: *terviseedendus* 90 400 kasutusjuhtu, *tervisedendus* 59 100.

Tervis on probleemne olnud juba 40 aastat tagasi. Nt on Ester Kindlam³⁶ arutlenud sõna *tervis* liitumise üle. See, kas sõna on II või III vältes, määrab ka tema liitumismooduse, st II-välteline sõna peaks olema omastavas käändes. Kunagi oli *tervis* fikseeritud üksnes III-välteliseks ja sellest ajast on pärit ka *tervismuda* ja *tervisvesi*, mis nüüd küll on käibel II-välteliseks, nagu ka *tervishoid*, mis on liitumise kohalt pretseedenditu (küll oleks sobitunud III-vältelise esiosaga liitsõna teiste analoogsete, nagu *looduskirjeldus*, *muinsuskaitse*, *hulka*). Kindlam kirjutab, et ka *tervis*-sõna II-välteliseks peab kajastuma liitumislaidis, kuid muuta *tervishoid* reeglipäraseks II-vältelise esiosaga *tervisehoiuks* on praegu hilja. „Küll aga pole veel hilja suunata ülejäänud juhtusid II-välteliste täiendsõnade üldrühma, kasutades *e*-liitumusi. See on mõistlik suund juba sellegi poolest, et ei põhjusta kokkupõrget ka nende keelevaistuga, kelle isiklikus leksikonis on *tervis* III vältes³⁷: on ju täiesti võimalik III-vältelistest sõnadest moodustada vokaalliitumisi (nagu *seadusevastane*, *määrusekohane*, *teadusemees* jne).“ Kui *tervishoid* välja arvata, on teistel *s*-liitumisega *tervis*-liitsõnadel ÕSides esitatud ka omastavaline paralleelvariant: *tervis(e)muda*, *tervis(e)vesi*, *tervis(e)edendus*.

Teenus oli algul normitud II-välteliseks (ÕS 1960, 1976). 1999. aasta ÕSi lisandus III-välteline variant ning 2006. aasta ÕSi esimene liitsõna, kus *teenus* on täiendsõnaks: *teenustasu*. Kuna märksõnu on kaks, tekib küsimus, millises vältes on täiendsõna. *s*-liitumise reegli järgi peaks olema III välde: *`teenustasu*. II-välteline täiendsõna lisaks uue näite erandlikku II-vältelisse *s*-liitumisse (II välte puhul oleks reeglipärane *teenusetasu*). Uusi liitsõnu, mis pole veel sõnaraamatutesse jõudnud, on nt *teenuseleping*, *teenusemajandus*, *teenusepõhine*. Keeletarvitajal on nende moodustuse suhtes kõhkclusi, nagu näitavad keelenõuandele tulnud küsimused.

³⁶ E. Kindlam, *Meie igapäevane keel*, lk 184–185.

³⁷ III-vältelise esiosaga liitsõnu võiks esitada ka ÕS.

VÕS 1946, ÕS 1960, 1976 on fikseerinud sõna *leelis* III-välteliseks, mis esineb nõnda ka liitsõnus '*leelis(e)kindel*, '*leelisesisaldus*. ÕS 1999 jj esitavad ka II-vältelise variandi (antud esikohal), mistõttu liitsõnade puhul tekib siingi küsimus, mis vältes on täiend sõna.

Kokkuvõtteks

Vaadeldud materjali põhjal võib öelda, et *s*-liitumine on rohkenenud reeglikohastes tüüpides (kolme- ja enamasilbiline ning kahesilbiline III-välteline *s*-lõpuline nimisõna) ning on tasapisi laienemas ka kahesilbilisele I- ja II-vältelisele *s*-nimisõnale. ÕSi tegijatel tuleks koos Emakeele Seltsi keeleteoimkonnaga kriitilisse liitumistüüpi kuuluvate *s*-sõnade liitumine läbi vaadata, et hinnata nende liitumiskäitumise muutusi.

Oma Keel 2016, nr 2

Silma nähes, kõrva kuuldes, käe katsudes

Maire Raadik, Sirje Mäearu

Kuidas saame selgust ümbritsevast maailmast? On kolm tähtsat väljendit, mis seda kirjeldavad: *silмага nägema, kõrva kuulma, käega katsuma*. Kui *kõrvaga kuuldav* ütleme enamasti vaid otseses mõttes, siis silma ja käe väljendil võib olla ka piltlik sisu: *silмага nähtav* või *käega katsutav* ei pruugi olla otseselt nägemise või puute teel tajutav.

Sõnaühendi kõrval, kus nimisõna on kaasütlevas käändes, võib olla ka liitsõna, mille esiosa on omastavas: *silmanähtav*, ka *kõrva-kuuldav* (kuid küll mitte *käekatsutav*). Kas tuleks kõne alla ka nimetav kääne? Tõsi ta on, paljude arvates on *silmnähtav* niisama hea või veel paremgi sõna kui *silmanähtav*. Sõnaraamatukoostajate tekstikorpus annab orientiiriks sagedusarve: *silmanähtav* 1000 ja *silmnähtav* 1600, *silmanähtavalt* 2600 ja *silmnähtavalt* 4700. Kust see nimetav esiosa tuleb? Ons teda ka teiste puhul?

Kes hoolega otsib, see mõne näite ikka leiab. Maalikunstnik on pannud oma näituse pealkirjaks „Silmnähtav ja kõrvkuuldav“. Hobusepidaja imestab, et hobusel on kadunud *silmnähtav-käsi-katsutav tiinus*. Kas näeme siin eesti liitumisühendite kavakindlat rakendust? Seda, mis arvestab liitsõna esiosa vormi valikul tähendust. Nii nagu *hääljuhitav* (= häälega juhitud, hääli kui vahend), nii ka *silmnähtav, kõrvkuuldav* ja *käsi-katsutav*?

Väikese murdesõnastiku andmeil on viies Eesti kihelkonnas öeldud *silmanähtavalt*, kahes-kolmes *silmnähtavalt*. Õside soovitus on läbi aegade olnud *silmanähtav*. Tava saab alguse 1925–1937 ilmunud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatust“, kus on sees *silmanähtav* 'augenscheinlich, evident, handgreiflich, sichtbar, visibel', *silmanähtavalt* 'zusehends, merklich' ja *silmanähtavus* 'Augenschein, Evidenz'. Seletuseks antud saksakeelseid vasteid tasub meeles hoida, kui võtame ette Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu. Wiedemanni *silmanähtavat* ei ole, kuid seasemel on sõnaühend *silma nähes*,

millele saksa keeli vastab *augenscheinlich, zusehends* – neid sõnu nägime juba ÕSis *silmanähtava* ja *silmanähtavalt* seletuses. Wiedemann ei anna sõsarväljendeid käe ega kõrva kohta, kuid täiskomplekt on esitatud Andrus Saareste mõistelises sõnaraamatus. On *silma nähes* tähenduses 'nähtav' või 'avalikult', on *kõrva kuuldes* kui 'avalikult' ning *käe katsudes* kui 'pimesi'.

Mis seisukoht ses asjas nüüd võtta? Kas jääda truuks ligi sajandivanusele normingule, mille juuri võib oletada praegusaja keeles harvaks jäänud sõnaühendis? Või siiski leppida ka *silmnähtavaga*, mis hakkas eestikeelses trükisõnas kindlamini kanda kinnitama 1920.–1930. aastatel ning mida Johannes Aavik on 1936 nimetanud loendis „vead nominatiivsete liitumuste alal“? Huvitav on see, et enamik Aaviku veanäiteid on meile tänapäeval tuntud omastavalise esiosaga: *ajajärk, asjaolu, merikallas, ametiühing, veekindel* (mitte aegjärk, asiolu, merikallas, ametühing ega vesikindel). *Silmnähtav* ei ole aga kuhugi kadunud.

Postimees 28. III 2020

Sekretär-juhiabi ja lasteaed-alkkool

Maire Raadik

Emakeele Seltsi keeleteoimkond on võtnud arutada küsimuse, kas oleks mõeldav jätta selliste sidekriipsuga kirjutatavate kaheosaliste nimetuste esimene pool käänamata. Sel puhul sobib uurida, miks on neid sõnu eesti keeles nii raske käänata ja kuivõrd meil neid üldse vaja on.

Sõnad nagu *sekretär-masinakirjutaja* või *lüpsja-karjatalitaja* hakkasid eesti keeles laiemalt levima pärast teist maailmasõda.¹ Eeskju andis vene keel, mida omakorda on võinud mõjutada prantsuse keel.² Meie rahvakeel tunneb küll ka sidekriipsuga ühendatud keelendeid, mida sõnamoodustuses on nimetatud paarissõnadeks, kuid vene või prantsuse omadega võrreldes on neil üks erinevus: eesti paarissõna, isegi kui ta koosneb ainsuslikest komponentidest, tähistab mingit kogumit, milles on mitu eset, olendit või nähtust, nt *naised-lapsed*, *käed-jalad*, *sukad-sokid*, *silk-leib*; vene- või prantsus-pärane paarissõna tähistab üht eset, nähtust või olendit, nt *lüpsja-karjatalitaja* on üks inimene, *lasteaed-alkkool* üks asutus.

Neis viimati nimetatud keelendeis on harilikult kaks võrdse kaaluga osa, mis on omavahel samasuguses süntaktilises seoses nagu rindfraasi liikmed, seetõttu on neid nimisõnu nimetatud ka rindliitnimisõnadeks.³ Osa rindliitnimisõnu mõjub eesti keeles võrdlemisi loomulikult ja neid tavatsetakse kirjutada ilma sidekriipsuta kokku, nt *diivanvoodi*, *kappkell*, *kööktuba*, *haagiselamu*, *saun-suvila*, *katuslagi*, *kittelkleit*, *särkpluus*, *bassbariton*, *kösterkoolmeister*, *palvushommikusöök*; osas näeb siiski ka sidekriipsu, mis toob kaasa

¹ E. Kindlam, Sidekriips ja funktsioon. – Keel ja Kirjandus 1958, nr 7, lk 419.

² H. Saari, Keelehääling. Tallinn: Valgus, 1976, lk 94–95.

³ R. Kasik, Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus, 2015, lk 311.

käänamisküsimuse. Kui otsustada eesti keele instituudi keelenõuandmebaasi põhjal, näib probleem olevat õigupoolest kahes nimetuses, need on juba pealkirjas nimetatud *sekretär-jubiabi* (või *sekretär-masinakirjutaja*) ja *lasteaed-alkkool* (või *lasteaed-põhikool*); muid ühendeid küsitakse harva ja need on enamasti juhusõnad.

Kas ühendada sõnad sidekriipsuga või sidekriipsuta?

Meid huvitavate kaheosaliste nimetuste enamik on ametinimetused, näpuotsaga on ka asutuste, esemete jm nimetusi. Seetõttu on mõistetav, et parimad õpetused kaheosaliste nimetuste tegemiseks või tegemata jätmiseks on kirjutatud ametinimetuste näitel.⁴

Tähtsaim, mida sõnu kokku pannes tuleb teada, on see, et eesti keeles on liitsõna osade järjekord teine kui vene keeles. Eesti liitsõnas on **põhisõna teisel kohal ning seda täpsustav täiendsõna esimesel kohal**, vene kaheosalistes nimetustes on vastupidi: põhisõna ees, täiendsõna järel. Mis on põhisõna ja mis täiendsõna, seda aitab otsustada see, kui vaatame, mille hulka nimetatav ese, olend või nähtus liigitub. Näiteks on „jurist-lingvist“ isik, kes on saanud juristi hariduse ja koolitanud end selle kõrval veel keeleasjatundjaks. Seega ei kuulu „jurist-lingvist“ esmajoones mitte lingvistide perre (mida sellest ebaõigesti moodustatud nimetusest eesti liitsõna reeglite põhjal võiks arvata), vaid hoopis juristide hulka – ta on teatavat laadi jurist, täpsemini *keelejurist*.

Uno Mereste on omal ajal kokku lugenud üle kümne liitnimisõnamalli, mis vähemal või rohkemal määral kopeerivad vene keelt.⁵ Kui vaadata neid sõnu, mille kohta on nõu küsitud eesti keele instituudi keelenõuandjailt, võib nentida, et praegusajal on levinuimad neli malli.

⁴ U. Mereste, Ebakohti sidekriipsuga ühendatud nimisõnade kasutamises. – Ema-keele Seltsi aastaraamat 13. 1967. Tallinn: Eesti Raamat, 1968, lk 203–218 (taastrükk 2000. a raamatus „Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü“); T. Erelt, Kutse- ja ametinimetuste korrastamine. – Keel ja Kirjandus 1977, nr 10, lk 589–601.

⁵ U. Mereste, Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü. Artikleid ja lühiaurumusi. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 246–263.

1) pedagoog-metoodik → metoodikpedagoog

Seda tüüpi nimetustes on sõnad liidetud vales, ebaestipärasas järjekorras. Peale selle, et täiendsõna tuleb tõsta põhisõna järelt selle ette (*pedagoog-metoodik* → *metoodikpedagoog* 'liik pedagooge', *kalender-märkmik* → *märkmikkalender*), on tihtipeale otstarbekas muuta ka täiendsõna vormi, nii et tegijanime asemele tuleb valdkonda märkiv sõna ning nimetava käände asemele omastav (*kunstnik-jumestaja* → *jumestuskunstnik*, *insener-hüdroloog* → *hüdroloogiainsener*, *jurist-lingvist* → *keelejurist*, *arst-hügieenik* → *hügieeniarst*, *kirurg-onkoloog* → *onkokirurg*). Seesuguste ametinimetuste puhul on tähtis ära tunda, et siin ei ole kaht eri ametit (inimene ei ole nt korraga kirurg ja onkoloog, vaid on kirurg, kes on spetsialiseerunud onkoloogiale).

2) kauplus-salong → müügisalong, arst-ametnik → arstist ametnik

Siin rühmas on liitsõna osade järjekord õige, kuid õige ei ole täiendsõna vorm, täpsemini öeldes on see vorm eesti maitsele võõras. Paarisinimetus „arst-ametnik“ oleks loomulik eesti keeles *arstist ametnik* (arstiks õppinud isik, kes töötab ametnikuna), st nimetavas täiendsõna tuleb asendada seestütlevas täiendsõnaga; „miljonär-paadialune“ on *miljonärist paadialune*, kui liigitame paadialuseid (või *paadialusest miljonär*, kui liigitame miljonäre). Nimetustest „kauplus-salong“ ja „müüja-konsultant“ saame eestipärasemad liitsõnad, kui asendame nimetava käände omastavaga ja valime täiendsõnadeks *kaupluse* ja *müüja* asemel *müügi* (asutuse ja elukutse asemele valdkond), seega *müügisalong* ja *müügikonsultant*.

3) arst-resident → resident

Mõnikord ei olegi kaht sõna vaja, vaid piisab emmast-kummast; sageli koosnevad sellised pseudoliitsõnad võõrsõnast ja sama tähendusega omasõnast. Kuivõrd nt *residendi* üks tähendusi on 'residentuuris erialaõpet jätkav noor arst', see tähendab, et resident ise on üks arste, puudub vajadus ühendi „arst-resident“ järele (arste liigitades sobib liita kujul *residentarst*, nt *internarstid* ja *residentarstid* = *internid* ja *residendid*).

4) sekretär-juhiabi, lasteaed-alkkool

Sidekriips näib olevat vältimatu seal, kus, nagu rinnastuses ikka, on kaks võrdset poolt: *sekretär-juhiabi* teeb enam-vähem võrdselt nii sekretäri kui ka juhiabi tööd, *lasteaias-alkkoolis* on koos lasteaed

ja algkool (võib olla ka *lasteaed-põhikool*). Sama tüüpi nimetused on veel nt *pagar-kondiiter, tuletõrjuja-päästja, troppija-tõstukijuht, müüja-kassapidaja, müüja-klienditeenindaja, referent-toimetaja, keeletoimetaja-korrektor, maakler-projektijuht, projektijuht-konsultant; külalistemaja-kohvik, muuseum-raamatukogu, muuseum-kontserdisaal; arve-saateleht, makseteatis-arve*.

On siiski leitud, et ka võrdsete komponentide puhul ei ole kõik kaheosalised nimetused tingimata tarvilikud. Uno Mereste on toonud sellise näite: iga müürsepp oskab krohvida ja tuleb tänapäeval toime ka betoonitöödega. Sellepärast piisaks nimetuste *müürsepp-krohviija* ja *müürsepp-betoneerija* asemel lihtsalt *müürseppast*. Kui mõeldakse aga „müürseppi“, kes müüriladumist ei tarvitse tunda, vaid üksnes krohvimist või betoonitööd, siis on juba täpsem öelda *krohviija* või *betoneerija*. Siia kõrvale sobib näide keelenõuande praktikast. Kuulutuses oli kirjutatud, et vajatakse *lukksepp-seadistajat*, kuulutuse avaldaja oli parandanud: *lukkseppa-seadistajat*. Kohale olid tulnud lukksepp ja seadistaja, väites, et kuulutuses küsiti ju kaht ametimeest. Keelenõuandja pakkus, et ehk oleks õige nimetus olnud *seadistuslukksepp*, nagu annab kutse- ja ametinimetuste sõnastik. Nõuküsija väitis vastu, et vaja ei ole seadistuslukkseppa, vaid lukksepa oskustega seadistajat (siis oleks võinudki nii kirjutada).

Keelenõuandjailt küsitud kaheosaliste ametinimetuste hulgas on konkurentsituult suurim rühm sellised, mille üks pool on *sekretär*, nt *sekretär-referent, sekretär-tõlk, sekretär-asjaajaja*⁶, *sekretär-juhiabi, sekretär-masinakirjutaja, sekretär-personalispetsialist, sekretär-personalitöötaja, sekretär-raamatupidaja*, isegi *tõlk-sekretär-asjaajaja*. Kas sekretärid on lihtsalt usinamad oma ametinimetuse kohta nõu küsima või ongi selle sõnaga kõige rohkem kaheosalisi nimetusi? Kas poleks võimalik otsustada, kumb kahest tööst on tähtsam, ning nimetada siis töötaja lihtsalt *sekretäriks* või *juhiabiks* (või *tõlgiks, referendiks, personalitöötajaks*)?⁷ Uno Merestel on näide:

⁶ Nimetuse *sekretär-asjaajaja* on 1932. a esitanud Karl Vainula oma „Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamatus“.

⁷ Kutsekoja lehel peetava kutseregistri andmeil ongi kehtivad ametinimetused *sekretär* ja *juhiabi*, sidekriipsuga nimetust *sekretär-juhiabi* registris ei ole. Vt <https://www.kutseregister.ee/et/standardid>.

enamik koolidirektoreid on ühtlasi õpetajad, kuid me ei nimeta ju neid *direktoriteks-õpetajateks* või *õpetajateks-direktoriteks*.⁸ Selle, et täidetakse ka muid ülesandeid, saab alati kirja panna ametijuhendisse.

Asutusenimetuste hulgas on küsituid lasteaeda ja kooli ühendavad moodustised *lasteaed-alkool* ja *lasteaed-põhikool*. Üldmõiste tähistuseks on pedagoogikaterminoloogia arendajad juba ammu pakkunud liitsõna *aedkool* (kas konkreetse asutuse nimetuses on ikka alati vajalik alg- või põhiaseme rõhutamine?), kuid soovitud ei ole siiani vastu võetud.

• **peaministri nõunik – peaministri büroo juhataja**

Kui ühel või lausa mõlemal pool kriipsu on sõnaühend, on keelekäsiraamatud soovitanud asendada sidekriipsu mõttekriipsuga⁹, mille ümber jäetakse tühikud, nt *peaministri nõunik – peaministri büroo juhataja*.

Tegelikus keeletarvitus on teiste keelte eeskujul tahetud kasutada ka kaldkriipsu, nt *Euroopa Liidu välisasjade ja julgeolekupoliitika kõrge esindaja / Euroopa Komisjoni asepresident*, vrd *High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy / Vice-President of the European Commission*. Kaldkriipsu näeb ka juba liitsõnade vahel, nt *laotööline/tõstukijuht* pro *laotööline-tõstukijuht*, kuid tuleb siiski arvestada, et see mitmetähenduslik vahemärk tekitab ametinimetuste puhul vaid segadust. Mitmesõnalistes ühendites võib kaldkriipsule veel kuidagi põhjenduse leida, nimelt on arvatud, et kaldkriips annab vähem katkelise kirjepildi kui mõttekriips.¹⁰

Eesti keelele ei ole omased pikad jutustavad ametinimetused.¹¹ Seega oleks kaheosaliste nimetuste vältimisel palju abi sellest, kui

⁸ U. Mereste, Oskuskeel ja seaduste keeleline rüü, lk 263.

⁹ J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 398.

¹⁰ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 411.

¹¹ Õpetlik on näiteks 2014. a ilmunud „Hariduse ja kasvatus sõnaraamatu“ artikkel *tegevusjuht*, millele vene keeles on tulnud vasteks seada *социальный*

piirduda ametite nimetamisel töötaja kõige tähtsama ülesandega; kõiki kõrvalülesandeid ei saa nagunii kellegi ametinimetuses üles lugeda. See soovitus on eriti asjakohane neil juhtudel, kui kriipsuga ühendatakse sõnaühendeid.

Otsustagem ära, kas olla *peaministri nõunik* või *peaministri büroo juhataja*, *valitsuse nõunik* või *Euroopa Liidu asjade direktor*, *Euroopa Liidu Nõukogu eesti keele osakonna juhataja* või *Tartu Ülikooli külalisprofessor*, *asedirektor* või *üldosakonna juhataja*, *huvijuht* või *loovtegevuse õpetaja*, *haljastusosakonna juhataja* või *linnaaednik*, *juhtiv laboriarst* või *vereteenistuse ülem*, *juhatusesimees* või *peadirektor* jne. Mõned pikemad nimetuspaarid on õigupoolest juba lähemad lausele kui liitsõnale, mistõttu neisse võikski vastavalt suhtuda, s.o siduda neid lausesse rinnastava sidendi ehk *ja*-sõnaga või komaga (mitte liitsõnakriipsuga). Muidugi peaks siis lausest ka selguma (nt öeldise ainsuse-mitmuse kaudu), kas nimetus tähistab üht või kaht isikut.

- **kohvik-muuseum ja muuseum-kohvik**

Mõnikord on probleemiks ka see, kuidas kaheosalise ühendi komponente järjestada. Kui lähtuda eeldusest, et tegemist on tõepoolest rindühendiga, mille liikmed on täiesti võrdsed, ei tohiks järjekord olla tähtis. Näiteks poleks vahet, kas öelda *kohvik-muuseum* või *muuseum-kohvik*, *muuseum-raamatukogu* või *raamatukogu-muuseum* (kui nimetuse üks pool on liitsõna, pannakse see küll tihtipeale teisele kohale, vt eespool ka sekretäri näited).

Keelekorralduslikult on ikkagi tähtsam see, et paljude niisuguste nimetuste tagant paistab võõras liitsõnamall, mis sunnib ikka ja jälle meenutama: venepärastele sidekriipsulistele ühenditele (mis tähistavad kindlaid mõisteid) vastavad eesti keeles liitsõnad. Neid liitsõnu sobib kirjutada ilma sidekriipsuta nii sel juhul, kui ühend koosneb sisuliselt täiend- ja põhisõnast (vene *школа-интернат*, *вагон-ресторан*, eesti *internaatkool*, *restoranvagon*), kui ka sel juhul, kui ühendi komponendid on enam-vähem võrdsed (vene *кафе-столовая*, *кафе-ресторан*, eesti *kohvikisöökla*,

педагог – организатор и руководитель деятельности подопечных. (Tiitu Ereli märkus 19. II 2016.)

kohvikrestoran).¹² Muidugi, liitsõna paigutab mõiste kindlasse liiki, nt *muuseumkohvik* oleks liik kohvikuid ja *kohvikmuuseum* oleks liik muuseume; kui selline liigitus nimetuse kandjale ei sobi, tuleb otsustada, kas ollakse rohkem *kohvik* või rohkem *muuseum*.

Kuidas kaheosalisi nimetusi käänata?

Miks ei ole kaheosalised sidekriipsuga nimetused eesti keeles soositud, selle taga on peale sõnamoodustuslike põhjuste ka süntaktilised: neid sõnu on raske eesti lausesse sobitada. Õigekeelsusallikad on siiani nõudnud mõlema sõna käänamist, nt *sekretärile-jubiabile* või *lasteaias-algkoolis*, kuid tegelikkuses jäetakse esimene sõna järjest sagedamini nimetavasse käändesse.

Reegel näib olevat seatud rahvapäraste paarissõnade järgi: nagu ütleme *silku-leiba* ja *naisi-lapsi*, nii tuleks öelda ka *sekretäre-jubiabisid* ja *lasteaedu-alkkoole*. Käänamine on lähtunud sidekriipsu tähendusest: kui sidekriips asendab *ja*-sõna, käänduvad nimetuse mõlemad pooled; kui sidekriipsul ei ole *ja* väärtust, siis ainult viimane (sama moodi nagu *Tiit-Reinule*, *Grünthal-Ridalast*).¹³ Sama põhimõte kehtib ka nt &-märgi puhul: kui loeme *ja*-sõnana, nagu sobib eesti nimedes, kääname nimetuse mõlemat poolt, nt *Puhki & Poegade* [loe: puhki ja poegade], *Vatsoni & Watsoni* [loe: watsoni ja watsoni]; kui loeme nime võrkeelsena ehk ilma *ja*'ta, kääname üksnes viimast sõna, nt *Marks & Spenceri* [loe: marks änd spens(s)eri].

Kui venepäraste paarissõnade tulv 1940.–1950. aastatel algas, ei olnud õpetust käänamise kohta esiotsa kuskilt võtta ning igaüks toimis oma parema äratundmise järgi. *ja*-tegijanimemega algavates ühendites kalduti käänama nimetuse mõlemat poolt, nt *lüksjate-karjatalitajate*, *arvestajat-tankijate*, *hööveldajad-freesijad*, *majahoidjate-kütjatega* (ainult ajaleht Edasi olevat otsustanud kuju

¹² R. Kull, *kontsertloeng, näidendfilm, talumuuseum ...* – Keel ja Kirjandus 1960, nr 9, lk 565–567.

¹³ M. Ereht, *Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused*. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 78.

lüpsja-karjatalitajad kasuks); muudes, nagu *insener-tehnoloog, velsker-ämmaemand, revident-raamatupidaja*, ainult teist sõna.¹⁴

Ester Kindlami hinnangul on viimati nimetatud ühendid nihkunud tegelikult liitsõnade hulka (nad käänduvad nagu liitsõnad, st käändub ainult põhisõna), mistõttu võikski neid käsitleda liitsõnadena. Kindlam on sõnastanud reegli, mille kohaselt tuleks liitsõnana käänatavaid sõnu kirjutada ilma sidekriipsuta (nt *insenernormeerijal*); sidekriips säilitada ainult siis, kui ühendi üks osa on liitsõna (nt *revident-raamatupidajal*).¹⁵ Käänata tuleks ka neid *revident-raamatupidaja* tüüpi sõnu nagu liitsõnu, mistõttu võib sidekriipsu siin tõlgendada pigem loetavussidekriipsuna¹⁶ kui *ja*-sidekriipsuna. Hiljemgi on soovitatud siduda rindliitsõnade kirjepilti nende käänamisega: kui rindliitsõna esiosa ei muudeta, pole sidekriips vajalik (nt *lasteaedkoolist, kohvikisööklas, kolonelleitnante*).¹⁷

Ühildumine võib oleneda ka sõnakujust, nt oleks üsna võõrastav jätta nimetavasse *ne*-lõpulisi nimisõnu¹⁸: pigem *laotöölist-tõstuki-juhti* kui *laotööline-tõstukijuhti*. (Sama moodi ühildub *ne*-lõpuline lisand, nt *kohtasin kolleeg Mõtust, aga üliõpilast Mõtust*.)

Käänduma kalduvad ka sõnaühenditest moodustatud nimetused, nt *otsustav sõna uue töötaja valimisel oli Tallinna haljastusosakonna juhatajal – linnaaednikul, kelle alluvuses tööle hakkas*. Viimast tüüpi nimetuste puhul tasub siiski tähele panna, et kuigi töötaja töölepingus, visiitkaardil jms kohtades on tähtis nimetada ametinimetuse mõlemad pooled, võib vabama teksti puhul ka valida, kumb nimetuse osa on selles kontekstis asjakohasem (nt kas rääkida *haljastusosakonna juhatajast* või *linnaaednikust*, kas *peadirektorist* või *juhatuse esimehest*).

Kui kahe- või enamaosaline nimetus ei tähista üht mõistet, vaid mitut, harilikult lähedast mõistet, tuleb alati käänata kõiki nimetuse osi, nt *linnal peaks olema õigus piirata baaride-pubide-klubide lahti-olekuaega; inimesed hindavad busside-trammide-trollide puhtust*,

¹⁴ E. Kindlam, Sidekriips *ja* funktsioonis, lk 419–420.

¹⁵ Sealsamas, lk 420.

¹⁶ R. Kull, *kontsertloeng, näidendfilm, talumuseum ...*, lk 566.

¹⁷ Eesti keele grammatika II, lk 422.

¹⁸ Sirje Mäearu märkus 3. II 2016.

turvalisust ja mugavust. Neljas viimases käändes jääb nimetuse esimene pool omastavasse käändesse¹⁹, nt *laotöölise-töstukijuhina*, *busside-trammide-trollidega*, pikemais ühendes võivad siiski käänduda ka mõlemad pooled, nt *juhatuse esimehena – peadirektorina*.

Kokkuvõte

1. Ametite ja asutuste nimetamisel tuleks võimaluse korral vältida kaheosalisi sidekriipsuga nimetusi. Kui ametikoha tööülesannete või asutuse tegevusalade hulgas on kaks enam-vähem võrdse kaaluga osa, oleks otstarbekas valida neist nimetusse see, mis väljendab tähtsamat ülesannet või tegevusala, nt kas *sekretär* või *juhiabi*, *pagar* või *kondiiter*, *müüja* või *klienditeenindaja*, *laotöoline* või *töstukijuht*, *kohvik* või *restoran*. Sama põhimõtet sobib järgida muudeski nimetustes, nt kas *arve* või *saateleht*, *makseteatis* või *arve*.

2. Kui kaks võrdse kaaluga nimisõna on siiski liidetud üheks, üht mõistet väljendavaks keelendiks, mida käänatakse nagu

a) **liitsõna**, st käändub ainult viimane sõna, sobib seda keelendit kirjutada ilma sidekriipsuta kokku, nt *muuseumkohvikus*, *referenttoimetajale*. Kui sellise ühendi mõni osa on liitsõna, võib panna loetavussidekriipsu, nt *lasteaed-algkoole*;

b) **rindühendit**, st käänduvad mõlemad sõnad, tuleks alati panna sidekriips, mis asendab *ja*-sõna, nt *muuseumis-kohvikus* 'muuseumis ja kohvikus', *lasteaedu-algkoole* 'lasteaedu ja algkoole', *juhatuse esimehele – peadirektorile*.

3. Kui kaheosalise nimetuse komponendid ei ole võrdse kaaluga, vaid üks täiendab või täpsustab teist, tuleb täiendav või täpsustav sõna paigutada esikohale, nt *hüdroloogiaainsener* (mitte *insener-hüdroloog*), *märkmikkalender* (mitte *kalender-märkmik*). Täiend sõnale tuleb ühtlasi valida eestipärane vorm, nt *arstist ametnik* (mitte *arst-ametnik*).

Oma Keel 2016, nr 1

¹⁹ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 519. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>.

Mitmest omadussõnast koosnevate üksuste kirjutamine ja käänamine

Sirje Mäearu

Eesti keele instituudi keelenõuandjatel on küsitud, kuidas kirjutada mitmest omadussõnast koosnevaid üksusi: kas kokku või lahku, ning millal kasutada sidekriipsu. Küsimusi on andnud ka selliste sõnade moodustus, tähendus ja käänamine.¹

Kuidas nad tehtud on?

Mitmest omadussõnatüvest koosnevad kompleksomadussõnad² jagunevad moodustuskäigult liitomadussõnadeks, nimisõnafraasituletisteks ja liitnimisõnatuletisteks.

1. Liitomadussõnad.

- 1) Kui liitsõna sisaldab võrdväärseid liikmeid (moodustajate vahel on rinnastusseos), on tegu **rindliitomadussõnaga**³. Selle põhitunnuseks on ümbersõnastus sidesõnaga *ja*, nt *magushapu* kapsas on kapsas, mis on ühtaegu *magus* ja *hapu*, *sotsiaal-majanduslik* areng on areng, mis on *sotsiaalne* ja

¹ Pikemalt ja rohkem näiteid ning allikaviiteid vt S. Mäearu, Pilguheit adjektiivile. – Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiitu Ereltile 20. aprillil 2012. Eesti Keele Instituudi toimetised 14. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012, lk 124–156.

² Terminit *kompleksomadussõna* on kasutanud Reet Kasik oma raamatus „Sõnamoodustus“. Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus, 2015.

³ Terminit *rindliitomadussõna* kasutas esimest korda Mati Erelt „Eesti keele käsiraamatus“ (1997) ja terminit *laiendliitomadussõna* Reet Kasik oma raamatus „Komplekssete sõnade struktuur“. Tartu Ülikooli eesti keele osakonna preprintid 3. Tartu, 2013, lk 19 (Mati Ereltil vastas viimasele *põimliitomadussõna*).

majanduslik. Rindliitsõna osad kirjutatakse kokku: *külmniiske*, *nõguskumer*, *sinimustvalge*, *tehnomajanduslik*, või ühendatakse sidekriipsuga: *võrdlev-ajalooline*, *sõjalis-sportlik*, *agraar-industriaalne*.

- 2) Kui liitsõna üks liige laiendab teist (moodustajate vahel valitseb alistusseos), nimetatakse liitsõna **laiendliitomadussõnaks**: *helepunane*, *tumeroheline*, *piimjasvalge*, *luitunudsinine*, *kõrvetavkuum*, *kemopuhas*. Osa laiendliitsõnu vastab omadussõnafraasile, kus omadussõnast lähtuv *lt-* või *sti-*liiteline viisimäärsõna laiendab liitsõna järelosas olevat omadussõna: *rumaljulge* 'rumalasti julge', *seismoaktiivne* 'seismiliselt aktiivne'.

2. **Nimisõnafraasituletised**. Need on saadud omadussõna ja nimisõna ühendeist: *pruunisilmne* (< pruunide silmadega), *tõmbilehine*, *nõrgamõistuslik*, *heasoovlik*, *väikeseõieline*, *heledajuukseline*. Selliste sõnaühendist lähtuvate tuletiste puhul on nähtud moodustustüüpi, kus korruga rakenduvad liitmine ja tuletus⁴. Sidekriipsuga kirjutatakse *avalik-õiguslik* (< avalik õigus), *ajaloolis-geograafiline* (< ajalooline geograafia), *teaduslik-fantastiline* (< teaduslik fantastika).

3. **Liitnimisõnatuletised**. Omadussõnalise esiosaga liitnimisõnast on tuletatud nt *madalpingeline* (< madalpinge), *vanamehelik* (< vanamees), *jämekoomiline* (< jämekoomika), *objektiividealistlik* (< objektiividealism), *immunohistokeemiline* (< immunohistokeemia).

Märkus. Pikema võõrtüvelise esiosaga sõnade kõrval käibib lühemaid variante, kus võõromadussõnalist esikomponenti (enamasti *line-*, vahel ka *ne-*liitelist) asendab seotud võõrtüve ja sidevokaali *o* ühend. Sellist esiosa on nimetatud ka pooleesliiteks ehk prefiksoidiks⁵ ning korduvaks seotud tüveks⁶. Nii-sugust osist sisaldav sõna on kas rindliitsõna (*kemomehaani-*

⁴ S. Vare, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1984, lk 4.

⁵ Vt nt T. Erelt, Terminõpetus. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 224.

⁶ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toime-

line 'keemilis-mehaaniline'), laiendliitsõna (*tehnokõlbmatu* 'tehniliselt kõlbmatu') või liitnimisõnatuletis (*termoelektri-line* < termoelekter).

Kuidas neid kirjutada?

Eesti õigekeelsustava järgi kirjutatakse omadussõna järgneva omadussõnaga kokku, kui nad moodustavad kindla omaette mõiste⁷: *valkjassinine, magushapu, valusraske, rumalubke*. Keelenõuandjatelt on küsitud värvinimetuste kirjutamist: kas *bele pruun* või *belepruun*? Reegel näeb ette kokkukirjutamise: *belepruun, tumehall, erepunane, tuhmsinine, erkroheline, kahvaturroosa, mattkollane, kirkassinine*. Kui täpsustavat omadussõna laiendab määrsõna, tuleb omadussõnafraas järgnevast omadussõnast lahku kirjutada, vrd *sügavpunane* ja *väga sügav punane, heleroheline* ja *eriti bele roheline*.

Keerulisemaks läheb lugu liitsõnalise järelosa korral: kas *bele mündiroheline* või *belemündiroheline*? Sellised võiks pikkuse tõttu kirjutada lahku: *bele mündiroheline* (samuti *bele piparmündiroheline*), *ere rohekassinine, tume vaarikapunane, õrn sirelililla, kahvatu kollakaspruun*. Meeles tuleks pidada seda, et lahkukirjutus tingib käänamise ning omadussõnalise täiendi ühildamise nimisõnalise (ja omadussõnalise) põhjaga⁸: *eredatel rohekassinistel* triipudel. Mõnel juhul võib lahkukirjutus (ja ühildamine) põhjustada arusaamisraskusi, mistõttu võiks eelistada selgussidekriipsuga kokkukirjutust, vrd *sügavates kirsspunastes* kaussides ja *sügav-kirsspunastes* kaussides.

Käändsõna ja omadussõna kokku-lahkukirjutamise üldpõhimõttel on täpsustusi. Eelneva omadussõnaga kokkukirjutamise tingib

tanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995, lk 475.

⁷ Kokku- ja lahkukirjutuses sõnamoodustuskäiku ei arvestata ja liitsõnadeks nimetatakse kõiki sõnu, mille mingi (mitte tingimata viimane) moodustusaste on liitmine (M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 369. <http://www.eki.ee/books/ekk09>).

⁸ Põhjaga ei ühildu *nud-*, *tud-*kesksõna ja *mata-*vorm.

ne- ja line-liiteline omadussõna⁹ ning lik-liiteline omadussõna¹⁰: *hullumeelne, õigeaegne, elavaloomuline, kollasetriibuline, heasüdamlik, pahatahtlik*.

Omadussõna kirjutatakse kokku ka eelneva kesksõnaga¹¹. Sellised kompleksõnad on tihtipeale nimisõnafraasituletised: *möödunud-aastane* (< möödunud aasta), *kulunudkõiteline, luitunudvärviline, tulevasügisene*, või laiendliitsõnad, kus kesksõna kannab määrsõnalist tähendust: *pimestavvalge* 'pimestavalt valge', *loikavkülme, salvavpilkeline, võidunudroheline, parkunudpruun*. Rinnastusseose korral kasutatakse sidekriipsu: *määrduvad-haisev* 'määrduvad ja haisev', *loov-praktiline, nauditav-meeleolukas*. Sidekriipsuga kokkukirjutusele tuleks lahkukirjutust eelistada arusaamise huvides juhul, kui esimene omadussõna käibib liitomadussõnades ka täpsustava laiendina. Sellised on näiteks *nud*-kesksõnad *kulunud* ja *määrduvad*, vrd *määrduvadpunane* (laiendliitsõna, näitab värvitooni) ja *määrduvad punane* (rindühend *määrduvad ja punane*) pluuks, *kulunudvalge* ja *kulunud valge* särk, ning *v*-kesksõna *pimestav*, vrd *pimestavoranž* ja *pimestav oranž* valgus.

Omadussõna kirjutatakse kokku eelneva lühitüvega: *punamust* (puna/ne + must), *rohekollane, sinisilmne, pilkaspime, pisitilluke, tasakumer, kõrgtihe, ehthaiselik, puhtisuline, kaugjuhitav, kergsüttiv, kiirkivistuv, rasksulav, üldtunnustatud*¹². Rindliitsõnades on

⁹ Nt Õigekeelsuse sõnaraamat. Toimetanud E. Nurm, E. Raiet, M. Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960, lk 848; Õigekeelsussõnaraamat. Toimetanud R. Kull, E. Raiet. Koostanud T. Erelt, R. Kull, V. Põlma, K. Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1976, lk 893; T. Erelt, Eesti ortograafia. Viies, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016, lk 46.

¹⁰ E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile. 6. trükk. Tallinn: Valgus, 1973, lk 178.

¹¹ J. Valgma, N. Remmel, Eesti keele grammatika. Käsiraamat. 2. trükk. Tallinn: Valgus, 1970, lk 391.

¹² Omadussõnamoodustuses on selliseid käsitatud kui omaduse määrale osutavaid lühenenud määrsõnu (M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 419), nt *kergloetav, rasksüttiv, puhtisiklik*, aga on peetud ka adjektiivitüve lühenenud, seotud variandiks, nt *puht/isiklik* (puhas : puhta), *kerg/loetav* (M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael,

vähemalt *lis*-esiosa puhul tavaks kasutada sidekriipsu: *silbilis-tooni-line*. Samuti kirjutatakse omadussõna kokku eelneva *o*-lõpulise võõrtüvega: *psühhosomaatiline, termoreageeriv, seismoakustiline*.

Omajagu peavalu valmistavad sõnad, mis käibivad nii omadussõnadena kui ka määrsõnadena. Määrsõnad kirjutatakse üldjuhul omadussõnast lahku (nt *sügavalt filosoofiline, kergesti süttiv*), nii tuleb lahku kirjutada ka määrsõnaliselt tarvitav omadussõna¹³. Mitmed neist on *tu*-liitelised: *tohtu* suur, *ilmatu* kõrge, *otsatu* lai. Samuti kirjutatakse lahku *hirmus* kuum, *jube* ilus, *kole* külm. Selliste hulka on mõnikord arvatud ka *paras*. „Eesti keele seletav sõnaraamat“ (2009) märgib sõna „*paras*“ tähenduse ’sobiv, kohane’ juures, et sõna esineb ka koos teise, täpsustava omadussõnaga. Näidetest ilmneb, et *paras*¹⁴ ühildub oma põhjaga (*parajat peenikest* nõela, *parajast jämedast* pakust), eristudes selle poolest teistest määrsõnalisest omadussõnadest. Ilmselt selle tõttu, et mitte ühildada ning et näidata kinnistunud tähendust, on sõna *paras* ka oma põhjaga kokku kirjutatud, vt nt „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ artikkel „*paras*niiske“ ning „Eesti õigekeelsussõnaraamatu ÕS 2013“ artikleid „*niiske*“ ja „*paras*“.

Samas on omadussõnu, mis liitsõna esiosana annavad järeلسõnaga väljendatud omadusele samuti intensiivistava tähenduse, kuid mis kirjutatakse järgneva omadussõnaga kokku. Sellised on näiteks *hale*, *hull*, *kibe*, *ropp*: *halearmetu* ’väga armetu’, *hulljulge* ’pööraselt julge’, *kibekiire* ’äärmiselt kiire’, *roppkallis* ’väga kallis’. Seega peab keeletarvitaja olema teadlik, millisel juhul rakendada lahkukirjutust ja millisel juhul kokkukirjutust, või oskama seda infot õigekeelsusallikatest leida.

S. Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut, 1993, lk 562).

¹³ J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu: Noor-Eesti kirjastus, 1936, lk 341; Õigekeelsuse sõnaraamat, lk 849; Õigekeelsussõnaraamat, lk 893; T. Erelt, Eesti ortograafia, lk 46.

¹⁴ Kui teised siin nimetatud sõnad on nt „Eesti keele seletav sõnaraamat“ märkinud omadussõnaks ja määrsõnaks, siis sõna *paras* üksnes omadussõnaks.

Millal kasutada sidekriipsu?

Sidekriipsu praktiline väärtus võib mitmest omadussõnast koosnevate üksuste kirjutamisel ilmned a sarnase kujuga (st samu komponente sisaldavate), ent moodustuskäigu tõttu eri tähendusega liitsõnade ja tuletiste puhul. Seda muidugi juhul, kui kirjutaja ja lugeja on õige-kirjutuskokkulepetest teadlikud.

Ortograafiareeglid¹⁵ on näinud ette sidekriipsu paneku liitsõnade võrdväärsete osade vahele, kus sidekriips asendab puuduvat sidesõna ja. Näited on enamikus *lik-* ja *line-*liitelised omadussõnad: *arutlev-asjalik*, *sotsiaal-majanduslik*, *lüürilis-eepline*. Sidekriipsu kasutust *lik-* ja *line-*liitelistes omadussõnades käsitleb ka eraldi reegel. Nimelt arutas Emakeele Seltsi keeleteoimkond omadussõnaliste liitüksuste ortograafia lihtsustamist 1970. aasta lõpus ja võttis 1971. aasta alguses vastu soovitusel, mille vabariiklik õigekeelsuskomisjon 10. mail 1972 üldjoontes heaks kiitis¹⁶. Nende soovitude järgi tuleb sidekriipsuga kirjutada *line-* või *lik-lõpuline*¹⁷ rindliitomadussõna: *sõnalis-muusikaline* (< sõnaline + muusikaline), ja nimisõna fraasist lähtuv tuletis: *võrdlev-anatoomiline* (< võrdlev anatoomia). Ühtlasi nenditi variantide *sotsiaalpoliitiline* (lähtub *sotsiaalpoliitikast*) ja *sotsiaal-poliitiline* (sotsiaalne + poliitiline) paratamatust.

Seega saab sidekriipsuga kirjutada rindliitomadussõnu: *kaubalis-rahaline*, *toksilis-toitumuslik*, *atomistlik-molekulaarne*, *kleepuv-porine*, ja nimisõna fraasituletisi: *avalik-õiguslik* (< avalik õigus), *katselis-*

¹⁵ K. Vainula, Eesti keele õigekirjutuse-käsiraamat. Tallinn: autori kirjastus, 1932, lk 33; J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika, lk 341, 409; Õigekeelsuse sõnaraamat, lk 853; A. Kask, Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu Riiklik Ülikool. Eesti keele kateeder. Tartu, 1967, lk 77; E. Vääri, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 178; Õigekeelsussõnaraamat, lk 898; T. Erelt, Eesti ortograafia, lk 79.

¹⁶ Emakeele Seltsi keeleteoimkond ja KKI sõnaraamatute sektor soovivad. Adjektiivsete liitüksuste kokkukirjutamisest. – Keel ja Kirjandus 1971, nr 4, lk 235–237; T. Erelt, Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsuseid. – Keel ja Kirjandus 1972, nr 7, lk 432.

¹⁷ Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitusel hõlmasid ka *ne-lõpulis* omadussõnu.

-foneetiline (< katseline foneetika). Enne vabariikliku õigekeelsuskomisjoni ülalnimetatud otsust soovitati tervikmõistest lähtuvat *lik-, line-, ne-*tuletist ilma sidekriipsuta kokku kirjutada¹⁸: *avalik-õiguslik, võrdlevanatoomiline*. Varasem sidekriipsu kasutus võib tunduda selgem: rindliitsõna kirjutati sidekriipsuga ja põimtarindid (sõnaühendi- ja liitsõnatuletised) ilma. Vrd enne *võrdlev-ajalooline* ja *võrdlevanatoomiline* ning nüüd *võrdlev-ajalooline* ja *võrdlev-anatoomiline*.

Ilma sidekriipsuta vormistatakse laiendliitomadussõnad: *tumehall, kahvaturobeline, ränkraske, õrnsoolane, luitunudpunane*, liitnimisõnatuletised¹⁹: *strukturaallingvistiiline, vokaaltehniline*; lühenedud tüvega liitsõnad: *punakollane, sinivalge, kollarohepunane, pisipisike, punapunane*, ning *o-lõpulisel võõrtüvega* kompleksõnad²⁰: *audiovisuaalne, seisreaktiivne, patoanatoomiline*.

Mõnel juhul on sidekriipsul eristusfunktsioon, vrd *sotsiaalpoliitiline* (< sotsiaalpoliitika) ja *sotsiaal-poliitiline* (< sotsiaalne ja poliitiline), *sotsiaalpsühholoogiline* (< sotsiaalpsühholoogia) ja *sotsiaal-psühholoogiline* (< sotsiaalne ja psühholoogiline), *subjektiividealistlik* (< subjektiividealism) ja *subjektiiv-idealistlik* (< subjektiivne ja idealistlik).

Kuidas neid käänata?

Õigekeelsusallikates on räägitud rindliitnimisõnade ja paarisnimisõnade käänamisest, kuid rindliitomadussõnade käänamisest pole suurt juttu olnud.

¹⁸ Õigekeelsuse sõnaraamat, lk 853; A. Kask, Eesti keele grammatika, lk 78.

¹⁹ Emakeele Seltsi keeleteoimkond ja KKI sõnaraamatute sektor soovivad, lk 235–237; T. Erelt, Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsuseid, lk 432; Õigekeelsussõnaraamat, lk 898; T. Erelt, Eesti ortograafia, lk 79.

²⁰ V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Institutionen för finsk-ugriska språk. Soome-Ugri Keelte Instituut. Upsala, 1972, lk 130; E. Kindlam, Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet. Tallinn: Valgus, 1976, lk 189; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II, lk 422; T. Erelt, Eesti ortograafia, lk 79.

Sidekriipsuga kirjutatud rindliitomadussõna puhul saaks kää-
nata kõiki osi juhul, kui esikomponendil on täielik sõna kuju, nt
tige-tusane : *tigedast-tusasest* pilgust, *küsiv-siduv* : *küsivad-siduvad*
asesõnad, *majanduslik-kultuuriline* : *majandusliku-kultuurilise*
arenguga. „Eesti keele grammatika“²¹ on küll öelnud, et seal, kus
esikomponendi käänamine iseenesest võimalik, saab jätta selle
enamasti siiski muutmata ning sel juhul saaks osised kirjutada
ilma sidekriipsuta kokku, kuid vabariikliku õigekeelsuskomisjoni
eespool nimetatud soovitusel tuleb vähemalt *lik-* ja *line-*liite-
line rindliitsõna kirjutada sidekriipsuga ning see toob kaasa ka
käänamisprobleemi.

Õigekeelsustavas on vähemalt *lik-*liiteline esiosa ühildamata jäe-
tud: *marksistlik-leninlikku* ideoloogiat, *omavalitsuslik-parlamentaarsel*
demokraatial. Üksnes viimase osa allumist reeglipärasele
muutustele on nimetanud Eduard Väari²², tuues käänamisnäiteks
*lik-*tuletistega liitsõna *marksistlik-leninlik* : *marksistlik-leninliku* :
marksistlik-leninlikku (sama rindliitsõna samasuguse käänamisega
on andnud ka „Väike õigekeelsuse sõnaraamat“ 1953, „Õigekeel-
suse sõnaraamat“ 1960 j). Samuti märgib „Eesti keele lauseõpetuse
põhijooned I. Lihtlause“²³, et sellistes liitsõnades, mis koosnevad
samaväärsetest eri komponentidest, mida kirjas seob sidekriips,
muutub ainult viimane komponent ja omandab põhisõnale vastava
käändelõpu: *apostellik-jüngerlik-preesterliku* ilme, *sõbralik-südam-
likku* tooni.

Igapäevases keelekasutuses on näha nii esiosa käänamist kui ka
käänamata jätmist. Mõne rindliitsõna (*keiserlik-kuninglik*, *mark-
sistlik-leninlik*, *võrdlev-ajalooline*) vormide täppisotsing Google'ist
(vaadatud 3. III 2016) näitab, et esiosa eelistatakse käänamata
jätta: *keiserlik-kuningliku* 25 kasutusjuhtu (*keiserliku-kuningliku*
12), *marksistlik-leninlikku* 55 (*marksistlikku-leninlikku* 8), *võrdlev-*

²¹ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika II, lk 423.

²² E. Väari, Eesti keele õpik keskkoolile, lk 58.

²³ K. Mihkla, L. Rannut, E. Riikoja, A. Admann, Eesti keele lauseõpetuse põhijooned I. Lihtlause. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1974, lk 252–253.

-ajaloolise 79 (*võrdleva-ajaloolise* 9). Võrdluseks olgu toodud ka ühe nimisõnafraasituletise (*avalik-õiguslik*²⁴ < avalik õigus, käänama peaks üksnes järelosa *õiguslik*) otsingu tulemused: *avalik-õiguslikud* 167 kasutusjuhtu ja *avalikud-õiguslikud* 26.

Kui reegel nõuaks rindliitomadussõna kõigi osade käänamist, peaks keeletarvitaja käänamisotsuse tegemiseks teadma, kas sidekriipsuga kirjutatud sõna on rindliitsõna (millel võiks täiskujuliste komponentide korral käänata kõiki osi), nt *võrdlev-ajalooline* 'võrdlev ja ajalooline', või nimisõnafraasist saadud tuletis (millel käändub vaid viimane osa), nt *võrdlev-anatoomiline* (< võrdlev anatoomia). Keeletarvitaja võib kompleksomadussõna moodustuskäigu määramisel hätta jääda.

Arvestades nii seda kui ka *lik*-liitliste rindliitomadussõnade käänamise õigekeelsuslikku tava, võiks peale *lik*-liitliste ka teistel täistüvelise esiosaga ja sidekriipsuga vormistatud rindliitomadussõnadel käänata üksnes järelosa: *keiserlik-kuninglikku* armeed, *ühiskondlik-poliitilised* vaated, *loov-praktilisele* lõputööle, *veider-naljakad* kombed.

Märkus. Kui *ne-*, *line-* või *mine-*lõpuline esiosa on jäetud rindliitomadussõnas mingil põhjusel lühendamata, tuleb seda käänata: *helekollast-tumesinist* ruudustikku (mitte: *helekollane-tumesinist*), *tuulisel-vihmasel* päeval (mitte: *tuuline-vihmasel* päeval).

Nii saaks toimida ühtviisi – käänata ainult järelosa – kõigi sidekriipsuga kirjutatud kompleksomadussõnade puhul, olgu see täis- või lühitüvelise esiosaga rindliitsõna: *võrdlev-ajaloolist* meetodit, *kognitiiv-käitumuslikku* teraapiat, või nimisõnafraasituletis: *avalik-õiguslikust* telekanalist.

Üksnes järelosa käänatakse ka ilma sidekriipsuta vormistatud kompleksomadussõnadel. Sellised on rindliitsõnad: *magushapused* õunu, *nõguskumeral* läätsel, laiendliitsõnad: *kollakaspunasel* taustal, *hilisküpsed* noored, ja liitsõnatuletised: *jämekoomiliste* jantide, *sotsiaaldemokraatlikud* vaated.

²⁴ Kasutusel on ka samatähenduslik uudissõna *avaõiguslik* (< *avaõigus* 'avalik õigus'), mille puhul käänamisprobleemi pole.

Kõiki komponente käänatakse, kui tegu on nimisõnafraaside rindühendiga, kust korduv peasõna on ära jäetud: *sotsioloogilisi-psühholoogilisi* uurimusi = *sotsioloogilisi* (uurimusi) ja *psühholoogilisi* uurimusi; ja-sidesõnaga vormistus võib selgem olla.

Oma Keel 2016, nr 1

Šašlõkine külaline Armeenias¹

Sirje Mäearu

Kokanduskeeles (retseptides, menüüdes) on näha *ne*-liiteliste omadussõnade märgatavat sagenemist, nt *kohupiimane* kalkuni-pirukas, *pähkline* juustukook, *rabarbrine* veiselihasalat, *küüslaugune* kartulivorm. Enamasti on tegu sõnadega, mis üldkeele sõnaraamatust² puuduvad või mida kasutatakse teises tähenduses, kui sõnaraamatus antud.

Mida märgivad *ne*-liitega omadussõnad?

Kui vaadata *ne*-omadussõnade moodustust³, siis lähtub enamik nimisõnast saadud tuletisi ainenimetusest ja märgib välist kokku- puudet alussõnas nimetatud ainega. Selliseid tuletisi on arvukalt ning neid on võimalik tarbe korral alati juurde moodustada. Kokanduse valdkonda kuuluvad üldkeele sõnaraamatutes esitatud

¹ R-kioski reklaamist šašlõkivorstiga *hot dog* i kohta.

² Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toimetanud M. Raadik. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2013. <http://www.eki.ee/dict/qs2013/>; Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu“ 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toimetanud M. Langemets, M. Tiits, T. Valdre, L. Veskis, Ü. Viks, P. Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>.

³ Vt lähemalt nt S. Vare, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1984; M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud M. Erelt peatoimetajana, T. Erelt, H. Saari, Ü. Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut, 1995; R. Kasik, Eesti keele sõnatuletus. Teine, täiendatud ja parandatud trükk. Tartu Ülikooli kirjastus, 2004.

sõnadest nt *munane* 'munaga koos', *õunane*, *sibulane*, *kreemine*, *marmelaadine*.

Ühe väikese allrühma moodustavad *ne*-tuletiste hulgas sõnad, mis märgivad mingit ainet kui olulist, tunnuslikku koostisosa ning võivad seejuures rõhutada selle rohket sisaldust, nt sõnaraamatuse sõnadest *lihane* (supp), *piprane* (kaste), *soolane* (sink), *taine* (praad). Sisaldust märkivaid sõnu saab vajaduse korral enamasti kasutada ka kokkupuute tähenduses, nt *lihane* nuga, *piprane* taldrik. Üksikutel sõnaraamatutes esitatud *ne*-liitelistel toidusõnadega on antud peale kokkupuute ka sisalduse tähendus, sellised on nt *rasvane*, *sinepine*, *tangune*, *võine*. Millist tähendust sõna kannab, selgub enamasti kontekstist: *šokolaadine* suu ja *šokolaadine* kreem, *äädikane* kauss ja *äädikane* marinaad.

Peale kahe nimetatud tähendusrühma moodustavad ühe väikese rühmakese tuletised, mis märgivad materjali, millest miski täielikult koosneb, nt *villane* riie, *pihlakane* kepp, *nahksed* kaaned. Sõnaraamatutest puuduvad näited toidu valdkonna kohta.

Kuidas *ne*-liitelisi toidusõnu kasutatakse?

ne-liiteliste toidusõnade rohkele levikule on tähelepanu juhtinud ka keelenõuandesse pöördunud ning võrgufoorumites sõnavõtjad⁴, keda selline kasutus on tugevalt häirinud. Konteksti põhjal näib, et põhiliselt tähistavad *ne*-omadussõnad toidu olulist koostisosa, vahel ka kaetust alussõnas märgitud ainega.

ne-omadussõnast epiteet võib tavapärasest erinevat tähendust evides omajagu segadust tekitada. Näiteks kui ostja eeldab tootenimetuse „koorene viiner“ puhul seda, et sõna *koorene* tähendab 'rohkesti koort sisaldav' (nagu ütleb seletav sõnaraamat), võib ta aga pettuda: toote pakendilt selgub, et viiner sisaldab rõõska koort ja seda on 7%. Kas see ikka on rohke sisaldus? Näib nii, et omadussõna funktsiooniks on siin vaid ühe koostisosa esiletõstmine. Seda

⁴ Vt nt <https://toidutegu.wordpress.com/2013/05/10/imekook/>;
http://www.nami-nami.ee/forums/view_topic/1729/page:37.

saaks aga teha ka liitsõna täiendosaga: kooreviiner. Ja teine näide sama omadussõna kohta. Veebist hakkas silma ühe leheloo „Vaata hoolega, mida ostukorvi paned“⁵ lõik pealkirjaga „Koorene jogurt pole mitte koorejogurt – Maag Piimatööstuse jogurtitopsil seisab suurelt kirjas, et selles on koorene jogurt, kuid tegelikult pole see koorejogurt. „Pakendil kasutatav epiteet „koorene“ kirjeldab eelkõige maitseomadusi,“ ütles Maag Piimatööstuse ASI turundusjuht Ruta Kallaspoolik.“

Selliseid *ne*-omadussõnu kasutatakse enamasti täiendina, kusjuures täiendit võib laiendada mõni määrsõna. Sel juhul on tegu omadussõnafrasiga, nt hästi *vürtskõõmnene* supp, kergelt *aniisine* kõrvitsasupp, väga *laimine* kook. Lauses võib selline omadussõna(fraas) esineda ka mujal kui nimisõna täiendina, nt peenleib oli väga *kõõmnene*; maitse on tugevalt *lillkapsane*; kurk maitseb *soolane*, *küüslaugune* ja *tilline*. Niisugust *ne*-sõnade kasutust võib möönda, ehkki väljenduda saab ka muud moodi, nt besee oli liiga *kohvine* – besee sisaldas liiga palju kohvi.

Lõhna ja maitse puhul tuleb esile veel üks *ne*-tuletise tähendus: sarnasusele osutamine, nt annab seletussõnaraamat omadussõna *sidrunine* puhul peale tähenduse 'sidruniga koos' teiseks tähenduseks 'värvi, lõhna v maitse poolest sidrunit meenutav': *sidrunise* aroomiga vein. Seda laadi omadussõnu kasutatakse näiteks veinide iseloomustamisel, aga ka mujal: Aroom *õunane*, *mesine*, *aprikoo-sine* ning pisut *laimine*. Maitse keskmise täidlusega, *õunamoosine* ning parajalt happeline. Maitse magusalt *jõhvikane*, *pohlane*, kuid *vesine*. Tihti peale on seesugusel maitset või lõhna märkiva omadussõna ja nimisõna ühendil olemas liitnimisõnast alternatiiv, nt kerge *küüslaugune* maitse – kerge küüslaugumaitse⁶, meeldivalt *tilline* maitse – meeldiv tillimaitse, *piprase* maitsega juust – pipramaitsega juust.

⁵ Õhtuleht 17. X 2009. <http://www.oh tuleht.ee/351044/vaata-hoolega-mida-ostukorvi-paned>.

⁶ ÕSides on tavaks olnud kirjutada *lõhnu* kokku ja *maitseid* lahku: *kohvilõhn*, *pipra maitse*.

Mida teha *rabarbrise koogiga*?

„Kuhu ka ei vaataks, taas ja taas torkab silma mõni *juustune* (või hullemaal juhul isegi *parmesanine*) kaste, *köögiviljane* salat, *šokolaadine* kook või *mustikane* muffin. [...] Olgu, ma saan loogikast aru küll, toidureseptides peaks *ne*-liide justkui ilmselt edasi andma (mingi koostisosa) rohket sisaldust (nt *liivane maa* analoogial), aga mind ikkagi hirmsasti huvitab, kas nt *šokolaadine kook vaarikase kreemiga* kõlab tõesti millegi poolest paremini kui korrektses eesti keeles *vaarikakreemiga šokolaadikook*?“⁷

Nagu kommentaarist näha, häirib keeletarvitajat eeskätt seesugune kasutus, kus *ne*-omadussõna ja nimisõna ühendit kasutatakse tavapärase liitsõna asemel. Enamasti saabki sõnaühendi asendada liitsõnaga, ent võimalusi on teisigi⁸. Alljärgnevalt valik näiteid asendustega (võimalikke variante võib olla veel).

Banaanine keeks → banaanikeeks, *rabarbrine* kook → rabarbri-kook, *pähkline* müsli → pähklimüsli, *tšillised* krevetid → tšillikrevetid, *toorjuustused* muffinid → toorjuustumuffinid, *peedine* külmsupp → peedikülmsupp, *hapukoorene* kirsitäidis → hapukoore-kirsitäidis, *küüslaugune* peedisalat → küüslaugu-peedisalat, *spinatine* tomatisupp → spinati-tomatissupp, *sibulane* puravikupirukas → sibula-puravikupirukas, *kaneeline* kohv vahukoorega → kanelikohv vahukoorega⁹, *peterselline* oliiviõlikaste küüslauguga → oliiviõlikaste peterselli ja küüslauguga, *kohupiimane* martsipanikattega kook → martsipanikattega kohupiimakook, *tomatine* punase läätse püreesupp → tomati ja punase läätse püreesupp, *kadakamarjane* soolaforell → kadakamarjadega soolatud forell, *tüümianised* ahjukartulid küüslauguga → tüümiani ja küüslauguga maitsestatud ahjukartulid.

⁷ <https://toidutegu.wordpress.com/2013/05/10/imekook/>.

⁸ Olen asendusvõimaluste pakkumisel lähtunud konkreetsetest toidureseptidest.

⁹ Kaasaütlevas ja seestütlevas käändes järellaiendeid peaks lauses vältima, kuna nad teevad lause kohmakaks. Osa neist saab ka eesasendisse tõsta, osa vajab ümbersõnastamist. Väljaspool lauset võib sellist vormistust möönda, sest nii tuleb kõige olulisem info kõige paremini esile. (Vt M. Erelt, Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 93.)

Mõnikord võib *ne*-tuletis sobida sõnastust varieerima, kui toidu komponenti tahetakse rõhutada, ent toidunimetuseks olev liitsõna on liiga pikk (et sellele veel üks täiend lisada), nt ahjukala *estragonise* munavalgekasukaga. Ka võib *ne*-omadussõna sobida, kui toidunimetuses on juba kaasäitlevas käändes vorme, nt kergelt *tšilline* tomatisupp toorjuustu ja krevettidega, vrd (vähese) tšilliga maitsetatud tomatisupp toorjuustu ja krevettidega; *tüümianine* kanarull kirsside ja mandlitega, ürdiriisi ja valge veini kastmega. Siinkohal tasub mainida sedagi, et toidunimetuses võiks piirduda üksnes olulisemate komponentidega ehk üles ei peaks lugema kõiki koostisosi, nagu paistab olevat tehtud nimetuses „soe marineeritud ja praetud lõhe salat avokaado, rukola, poolkuivatatud tomatite, kõrvitsaseemnete ja sinepise sidruni-meekastmega“.

Kokkuvõtteks

Ilmselt tuleb möönda koostisaine sisaldust (ja selle rohkust) märkivate *ne*-liiteliste toidusõnade senisest suuremat levikut. Siiski tuleks võimaluse korral proovida selliste tuletiste asemele leida teistsugust sõnastust.

Oma Keel 2015, nr 2

Lemmiktoidud ja lemmikud toidud

Sirje Mäearu

Eesti keeles on sõnu, mis käibivad nimi- ja omadussõnana, nt aitab *hädalisi* ja *hädalised* toimetused, kõrvast jookseb *mäda* ja *mädad* õunad. Selliseid on ka *ik-lõpuliste* hulgas, nt ära kasvata abitud *bellikut* ja *bellikud* taimed.

Sõna *lemmik* on seni ÕSides esitatud kui nimisõna. Keelenõuandjatele on rohkete kokku- ja lahkukirjutusküsimuste (nt kas kirjutada *lemmik* roog või *lemmikroog*) kõrval küsitud ka selle sõna võrdlusastmete kohta (nt kas õige on *kõige lemmikum* või *lemmikuim* mänguasi). Küsimused osutavad, et inimesed tajuvad *lemmikut* omadussõnana.

Sõna *lemmik* omadussõnalisele (täendus 'eelistatud, armastatud') kasutusele viitavate keskvärde- ja ülivõrdevormide¹ täppisotsing Google'ist (17. IX 2018) andis järgmised tulemused.

Ainsus				
nime-tav	lemmikum 70	kõige lemmikum 67	lemmikuim 180	kõige lemmikuim 80
omas-tav	lemmikuma 95	kõige lemmikuma 86	lemmikuima 91	kõige lemmikuima 17
osas-tav	lemmikumat 93	kõige lemmikumast 80	lemmikuumat 102	kõige lemmikuumat 2
seest-ütlev	lemmikumast 104	kõige lemmikumast 94	lemmikuumast 38	kõige lemmikuumast 4
alal-ütlev	lemmikumal 84	kõige lemmikumal 66	lemmikuumal 26	kõige lemmikuumal 0
saav	lemmikumaks 99	kõige lemmikumaks 87	lemmikuumaks 130	kõige lemmikuumaks 1

¹ Kaasa arvatud väär ülivõrdevorm *kõige lemmikuim*.

Mitus				
nime- tav	lemmikumad 141	kõige lemmiku- mad 153	lemmikuimad 100	kõige lemmi- kuimad 17
omas- tav	lemmikumate 113	kõige lemmiku- mate 122	lemmikuimate 36	kõige lemmi- kuimate 0
osas- tav	lemmikumaid 106	kõige lemmiku- maid 78	lemmikuimaid 106	kõige lemmi- kuimaid 28
seest- ütlev	lemmikumatest 164	kõige lemmiku- matest 113	lemmikuimatest 41	kõige lemmi- kuimatest 2
alal- ütlev	lemmikumatel 11	kõige lemmiku- matel 6	lemmikuima- tel 0	kõige lemmi- kuimatel 0
saav	lemmikumateks 121	kõige lemmiku- mateks 79	lemmikuima- teks 13	kõige lemmi- kuimateks 0

Teise täppisotsingu (18. IX 2018) tulemused kajastavad sõna *lemmik* kasutust sõnaühendis ja annavad teavet *lemmik*-täiendi ühildamise kohta põhisõnaga, st selle kohta, kas täiendit on käänatud või mitte. Võrdluseks on kõrval senist normi järgivate *lemmik*-liitsõnade vormid.

Kääne	Sõnaühend		Liitsõna
ains nimetav	lemmik toit 74 lemmik raamat 103		lemmiktoit 63 lemmikraamat 83
	Ühildatud	Ühildamata	
ains osastav	lemmikut toitu 42 lemmikut raamatut 44	lemmik toitu 86 lemmik raamatut 142	lemmiktoitu 91 lemmikraamatut 93
ains seest- ütlev	lemmikust toidust 55 lemmikust raamatust 37	lemmik toidust 19 lemmik raamatust 44	lemmiktoidust 90 lemmikraamatust 68
ains alalütlev	lemmikul toidul 0 lemmikul raamatul 0	lemmik toidul 0 lemmik raamatul 12	lemmiktoidul 31 lemmikraamatul 13
ains saav	lemmikuks toiduks 18 lemmikuks raamatuks 14	lemmik toiduks 140 lemmik raamatuks 30	lemmiktoiduks 87 lemmikraamatuks 67

Kääne	Sõnaühend		Liitsõna
mitm nimetav	lemmikud toidud 118 lemmikud raamatud 92	lemmik toidud 101 lemmik raamatud 96	lemmiktoidud 87 lemmikraamatud 96
mitm osastav	lemmikuid toite 44 lemmikuid raamatuid 104	lemmik toite 101 lemmik raamatuid 75	lemmiktoite 88 lemmikraamatuid 87
mitm seest- ütlev	lemmikutest toitudest 26 lemmikutest raamatutest 40	lemmik toitudest 36 lemmik raamatutest 43	lemmiktoitudest 90 lemmikraamatutest 86
mitm alalütlev	lemmikutel toitudel 0 lemmikutel raamatutel 0	lemmik toitudel 0 lemmik raamatutel 0	lemmiktoitudel 15 lemmikraamatutel 2
mitm saav	lemmikuteks toitudeks 13 lemmikuteks raamatuteks 1	lemmik toitudeks 7 lemmik raamatuteks 11	lemmiktoitudeks 88 lemmikraamatuteks 101

Kuna seni on normiallikad pidanud *lemmikut* nimisõnaks, tegelik keeletarvitus aga nii nimi- kui ka omadussõnaks, arutas Ema-keele Seltsi keeleteoimkond sõna *lemmik* sõnaliigilist kuuluvust oma 13. juuni 2018. aasta koosolekul ja otsustas möönda *lemmiku* kasutamist ka omadussõnana.

Omadussõnana tarvitamine tähendab seda, et kui *lemmik* on sõnaühendis nimisõna täiendiks, tuleb seda nimisõnaga ühildada ehk sobivasse käändesse panna:

lemmikud kirjanikud (mitte *lemmik* kirjanikud)

viis *lemmikut* bändi (mitte *lemmik* bändi)

üks mu *lemmikutest* filmidest (mitte *lemmik* filmidest)

Endiselt on võimalus kasutada ja moodustada liitsõnu, kus täiendiks on nimisõna *lemmik*: *lemmikkirjanikud*, *lemmikbänd*, *lemmikfilmidest*. Sellised sõnad kuuluvad samastava suhtega liit-

nimisõnade hulka, mille esiosa on alati nimetavas käändes, analoogsed on nt *lapsõdur*, *neegerlaulja*, *pullvasikas*, *kahjurseen*².

Mõnikord pole sõnaühendit võimalik liitsõnaga asendada, ilma et mõte muutuks või segaseks läheks: lõunastasin oma *lemmik* Mehhiko restoranis, vrd lõunastasin oma Mehhiko *lemmik*restoranis.

Omadussõnastaatus tähendab ka seda, et sõnast saab moodustada võrdlusastmeid.

algvõrre *lemmik*: *lemmik* ajaviide, *lemmikud* meigitooted
keskvõrre *lemmikum*: minu *lemmikum* ajaviide, *lemmikumad* autorid
ülivõrre *kõige lemmikum* ehk *lemmikuim* (väär on *kõige lemmikuim*): *kõige lemmikum* ehk *lemmikuim* aastaaeg, selle aastakümne *lemmikuimad* ehk *kõige lemmikumad* nimed

Oma Keel 2018, nr 2

² R. Kasik, Sõnamoodustus. Eesti keele varamu I. Tartu Ülikooli kirjastus, 2015, lk 233, 299.

Küll on kena lauaga

Tiina Leemets

Olgu kodukandis lumega kuidas tahes, peagi on käes talvepuhkuste ja suusareiside kõrghooaeg. Liikumishuvilised otsivad välja talivarustuse, olümpiahuvilised sätivad end võistlusi jälgima ja keelehuvilistel on tekkinud üks küsimus. Suuskade või kelguga inimeselt ei ole tarvis pärida, mida ta teeb, aga mida hakkab tegema see, kel on kaasas lumelaud?

Laudama, vastavad ühed. Teised arvavad, et lauatama. Kolmandad, et lauaga sõitma. Neljandad, et lauda sõitma. Kas kõik kasutusel olevad variandid on võrdväärsed?

Eeskujuks on hea võtta vanad tuntud sõnad. Kirjakeeles on käibel paarid: suuskadega sõitma = suusatama, uiskudega sõitma = uisutama, kelguga sõitma = kelgutama. Tegusõnad on saanud vahendit näitava nimisõna omastava käände (*suusa, uisu, kelgu*) ja *ta*-liite abil. Kui vahend on lumelaud, sobituvad kenasti süsteemi nii „lumelauga sõitma“ kui ka „lumelauatama“. Tegevust tähistav nimisõna võib olla ka *lumelauasõit* või *lumelauasport*, need on kahe silbi võrra lühemad kui *lumelauatamine* (kõnes on kokkuhoid märgatavam kui kirjas). Inimese kohta saab öelda *lumelauataja*, *lumelaudur* või *lumelauasõitja*, tugevam treenija ja võistleja on *lumelauasportlane*.

Mõistagi võib ka lihtsalt lauatada ja lauaga sõita, kui on niigi selge, et seda tehakse lumel. Rattasõitu mainides selgub samuti kontekstist, kas sõidetakse maantee- või maastikujalgrattaga, kolmerattalisega või hoopistükkis mootorrattaga. Sporditerminites läheb seetõttu vaja suuremat täpsust, näiteks saab talvel eelkõige lumelauatada, aga suvel purjelauatada ning aerulauatada.

Nimisõnast *laud* on võimalik tuletada ka tegusõna *laudama*. 1970. aastatel ilmunud projekteerimise oskussõnastikus on see pakutud uudse ehitusterminina: katuse laudamine oleks katuse katmine laudadega. Ent talispordijuttudes meenutab „laudama“ rohkem

naljatlevat sõna „suuskama“ ning sobiks ehk paremini selle kõrvale argikeelde. Ja teadagi läheb sõnu tarvis kõigis vormides: *laudama, lauata, laudab, lauatakse* jne. Kas mõistame kõik ühtviisi lauset „suusata ja lauata oli mäel mõnus“?

Neljas algul nimetatud variant „lauda sõitma“ on näide huvitava keelemängu kohta. Neile, kel koolitunnist lauseliikmed meeles: mõnikord kasutatakse vabamas keelepruugis lusti pärast määruse asemel sihitist. Neutraalses kirjakeeles ütleb eestlane, et ta töötab taksojuhina, jalutab koeraga, sõidab jalgrattaga ja suusatab klassika-stiilis. Aga sõidab taksot, jalutab koera, sõidab ratast, sõidab klassikat – sellesse ritta läheb ka „sõidab lauda“.

Postimees 10. II 2018

Kas anoreksiahaige on anoreksik või anorektik?

Sirje Mäearu

Kuidas nimetada isikuid, kel on mõni haigus, häire või puue (nt anoreksia, tetrapleegia)?

Isikunimetuste moodustamisel arvatakse tähendusese põhjal (haigus > haige), et need lähtuvad ka vormiliselt nimisõnast. Osal neist on tõesti sarnane tüvekaju, nt hüpertoonia – *hüpertoonik* 'hüpertooniahaige', skisofreenia – *skisofreenik*, paranoia – *paranoik*, diabeet – *diabeetik*, samuti uuemad nimetused allergia – *allergik*, buliimia – *buliimik*, tetrapleegia – *tetrapleegik*.

Samas on aga nimetusi, kus tüvi erineb, nt astma – *astmaatik* ja epilepsia – *epileptik*. Kui võtta kõrvale ka omadussõnad *astmaati-line* ja *epileptiline*, ilmneb, et isikut märkival nimisõnal on sarnane tüvi hoopis omadussõnaga. Mõlemal juhul on aluseks olnud ladina *icus*-lõpulise sõna tüvi: *asthmaticus* > *astmaatik*, *astmaati-line*, *epilepticus* > *epileptik*, *epileptiline*.

Sellised haigusenimetusest erineva tüvekujuga isikunimetused on ka *neurootik* (vrd neurootiline, aga neuroos), *reumaatik* (vrd reumaatiline, aga reuma), *paralüütik* (paralüütiline, aga paralüüs), *süfiliitik* (süfiliitiline, aga süüfilis), samuti uuemad nimetused *afaatik* (mitte afaasik, aga vrd afaasia), *anorektik* (aga anoreksia), *düslektik* (aga düsleksia), *tsöliaatik* (aga tsöliaakia).

Isikunimetuste moodustamisel tuleks seega lähtealuseks võtta sama võõrtüvi mis omadussõnadelgi. Eestikeelseid nimetusi saab vaadata ka nt „Meditsiinisõnastikust“ (2004), ladinakeelseid nimetusi leiab peale selle ka Albert Valdese ja Johannes Voldemar Veski „Ladina-eesti-vene meditsiinisõnaraamatust“ (1983).

Kas klaustrofoobiat põeb klaustrofoob või klaustrofoobik?

See, kellel on *foobia* 'pelgus; vaenulikkus', on *-foob* 'pelgur; vihkaja'. Nagu *islamofob* 'islamivaenulik inimene' või *ksenofob* 'võõrapelgur' nii ka *klaustrofoob* 'kinnise ruumi pelgur', *agorafob* 'lagedapelgur', *arabnofob* 'ämblikupelgur', *bakteriofoob* 'pisikupelgur'.

Kas vaegkirjutaja on düsgraaf või düsgraafik?

Võõrosis *-graaf* 'üleskirjutaja, -märkija v -joonistaja, jäädvustaja' märgib nii seadmeid, nt *fluorograaf*, *fonograaf*, kui ka inimesi, nt *fotograaf*, *koreograaf*. Mõnel juhul tähistab *-graaf* ka mõlemat, nt *hüdrograaf* on veetaseme või vooluhulga ajalist kulgu näitav kõver, aga ka hüdrograafia asjatundja.

Ka sõnal *graafik* on mitu tähendust, sealhulgas märgib ta joonist ja graafika alal tegutsevat kunstnikku. Mõnel sellise lõpuga sõnal pole aga graafiku ega graafikaga tegemist. Sellised on näiteks *epi-graafik* 'raidkirjauuriija' (vrd epigraafika 'raidkirjateadus', epigraaf 'raidkiri') ning ka tavapärase *ik*-lõpuga isikunimetus *düsgraafik* 'vaegkirjutaja' (vrd düsgraafia 'vaegkirjutamine, kirjutamispuue').

Masust Põxitini

Tiina Leemets

Mis on ühist rulal, sudul, kolhoosil ja brantšil? Kõik need on kahest muust sõnast kokku pandud tehiskeelendid. *Rula* on sama mis liitsõna *rulllaud*, *sudu* on koos *suits* ja *udu* (mõlemad on moodustatud eesti keeles, *sudu* eeskujuks oli küll inglise *smog*). *Kolhoos* on eesti kirjatava järgi mугanenud laen vene keelest (*колхоз* < коллективное хозяйство) ja *brantš* inglise keelest (*brunch* < breakfast + lunch).

Selliseid keelendeid on nimetatud mitut moodi: kohversõna, sumadansõna, suland, sulandsõna, koondsõna.¹ Kitsamalt on kohver- ehk sumadansõnadeks nimetatud eelkõige ühe sõna alguse ja teise lõpu sulandeid (*sudu*, *brantš*). Siinses kirjutises on kasutatud ühtset nimetust *suland(sõna)*.

Selline sõnamoodustus on võimalik paljudes keeltes, nii ka eesti keeles, sealhulgas eri allkeeltes (oskuskeel, argikeel). Enamasti on aluseks pikem liitsõna või paarissõna. Terminiteks on loodud *tärk* 'tähe-numbrimärk', *vampel* 'vaarikpampel', *sõstik* 'karussõstar' (*sõstar* + *tikker*), *õved* ehk *õnnaksed* 'õed-vennad' (esimest on kasutatud geneetikas, teist eelistab haridussõnastik), *auvis* 'audiovisuaalvahend', *vasa* 'vastuvõtja-saatja'. On oletatud, et *makra* lähtub sõnauhendist *matkitud krabi*. *Kulkat* 'kultuurkapital' ja *kapot* 'kaitsepolitsei' teati juba enne teist maailmasõda. Tuntud on ka *kriipo* 'kriminaalpolitsei', veel enam *mupo* 'munitsipaalpolitsei', ent *Lipo* nime kandis hoopis Tallinnas aastatel 2014–2020 tegutsenud linna- ehk munitsipaalpood. Majandussurutisest sai argikeeles *masu*, millele rahvasuu lisas peagi krõbedamad *täpe* 'täitsa pe***s' ja *pupu* 'puhta pu***s'.

¹ S. Vare, Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2014, nr 5, lk 354; T. Ereht, Terminiopeetus. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 205.

Laenatud on *modem* (ingl *modem* < *modulator* + *demodulator*), *küborg* (ingl *cyborg* < *cyber-* ~ *cybernetic* + *organism*), *motell* (ingl *motel* < *motor* + *hotel*), *mopeed* (vahenduskeelte kaudu levinud rootsi *moped* < *trampcykel med motor och pedaler*). Vahel on saamiskäiku raske kindlalt määrata – *modem* võiks inglise eeskujul olla moodustatud ka eesti võõrsõnadest *modulaator* ja *demodulaator* ning *küborg* liitsõnast *küberorganism* või ühendist *küberneetiline organism*. Selline tõlkelaen on näiteks *lubvel* (< *lusikas* + *kahvel*), eeskujuks inglise *spork* (< *spoon* + *fork*).

Sulandamine on populaarne meetod ka asjaarmastajate sõnaloomes, mis ei pruugi laiemalt käibele jõuda. Raadio 2 saates „Reede hommik“ 2019.–2020. aastal kuulajate pakutud uudissõnadest valisid saatejuhid kümme lemmikut, millest selged sulandid on *sotstants* 'sotsiaalne distant', *näma* 'näomask', *musolje* 'muusikaline mashup (st rosolje)', *friiger* 'burger, mille vahel on friikartulid'.²

Kirja- ja oskuskeeles neutraalstiili taotledes tasub iga juhtumit siiski kaaluda. Tuulegeneraatorist saab teha sõna *tuugen*, aga kas seda käänata nagu *poognat* ja *vaagnat* või nagu *röntgenit*? Pisut pikem *elektrituulik* käänamisraskusi ei tekita. Samuti ei pea mugandama iga inglise sulandsõna. *Veebiseminar* ei olegi märkimisväärselt pikem kui korduvalt ortograafiaküsimusi tekitanud *ve(e)binar* (< ingl *webinar*). *Häkaton* (ingl *hackathon* < *hack* + *marathon*) programmeerimismaratonil asemel paistab eestlasele veel kuidagi läbi, ent andmekaitseterminiks laenatud *seksimine* (seksikate sõnumite saatmine) ei seostu selgelt andme- või mobiilsidega nagu inglise keeles, kus sõnumivahetus on *texting*. Inglise *supness*'i (< SUP = *stand up paddleboarding* + *fitness*) vasteks on keelenõuandjad soovitanud *aerulauafitnessi*.

Brexit (< *British exit*) on lausa plahvatuslikult ajendanud analooge ja sõnamänge nii inglise keeles (hiljuti näiteks *Megxit* Meghan Markle'i nimest) kui ka mujal. Allar Jõks kommenteeris 2016. aasta presidendivalimistest taandumist: „Jõxit.“³ 2020. aasta veebruaris

² <https://menu.err.ee/1096070/nakkelosu-ja-nuhvamine-ehk-r2-hommikutegijad-valisid-aasta-parimaid-uudissonu>.

³ Jõks tõmbas presidendirallile joone alla: „JÕXIT“! – Õhtuleht 26. IX 2016.

kajastas abilinnapea umbusaldamist Tartu Postimehe artikkel pealkirjaga „Pikale veninud Moxit tõi Monica Rannale rohkem raha“.⁴ Peale nimede on *exit*'iga kokku sulatatud ka eesti sõnu. 2020. aasta jaanuaris korraldas tervise arengu instituut suitsetamisest loobumise kampaania Sigarexit.⁵ 2016. aastast on põlevkivienergiast loobumise kava kohta öeldud Põxit⁶ (esinenud ka kujul PÕXIT, ehkki akronüümiga tegemist ei ole). Ametlikumates tekstides on selline pruuk siiski küsitav. Esiteks on ühele majandusprotsessile pandud hüüdnimi, teiseks on pretsedendina tekkinud lihtsõna, millest pool on ema- ja pool võõrkeeles.

Eesti kohanimest Tallinn ja inglise sõnast *technology* on saadud Tallinna tehnikaülikooli 2018. aastal käibele võetud ja vastakaid arvamusi tekitanud lühinimi TalTech. Lisaks hääldeprobleemidele⁷ meenutab see (neile, kes mäletavad) omaaegseid venekeelseid lühendnimesid Eströbprom, Sovtransavto, Vneštorgbank jts.

Postimees 22. XII 2018

⁴ **J. Saar**, Pikale veninud Moxit tõi Monica Rannale rohkem raha. – Postimees 13. II 2020.

⁵ Tervise Arengu Instituut. Tubakast loobumise kampaania Sigarexit. 2020.

⁶ **R. Tammist**, **K. Peterson**, Eesti vajab PÕXITit. Loobume põlevkivienergiast! – Eesti Päevaleht 3. XI 2016.

⁷ Vt siinses kogumikus **P. Päll**, Sirkel samuti ja teised.

E-elust E-Eestis

Tiina Leemets

2020. aastal oli e-kevad. Usutavasti saab enamik sellest käigu pealt loodud sõnast aru, olles neil kuudel teinud oste e-poodides, aidanud lapsi e-õppes, osalenud e-koosolekutel või ajanud muid argiasju eriolukorra tõttu interneti kaudu.

Lühend *e-* (seletus sõnastikes 'elektrooniline, elektron-') on oma moodi põnev: see käibib ainult liitsõnade esiosana ning on seejuures väga produktiivne ehk võimaldab luua järjest uusi sõnu.

1999. aasta õigekeelsussõnaraamatus on sõna *e-post*, 2006. aasta ÕSis juba eraldi lühend *e-*. Usutavasti oligi *e-post* (tõlkelaen inglise sõnast *e-mail*) see, mis lühendi tuttavaks tegi.

Sõnastikutegijate kasutada olevas tekstikorpuses leidub *e*-sõnu kümnete kaupa. E-postitsi peame oma e-aadressidel e-kirjavahetust. Paberi kõrval on e-lugeriga loetav e-raamat, e-ajakiri, e-töövihik, e-retsept, e-kalender, e-viisa, e-arve, e-deklaratsioon, saab täita e-vorme ja e-ankeete ning kirjutada e-hinnanguid ja e-teateid. E-tegevuste ja e-teenuste seas on e-koolitus, e-äri, e-valimised, e-hääletamine (kus saab anda e-hääle), e-turve, e-tollimine, e-parkimine, e-makse, laiemaid valdkondi e-haridus, e-kultuur, e-majandus, e-pangandus. On tehtud e-pressikonverentse, e-näitusi, e-treeninguid ja e-etteütusi, töötavad e-pank, e-raamatukogu, e-kaubamaja, e-maksuamet, e-politsei, e-valitsus. Inimeste hulgas on e-õppija, e-koolitaja, e-tudeng, e-valija, e-ostja, e-sportlane, e-kodanik, e-eestlane. Elu nõuab e-tehnoloogiat, e-seadmeid ja e-oskusi ning pakub e-võimalusi, e-kogemust, e-demokraatiat, e-arengut ja e-edu, võime olla uhked oma e-riigi E-Eesti üle. Viimastes näidetes ei olegi *e-* enam täpselt sama mis *elektron-*, täpsemaks sünonüümiks võib sobida *digi-*, *virtuaal-*, *neti-*, *küber-* vm.

Valdavalt käib *e-* nimisõnade ette, ent seda on liidetud ka tegusõnaga (võimalus e-hääletada, pilte saab e-postitada, kaubamaja on

e-avatud) ning omadussõnaga (e-teemaline, e-oskuslik, soovitus olla digiärksad ning e-häälekad). Lühendiga saab mängida, näiteks korraldab e-kaubanduse liit müügikampaaniat nimega E-smaspäev.

On muide teinegi *e-*, mida kohtab peamiselt argikeelsetes sõnades *E-ained* ja *E-vaba*. See viitab toidu lisaainetele, mis on tähistatud Euroopa Liidu ühtse süsteemi järgi (näiteks säilitusaine E220).

Lõpuks paar korduma kippuvat keelenõuannet. E-posti ehk elektronposti sünonüüm on ilma *e*-ta meil (muud meili eesti keeles ei tunta). Teiseks küsitakse sageli, kas kirjutada lahku *e-posti aadress* või kokku *e-postiaadress*. Mõlemat saab põhjendada, ent dilemmast päästab *e-aadress* või *meiliaadress*. Kolmandaks, *e-* ei ole märk nagu @ või §. Lause algul ja ametlikes asutusenimetustes (Eesti E-kaubanduse Liit) käib lühendiga algav liitsõna suure tähega. Reeglikohane oleks suur täht ka püsikindlates sidekriipsuga nimedes: E-Selver, E-Tallinn, E-Eesti.

Postimees 30. V 2020

Miks Pariis, aga mitte Madrid?

Peeter Päll

Kui Eestis vaieldakse võõrkohanime kirjapildi üle (nagu pealkirjas esitatud küsimuses), siis viidatakse tihti rahvusvahelistele põhimõtetele. Millised need on ja kes neid heaks kiidab?

Küsimus sellest, milliseid kohanimesid rahvusvaheliselt kasutada, on tegelikult üsna vana ja tänaste põhimõtete ni on jõutud samm-sammult. Alguse tegid geograafid, kes oma esimesel rahvusvahelisel kongressil 1871. aastal Antwerpenis otsustasid tunnustada kõigi ladinatähele maade ametlikke nimesid. Mis puutub maa-desse, kus on kasutusel mõni muu kiri (nt araabia, hiina, kreeka, kürilliline), siis 1913. aastal otsustati soovitada nimesid ladina tähestikus kujul, nagu need maad ise ette panevad. Kõige autori-teetsemalt sõnastas kohanime kasutamise põhimõtted 1967. aastal Genfis kogunenud esimene ÜRO kohanimekorralduskonve-rents. Aluspõhimõte on tegelikult väga lihtne: **igal maal on ainu-õigus panna nimesid kohtadele oma territooriumil ja need on ühtlasi rahvusvaheliste nimede aluseks.**

Kui maa kasutab ladina tähestikku, siis tuleb need nimed muut-mata kujul üle võtta, säilitades kõik diakriitilised märgid. Viimased on ladina alustähele (a, b, c, d jne) lisatavad märgid, mis kajastavad kas eri häälikut, rõhku, pikkust vms. Eesti tähestikus on diakriiti-lised märgid tilde (õ), täpid (ä, ö, ü) ja haak (š, ž), teistes tähestikes esinevad näiteks akuut (á, í), graavis (à), sedii (ç, ş) ja tsirkumfleks

(â, ð). On ka erikujulisi tähti, nagu islandi þ ja ð, või ligatuure ehk liittähti (æ, œ). Need märgid on nimede eristamiseks olulised, võrreldagu eesti nimesid, kui neist puuduksid diakriitilised märgid: Oru ja Ōru, Soodi ja Söödi, Saare ja Sääre.

Nende keelte jaoks, mis kasutavad muid kirju peale ladina, on antud soovitus välja töötada ühtne rahvusvaheline latinisatsioon, st reeglid, kuidas nimesid ladina tähtedega kirjutada. Eesmärk on sama: nime kirjutatagu rahvusvaheliselt kõikjal ühte moodi. Praegu on heaks kiidetud reeglid 30 keele nimede latiniseerimiseks ja järge ootavad veel 15 keelt. 30 keele hulgast on kõige edukamalt juurdu nud näiteks hiina nimede ühtne latinisatsioon (neid kirjutatakse üle maailma üsna ühte moodi), aga päris suurt osa muid soovitusi kahjuks ei ole rakendama hakatudki, eriti puudutab see India nimesid. Araabia nimede ühtlast kirjutamist takistab selle keele piirkondlike variantide kirevus, mida täiendab kas inglise või prantsuse keele ajalooline taust. Vene nimede jaoks on ÜRO soovitus 1987. aastal antud, aga paraku ei rakendata seda kuigi üldiselt, kuigi eestitavale oleks see üsna lähedane. Peamiselt sel põhjusel kasutatakse eesti keeles vene nimede edasiandmiseks veel meie oma reegleid, mis enam-vähem nüüdse kuju said 1926. aastal. Eesti reeglistik kasutab meie tähestikku, ÜRO soovitus lähtub originaalnimest täht-tähelt ja võtab aluseks ladina tähestiku, vrd *Jeltsin* ja *El'cin* (Ельцин), eesti transkriptsioonis *Gorki*, mis ÜRO süsteemis on kas *Gorki* (Горки) või *Gor'kij* (Горький).

Kuidas suhtuda nimedesse, mis neist reegleist kõrvale kalduvad? Kõigepealt terminoloogias. Oma keeleala väliseid traditsioonilisi nimesid nimetatakse **eksonüümideks**, vastandtermin **endonüüm** märgib kohapealseid nimesid. Nimed *Tallinn*, *Tartu* ja *Pärnu* on endonüümid, sest neid kasutatakse Eestis niisugusel kujul. Eesti keelsed väliskohanimed *Pariis*, *Riia*, *Rooma* ja *Turu* on aga eksonüümid, sest nende kohtade kohapealsed nimekujud ehk endonüümid on *Paris* (prantsuse), *Rīga* (läti), *Roma* (itaalia) ja *Turku* (soome) või *Åbo* (rootsi). Kui rääkida mitteladinatähelistest nimedest, siis endonüümi esindab ka reeglipärane ümberkirjutus, vrd eestikeelne eksonüüm *Peterburi* ja venekeelne endonüüm *Sankt-Peterburg* (Санкт-Петербург).

Eksonüümidesse on suhtunud tõrjuvalt, kuna need raskendavad rahvusvahelist suhtlust. Pole just lihtne teada kõiki eksonüüme, mis tõlkimisel võivad ette tulla. Saksa keeleruumis on tuhandeid nimesid, mis kunagi on kasutusel olnud Saksamaa-väliste kohtade nimetamisel, olgu siin kas või Eesti kohtade ajaloolised saksakeelsed nimed *Reval* (Tallinn), *Dorpat* (Tartu) ja *Pernau* (Pärnu). Mingil määral kajastavad nad sakslaste omaaegset domineerimist Kesk-Euroopas, millest asjaosalistel maadel enestel, nt Poolal ja Tšehhil on vastuolulisi mälestusi. Mõistagi on saksakeelsed nimed ka koh-tadel, mis kunagi Saksa riigile on kuulunud. Seega tekitab keeruline ajalugu lisapingeid, mistõttu üldine soovitus on piirata eksonüü-mide kasutamist ning koostada nende ammendavad loendid, mida edaspidi enam ei täiendataks.

Uuemal ajal on eksonüümidesse hakatud leebemalt suhtuma ja ÜRO kohanimeekspertide rühma juures tegutseb vastav tööruhm, mis püüab välja töötada kriteeriume eksonüümide kasutamiseks. Tegu on ühe aktiivseima tööruhmaga, mille koosolekutel on tera-vaid vaidlusi sellelgi teemal, mis need eksonüümid täpsemalt on. Eespool antud selgitus oli äärmiselt lihtsustav, asja teevad keeruli-seks mitmekeelsed piirkonnad (kuidas arvestada vähemusrahvusi), jagatud suveräänsus (mõned objektid, näiteks jõed ja mäestikud, jagunevad mitme riigi vahel) ja alad, mis jäävad osaliselt riikide pii-rest välja (maailmamered). Riikidel on erinev suhtumine, eri poliiti-lised tõekspidamised ja nii on keeruline ühisseisukohta leida. Kuid on tunnistanud ka seda, et eksonüümidel on kultuurilist ja ajaloolist väärtust ja neid täiesti välja tõrjuda pole õige.

ÜRO kohanimeekspertide rühm, ingliskeelse lühendiga UNGEGN, on põhiline koht, kus rahvusvahelise kohanimekorral-duse põhimõtteid arutatakse. Rühm saab kokku iga kahe aasta tagant, lisaks korraldatakse iga viie aasta tagant konverentse, millel võetakse vastu soovituslikke resolutsioone.

UNGEGNi tähtsaim eesmärk on edendada normitud (stan-darditud) kohanime kasutamist. Selleks, et riigisisene ja rahvus-vaheline suhtlus häireteta toimiks, on tarvis tegelda kohanime normimisega, mis on iga riigi ülesanne. Rahvaloendused ja statis-tika, maade arvestus ja planeerimine, keskkonnakaitse, hädaabi

loodusõnnetuste korral ja rahuvalve sõdade puhul, kartograafia ja meresõit, turism, side ja äri – need kõik eeldavad, et kohanimed aadressiüksustena oleksid selged ja ühemõttelised. Riigid peaksid määrama, kellel on õigus kohtadele ametlikke nimesid panna, ja tegema kohanimeinfo hõlpsalt kättesaadavaks.

Igal maal võib „kohanimevõim“ olla erinevalt jagatud. Mõnel pool on selleks määratud valitsusasutus, näiteks kartograafiaga tegelev amet, teisel spetsiaalne komisjon. Eestis on olemas 1996. aastal vastu võetud kohanimeseadus, mille kohaselt on põhiline nimevõim kohalikul omavalitsusel, kes saab nime panna oma territooriumil olevatele objektidele; osa õigusi on ka ministeeriumidel ja valitsusel, samuti rahandusministeeriumi juures tegutseval kohanimenõukogul.

Kui varem olid kohanimeinfo levitamiseks kõige kindlamad vahendid kaardid ja ametlike kohanimede loendid (ingl *gazetteer*), siis nüüd on enamikul riikidel olemas kohanimeandmebaasid või -registrid, mis on Internetis kättesaadavad. Seetõttu on UNGEGNi tegevuse pearõhk uuemal ajal muutunud pigem tehniliseks: arutatakse seda, kuidas andmebaase ühtlustada ja teha nende info paremini kättesaadavaks (kõik ei paku seda infot veel tasuta).

UNGEgNi tegevusest annab ehk parima ülevaate töörühmade loend. Kokku on kümme töörühma. Maanimede töörühma ülesandeks on koostada ja ajatasa hoida maailma riikide nimestikku ÜRO töökeeltes (araabia, hiina, hispaania, inglise, prantsuse ja vene) ning riigi enda keel(t)es. Pealtnäha lihtne ülesanne, on see süvenemisel üsnagi peamurdmist valmistav, näiteks pole alati selge seegi, mis on riigi ametlik pikk nimetus (kas Austraalia või Austraalia Ühendus, kas Iirimaa või Iiri Vabariik?) või kust saada usaldusväärselt kätte riigi enda keeles olev nimekuju. Kohanimeandmekogude ja -loendite töörühma eesmärk on vahendada kogemust andmebaaside koostamisel ja ühtlustada põhimõtteid. Toponüümilise terminoloogia töörühm ajakohastab kohanimekorraldust käsitlevaid termineid ja nende määratlusi (nt mis on eksonüüm). Avalikkuse ja rahastamise töörühm arutab viise, kuidas UNGEGNi töö eesmärke avalikkusele paremini selgitada. Latinisatsioonisüsteemide töörühma ülesanne on aidata kaasa rahvusvaheliste ühtsete latinisatsiooni-

süsteemide väljatöötamisele. Algatus selleks peab tulema riigilt, kus mitteladinatähelised nimed on kasutusel. Riik peab välja töötama ja rakendama oma latinisatsioonisüsteemi, alles seejärel saab selle heaks kiita. Toponüümikakursuste töörühma eesmärk on korraldada koolitust arengumaade spetsialistidele, kes kohanimedega töötavad (kartograafid, statistikud, omavalitsusametnikud). Hindamise ja rakendamise töörühm on n-ö strateegiline tuumik, kes vaatleb, kuidas seniseid resolutsioone on täidetud ja millist suunda edaspidi võtta. Eksonüümide töörühmast oli juttu eespool. Hääl-duse töörühma taotlus on vaadelda seda, kuidas kohanimede hääl-duse kohta infot paremini levitada. Oma olemuselt on see natuke erandlik, sest suuremat tähelepanu on seni saanud nimede kirjalik kuju. Võib-olla seetõttu on töörühm ka seni vähem midagi saavu-tanud. Kõige viimati moodustatud töörühm käsitleb aga koha-nimesid kui kultuuripärandit. See näitab muutunud rõhuasetust: kui varem oli põhitaotlus eeskätt tehnokraatlikku laadi ühtluse taotlus, mis vahel eiras ka nimede mitmekeelsust, siis selle töö-rühma eesmärk on muu hulgas edendada põlisrahvaste ja vähemus-rahvaste kohanimede kogumist ja kasutamist.

Lisaks on UNGEGNis kaks rakkerühma. Neist üks on mõel-dud Aafrika riikide kohanimekorralduse toetamiseks ja teine ühe kindlas formaadis publikatsiooni, kohanimetarvituse juhtnööride (ingl *toponymic guidelines*) edendamiseks. Iga riik peaks koostama niisuguse dokumendi, kus oleks kokku võetud kogu põhiline info oma maa kohanimekorralduse kohta, alates kohanimedid määrava-test organitest ja lõpetades kasulike juhistega, kuidas vastava maa kohanimedid kirjutada ja hääl-dada. Suur osa neid juhiseid on aval-datud Internetis.

Oma töö paremaks korraldamiseks ja piirkondlikuks koostööks on UNGEGN moodustanud keelelis-geograafilised jaotised. Eesti kuulub koos Leedu, Läti, Poola ja Venemaaga Balti jaotisse, mis tegutseb 1992. aastast (riigid võivad korraga kuuluda mitmesse jao-tisse ning Poola ja Venemaa kuuluvad ka teistesse jaotistesse).

Kus iganes on rahvusvahelist koostööd, seal tulevad esile ka konfliktid teemad. Kohanimed ei ole erand. Maadevahelised suhted ja eriti nende ajalugu toob vahel kaasa nimevaidlusi. Neist meil

ehk tuntuim on Makedoonia nime küsimus. Kreeka ei pea õigeks selle nime kasutamist slaavi riigi tähistamiseks, sest ajalooliselt on Makedoonia kreeka kultuuri juurde kuuluv mõiste ja Kreekas on samanimeline piirkond. Ajalugu lisab oma vürtsi, nimelt Balkani sõdades 1910. aastatel pretendeerisid slaavi riigid (praegust Makedooniat veel nende seas polnud) ka osale Kreeka aladest. Tunduvalt teravam on aga ühe mere nime küsimus. Nimelt tunneme meie Jaapani ja Korea vahel olevat veekogu Jaapani mere nime all, Lõuna- ja Põhja-Koreale meenutab see aga nende minevikku Jaapani kolooniana (1910 liidendas Jaapan Korea ja üritas seda japaniseerida; anneksioon kestis teise maailmasõja lõpuni), sest Jaapani meri viitaks justkui sisemerele. Koreas tuntakse merd *Dong-hae* (idamere) nime all, mistõttu seda nime soovitatakse ka rahvusvaheliselt, näiteks inglise keeles *East Sea* (kui panna see märksõna Google'isse, siis leiab selle kohta väga palju viiteid). Uuemal ajal on korealased teatud järeleandmisena soovinud mõlema nime rööpkasutust, st Idameri / Jaapani meri. Jaapan ei ole nõus nime muutma ega rööpnime kasutama, tema väide on, et merd hakati nii nimetama ammu enne Korea liidendamist. Siit on näha, et ajalugu mõjustab palju nimede käsitust, meil näiteks ei tekita *Soome laht* mingeid emotsioone (olguigi et ajaloos on kunagi seda nimetatud ka Eesti mereks – *mare Estonum* XIII sajandil).

Lõpuks jõuame pealkirjas püstitatud küsimuse juurde: miks meil on õigekeelsussõnaraamatus *Pariis*, aga pole *Madriid*, vaid seeasemel *Madrid*? Viimane on endonüüm, *Madriid* oleks eksonüüm. Eestis annab soovitusi väliskohanimedele kirjutamise kohta Emakeele Seltsi keeleteoimkond, varem tegi seda vabariiklik õigekeelsuskomisjon (VÕK). Viimane tegi 1983. aastal otsuse maade ja pealinnade nimede kohta ja selles soovitas paljude seniste eksonüümide asemel kasutusele võtta endonüümid. Alles jäeti eeskätt vanad ajaloolised eksonüümid. Kirjakuju *Pariis* pärineb juba XIX sajandist. Kuni XX sajandi keskpaigani oli eesti keeles eksonüüme pigem vähem kui rohkem, ent 1950. aastatel üritati korraks kõiki võõrnimesid hakata kirjutama häälduse kohaselt eesti kirjaviisis (näiteks *Bordoo*, mitte *Bordeaux*, *Šampann*, mitte *Champagne*, *Aidaho*, mitte *Idaho*). See ebapraktiline üritus läks küll luhta, ent kompro-

missina jäid mõned kirjapildimugandid, sh *Madriid* mõneks ajaks kasutusele, kuni VÕK nad tarbetuks kuulutas.

Piirijamine eksonüümide ja endonüümide vahele eesti keeles ei ole küll täiesti vaieldamatu, aga laias laastus lähtutakse traditsioonist ja vormilisest selgusest, näiteks on mugandatud *ia*-lõpulised maanimed (Albaania, Brasiilia) ning mitmuslikud saarestiku- ja mäestikunimed (Baleaarid, Kordiljeerid). Lõppkokkuvõttes on muidugi meie otsustada, milliseid eksonüüme tarvitada, aga nende arvu ei ole mõistlik suureks ajada. Põhimõttena kehtib meil ka see, et endonüümid iseenesest ei ole eestikeelses tekstis „vead“. Seega, kui kaheldakse, siis eelistatagu endonüümi.

Lisalugemist ja allikaid

ÜRO kohanimeekspertide rühma (UNGEGN) koduleht

<http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/default.html>.

ÜRO kohanimeekspertide rühma Balti jaotise koduleht

http://www.eki.ee/knn/ungegn/bd_ee.htm.

Kohanimenõukogu koduleht <http://www.eki.ee/knn/>.

P. Päll, Rahvusvaheline nimekorraldus ja Eesti. I–II. – Keel ja Kirjandus 1993, nr 5, 8, lk 264–276, 457–467.

Oma Keel 2016, nr 2

Miks maanimed muutuvad?

Peeter Päll

2018. aasta aprillis tuli teade, et Aafrika riigi Svaasimaa nime tahtakse muuta eSwatiniks. Svaasimaa kuningas tõi üheks põhjuseks, et *Swaziland* (Svaasimaa ingliskeelne nimi) läheb sassi Šveitsi ingliskeelse nimega *Switzerland*. Ent tähtsaks põhjuseks oli tema arvates ka asjaolu, et Svaasimaa iseseisvus sai 50-aastaseks ja selle sümboolseks tähistamiseks sobis maanime muuta¹.

Maanime muutmine on enamasti suure sümboolse sisuga akt, millega tahetakse rõhutada oma (muutunud) identiteeti ja saata maailmale sõnum. Ent enne, kui vaadelda põhjusi, tuleks eristada kõigepealt kolme maanime muutumise tüüpi, nii nagu need eesti keeles ette tulevad.

Esimene on puhtalt Eesti-sisene asi: maanime kirja pilti eesti keeles muudetakse. Väliskohanimedele kirjutamise põhimõtted on aegade jooksul muutunud ja sellele vastavalt on järgitud kas enam eesti kirjaviisi põhimõtteid (Honduuras, Keenia, Liihtenštein) või püütud järgida lähtekeelseid kujusid (Honduras, Kenya, Liechtenstein). Kui 1950. aastatel domineeris esimene suund, siis 1980. aastatest alates on enam soovitatud lähtekeele kirja pilti, välistamata mõnikord tagasipöördumist esimese suuna juurde, kui tegelik keelekasutus seda eelistab (nagu Kenya asemel Keenia nime esikohale panek 2013. aastal).

Teised kaks maanime muutumise tüüpi on rahvusvahelised, st nimi muutub enamiku keelte jaoks. Siinkohal on aga oluline teadustada, et ühe tüübi puhul kohalik nimi ise ei muutu, teise puhul muutub ka see.

¹ Emakeele Seltsi keeletoimkond soovib eesti keeles põhinimeks jätta siiski Svaasimaa.

Svaasimaa muutumine eSwatiniks on esimest tüüpi muutus, nimetagem seda **endonüümi rahvusvahelistamiseks**². eSwatini (rahvusvaheliselt on enam hakatud kasutama kirja-pildimugandust Eswatini) on maa nimi svaasi keeles ja pärineb XIX sajandil valitse-nud kuningas Mswati II nimest, *e-* selles nimes on maanime prefiks (eesliide).

Esimesi sellelaadseid muutusi oli 1930. aastatel Siiami nime-tamine Taiks (tai *Prathet Thai*, *prathet* tähendab maad) ja Pärsia asendamine Iraaniga. Pärast teist maailmasõda on paljud maad iseseisvudes tahtnud rõhutada oma uut identiteeti just sel teel, et on oma kohaliku nime muutnud rahvusvaheliselt kasutatavaks. Briti koloonia Betšuaanamaa (ingl *Bechuanaland*) võttis iseseis-vudes 1966. aastal kasutusele tsvana keele kirjaviisile vastava nime Botswana, endised Nõukogude liiduvabariigid Kirgiisia ja Moldaa-via soovisid 1991. aastal, et neid nimetataks vastavalt kirgiisi (Kõr-gõzstan) ja moldova³ (Moldova) keele päraselt. Tseilon iseseisvus küll juba 1948. aastal, ent 1972. aastal otsustas, et maa rahvusvahe-liseks nimeks saab Sri Lanka. Nimi on pärit maa enamurahva sin-galite keelest (algne nimi *Lankā(va)* 'saar, maa'), millele on lisatud pühadust ja õnnistatust märkiv sanskritipärane tiitel *śrī*.

Üsna omapärane on Birma nime muutmine Myanmariks 1989. aastal sõjaväelise hunta valitsemise ajal. Tegemist on nimelt ühe ja sama nimega vastavalt birma kõnekeeles (umbkaudses häälduses *bōmaa*, vrd inglise nimi *Burma*, mida hääldatakse *bööma*) ja ametlikus kirjakeeles (umbkaudses häälduses *mjōmaa*, täht-tähelt transkribee-rides *Myanma*, *r* nime lõpus märgib lihtsalt *a* pikka hääldust). Et Birma oli autoritaarne riik, kujunes välja olukord, kus demokraatlik opositsioon ja rahvusvaheline meedia eelistasid Birma (ingl *Burma*) nime, pidades Myanmar nime hunta sümboliks. Birma riigi demo-kratiseerudes on hakatud ka Myanmar nime rahvusvaheliselt

² Endonüüm on kohanimi kohalikus keeles, nt Poola pealinna poolakeelne nimi *Warszawa*. Selle vastandtermin on eksonüüm, nt Poola pealinna eesti-keelne eksonüüm on *Varssavi*.

³ Ametlikult on Moldova riigikeel põhiseaduse kohaselt moldova keel, ent ise-seisvusdeklaratsioonis on seda nimetatud rumeenia keeleks, praktikas on mõle-mad nimetused käibel.

enam kasutama, Eestis tunnustati see põhinimeks 2015. aastal (ent ka Birma on endiselt sobilik variant).

Poliitiline taust on muudelgi juhtudel sekkunud nimevalikusse. Kui Kambodžas tulid 1975. aastal võimule punakhmeerid, muutsid nad rahvusvahelise nime Kampuchea, mis on maa khmeerikeelne nimi. Punakhmeeride korraldatud genotsiid muutis selle nimekuju üsna kurikuulsaks, mistõttu kuningavõimu taastudes 1990. aastatel võeti teistes keeltes taas kasutusele traditsioonilised nimekujud, nt prantsuse *Cambodge* ja inglise *Cambodia*.

Omaette alltüübina võib esile tuua juhtumid, kus maanimi on teistesse keeltesse tõlgitud, aga maa ise soovib tõlkenimedest loobumist. Elevantiluuranniku ametnikud olid hädas, et tunda eri keeltes ära oma maanime (vrd ingl *Ivory Coast*, hispaania *Costa de Marfil*, poola *Wybrzeże Kości Słoniowej*, saksa *Elfenbeinküste*, soome *Norsunluurannikko*) ja seetõttu soovisid nad 1985. aastal, et vähemalt ametlikult nende nime teistesse keeltesse ei tõlgitaks, vaid kasutataks kohalikku prantsuskeelset nime Côte d'Ivoire. Sama on soovinud Ida-Timor (2002), mille ametlikuks nimeks on portugali-keelne Timor-Leste, ja Roheneemesaared (1986), rahvusvaheliselt Cabo Verde. Eestis on Emakeele Seltsi keeleteoimkond nende nimede puhul leidnud, et tõlkenimed sobivad endiselt põhinime-deks, ent ametlikus suhtluses kasutatagu riikide soovitud originaal-nimesid.

Kui üldiselt on eesti keeles kohalike nimede esikohale sead-mist tunnustatud, siis mõnel juhul on leitud, et eestikeelne nimi on ajalooliselt kinnistunud ja väärtuslik, mistõttu tavakasutuses võiks seda siiski eelistada. Valgevene on soovinud, et rahvusvaheli-selt kasutataks valgevenekeelset nime Belaruss; eesti keeles on aga Valgevene nimi üsna traditsiooniline.

Teist tüüpi muutus on see, kui maa võtab endale täiesti **uue nime**, seda nii oma keeles kui ka rahvusvaheliselt. Nii on sageli tali-tanud värskest iseseisvunud endised asumaad. Pikka aega Prantsuse Sudaanina tuntud territoorium sai pärast autonoomia kättevõitmist 1958. aastal Sudaani Vabariigiks, aga muutis oma nime 1960. aastal Maliks, saades nime kunagiselt Mali keisririigilt. Märgitagu siinkohal, et Sudaaniks nimetati omal ajal laiu alasid Sahara-taguses

Aafrikas, millest nüüdne Sudaan ja Lõuna-Sudaan moodustavad vaid osa, nimi pärineb araabia keelest (*bilād as-sūdān* 'mustade maa'). Uue nime võtsid endale ka Ghana (kuni 1957 Kullarannik), Malawi (kuni 1964 Njassamaa), Sambia (kuni 1964 Põhja-Rodeesia), Zimbabwe (kuni 1979 Rodeesia ehk Lõuna-Rodeesia) jt. Mõned riigid vahetasid oma nime hiljem, pärast iseseisvumist, nii nimetati Dahomee 1975. aastal Beniniks ja üks kahest Kongo riigist 1971. aastal Zaireks (1997. aastal taastati Kongo nimi, praegu Kongo Demokraatlik Vabariik). Kui muidu oli uue nime aluseks mõne vana riigi nimi või muu seni tuntud nimi, siis Ülem-Volta mõtles endale 1984. aastal välja täiesti uue nime, Burkina Faso. Nime võib tõlkida vabade, ausate või väarikate inimeste jaoks, ja ta koosneb kahe keele sõnadest: moore keelest on *burkina* 'sirge-seljaline, aus' ning djula keelest *faso* 'isamaa'. Kui siia lisada, et riigi elanikku soovitatakse nimetada sõnaga *burkinabè*, milles *bè* märgib fula keeles elanikku, siis on näha, et niisuguse keelte kombineerimisega püütakse rõhutada selle paljurahvuselise riigi ühtsust.

Maanime muutmise põhjused on sageli poliitilised ja sümboolsed, sest tahetakse tähistada uue ajastu ja uue identiteedi algust või vabaneda koloniaalaja pärandist. Märksa sagedamini väljendatakse poliitilisi muutusi küll riigi ametliku nimetuse muutmise teel, vahest kõige rohkem on ametlikke nimetusi vahetanud Afganistan (kuni 1926 Afganistani Emiraat, 1926–1973 Afganistani Kuningriik, 1973–1978 ja 1987–1992 Afganistani Vabariik, 1978–1987 Afganistani Demokraatlik Vabariik, 1992–2002 Afganistani Islamiiriik, paralleelselt oli alates 1996. aastast Afganistani Islamiemiraat, 2004 kuni praeguseni Afganistani Islamivabariik).

Uuteks nimedeks on võetud muistsete riikide või kultuuride nimesid (Benin, Ghana, Mali, Zimbabwe), nad on moodustatud olemasolevatest nimedest (Namiibia nimi on saadud Namibi kõrbe järgi, Sambia /ingl *Zambia*/ nimi on tuletatud Zambezi jõe nimest, Tansaania /ingl *Tanzania*/ on tuletatud Tanganjika ja Sansibari /ingl *Zanzibar*/ nime esisilpidest) või kombineeritud eri keelte sõnadest (Burkina Faso).

Olgu lõpetuseks lisatud, et maanime muutmine rahvusvaheliseks tarbeks ei ole võõras teema ka Eestis. 1921. aastal arutati

selle üle, kas näiteks saksa keeles kasutada vormi Estland, Eesti või Estien. Ja veel 2001. aastal pakuti, et Eesti nimi inglise keeles võiks olla Estland, sest see kõlavat paremini. Õnneks ei ole neist ettepanekuist asja saanud ja Eesti võib kindlalt olla teiste Euroopa vanade riikide kõrval, mille nimed eri keeltes on traditsiooniliselt kujunenud.

Oma Keel 2018, nr 2

Millal sai Eestimaast Eesti?

Peeter Päll

Oma maa nime oleme küll laenanud teistest keeltest, ent selle omakssaamise asjaolusid me nii täpselt ei tea. Sageli kohtab väidet, et eesti keeles tuli *Eesti* nimetus kasutusele alles J. W. Jannseni ajal, ent see ei ole õige. Veel enne seda oli Eestimaa, kubermang, mis hõlmas maa põhjaosa ja mille juured ulatuvad maavallutuse aegadesse (taanlaste hertsogkond *ducatus Estoniae*). Rootsi ajast on ka teada nime esimene maining eestikeelses tekstis *Esthimah* (1637), pool-saksapärasel tõlkes ametliku nimetusena *Fürstimah Ehsten* (1655). Kui neist kirjapanekutest võib veel oletada, et tegu oli kirjakeeles, mitte rahvakeeles kasutusel oleva nimega, siis ilmselt pikapeale jõudis see ka rahvakeelde. Huvitava avastusena leiame Mellini Liivimaa kaardilt 1793 Sooru kandis nime *Esti Külla*, st Eestiküla. Samas kõrval oli Lätiküla (*Letti Külla*). Võiks arvata, et keelepiiri lähedal oli rahvaste vahele piiri tõmbamine oluline ja seetõttu vajati eristavat rahvanimetust rohkem. Eestlaste senine *maakeel* ja *maarahvas* polnud piisavalt ilmekad.

Igatahes oli juba XIX sajandi alguses *Eesti* nimetus eesti keeles tuntud. K. E. v. Berg tõlkis saksa *Ostsee*, otsetõlkes idamere, meie praeguses tavas Läänemere nime 1811 *Eesti-merreks*, arvates ekslikult, et Eesti nimi pärineb ida märkivast sõnast. Esimese eestikeelse geograafiaõpiku (1849) sissejuhatuses kirjutas Berend Gildenmann, et raamat on iseäranis *Eesti keele rahva lastekoolmeistrittele* mõeldud. XIX sajandi II poolel oli eesti keeles *Eesti* nimetus juba üldiselt omaks võetud.

Ent seni kasutati sõna *Eesti* üksnes täiendina, vanas mõistes käändumatu omadussõnana: oli Eesti keel (mida kirjutati tollaste reeglite järgi suure tähega), Eesti rahvas, Eesti selts jne, aga maad nimetati Eestimaaks, mitte Eestiks. Eestimaa oli moodustatud saksa *Estland*'i eskujul. Millal aga sai Eestimaast Eesti, polegi nii

lihtne vastata. Kirjanduses on väidetud, et Eesti tuli maanimena kasutusele juba esimese Vene revolutsiooni ajal 1905. Ilmselt on mõeldud Juhani Liivi kuulsat ütlust, et ükskord on Eesti riik. Ent seda lauset võib grammatiliselt kahtpidi mõista: kas ükskord on olemas Eesti riik (ja sel juhul on Eesti ikkagi täiend) või ükskord Eesti saab riigiks. Esimene tundub tõenäolisem.

Aprillis 1917, kui Eestimaa kubermanguga liideti Liivimaa eesti maakonnad ja tekkis puht eesti haldusüksus, nimetati seda inertsist edasi Eestimaa kubermanguks, ent nimekasutus hakkas tasapisi muutuma. Enamlased võtsid pärast võimupööret omaks lühema nime Eesti: novembris 1917 suleti Eestimaa Kubermangu Teataja ja hakkas ilmuma Eesti Teataja, ka venekeelses tekstis kasutati Eesti kohta nimetust Эстонский край (mitte Эстляндская губерния). Pärast seda aga, kui 24. veebruaril 1918 kuulutati välja Eesti demokraatlik vabariik, nime-eelistused vahetusid: iseseisvust taotlevad jõud eelistasid Eestit, enamlased pigem Eestimaad (vrd Eestimaa Kommunistlik Partei).

Eesti Teataja nimes saab tõlgendada Eestit ka kui täiendit. Üks koht aga, kus on vaieldamatu üleminek Eestimaalt Eestile, on iseseisvuse manifest. See algab pöördumisega „kõigile Eestimaa rahvastele“, ent selle lõpus on selged sõnad: „Eesti! Sa seisad lootusrikka tuleviku lävel.“

Postimees 15. IV 2017

Raudtee Baltik

Peeter Päll

Mis vörd see on, nuputab lugeja pealkirja nähes. Sellest saab vist igaüks aru, et niisugune nimi ei lähe kohe mitte. Kui nimeks on aga Rail Baltica, siis on viga paljude jaoks peidetum. Rail Baltica häda on selles, et ühte nimesse on segatud kahe keele, inglise (*rail*) ja ladina (*Baltica*) keele sõnu ning ladinakeelne sõna on grammatiliselt küsitav. Baltica on naissoo vorm, mille juurde peaks käima naissoost põhisõna. Näiteks nimes Via Baltica on kõik korras, sest kogu nimi on ladinakeelne ja *via* 'tee' on naissoost sõna. Inglise sõnadel grammatilisi sugusid pole ja seega ei saaks ladina sõna olla naissoovormis.

2011. aastal, kui see projekt alles käima läks, juhtisid sellele tähelepanu mitmed, nt Trivimi Velliste ja Emakeele Seltsi keeleteotkond. Õnneks tuli siis käibele grammatiliselt korrektne Rail Baltic, mis vähemasti keeletundjate kõrva ei riiva. Vahepeal jõudsime sellega juba ära harjuda, ent nüüd selgub, et tähtis rahaleping on siiski alla kirjutatud Rail Baltica nimega ja mõni üritab siin-seal piinlikkust tundmata avalikkusele jälle vördvormi õpetama hakata. Kas ei oleks siiski lihtsam, kui selle asemel, et kogu rahvale uuesti kahtlast nimevormi peale suruda, võiks selle erinevuse Rail Balticu ja Rail Baltica vahel meeles hoida vaid mõni üksik ametiisik, kes peab teadma, milal sõltub nimekujust raha saamine, et siis „õigesti“ kirjutada.

Õeldakse, et mis tähtsust on nimel; nimi ju meest ei riku ja rahvale ei lähe see korda. Vabandust, aga nimi kujundab esmamulje kogu asjast ja kui nimi on metsa poole, kas on siis põhjust uskuda, et kogu muu asi ei ole? Ärimaailmas kulutatakse nimede peale sageli väga suuri summasid, sest ollakse aru saanud, kui oluline see on. Muidugi esineb ärinimedegi hulgas palju segakeelseid vorme, aga see on nõrk õigustus.

Võib-olla tasuks mõelda ka täiesti uue nime peale. Jäin mõtlema selle üle, et Balti raudtee (Rail Balticu tõlge) on meil juba tegelikult

olnud ja on siiani, kuigi seda enam ei teadvustata. Nii nimetati Peterburist Tallinna ja sealt edasi Paldiskisse XIX sajandil rajatud raudteed. Nimi oli ametlikul kujul mõistagi venekeelne. Nii tolle tsaariaegse Balti raudtee kui ka praegu kavandatava Rail Balticu nimeloogika on impeeriumi keskuse vaatega; ühelt poolt Peterburist Balti provintside poole, teiselt poolt Süda-Euroopast Balti riikide poole minev tee. Meie poolt vaadates oleks Rail Baltic muidugi Euroopa raudtee, aga see loogika ei sobi, sest siis oleksid kõik suuremad Euroopa ühendusteel sama nimega.

Ühesõnaga, seeasemel, et piinlikku äpardust rahvale serveerida, võiks ehk alustada puhtalt lehelt.

Postimees 9. IX 2017

Sirkel samuti¹ ja teised

Peeter Päll

Kuidas talitada, kui süda ütleb üht, aga reegel käsib teist? Kui järgida tundmusi, saate süüdistuse asjatundmatuses, kui aga reeglit, peetakse teid parimal juhul eluvõõraks tähenärijaks.

Aastakümneid on eestlasi õpetatud võõrkeelte nimesid hääldama nii, nagu on vastavas võõrkeeles, ja pilgatud neid, kes loevad autonimeks *peugeott*. See on matslik.

Nüüd, kus Eestisse tulvab uksest ja aknast võõrkeelseid ärinimesid, tekib minus nõutus. Need ei ole sellised, mille korra välja ütled ja siis unustad. Ei, need on meie igapäevanimed, mis seni olid koduselt eestipärased ja mis nüüd – eri ettekäanel või põhjustel – on järsku väljamaakeelsed.

Üks esimesi oli Hansapanga muutumine Swedbankiks. Põhjus ju arusaadav, omaniku vahetus, aga kohe hakati küsima, kuidas nime hääldada ja käänta – kas *sueedbänk* või *suiidbänk* või lihtsalt *sveedpank*. Ja kas Swedbanki võib käänta ka Swedpanga. Küsijaks muide ka segaduses pangatöötajad ise.

Siis tuli Konsumi asemele Coop ja Statoili asemele Circle K. Esimese puhul tekitab küsimusi juba see, mis keele reegleid järgida. Kui nimi tunnistada ingliskeelseks, siis tuleks lugeda *kuup* või *kõu-op* (kui lähtuda sõna *cooperation* algusest). See, et kõik nüüd hääldavad seda nime *koop*, on südamega võttes arusaadav, aga reeglitesse hästi ei mahu. Circle K puhul on küsimuseks, kas lugeda seda *söörkl kei* või *kaa* või on hääldust võimalik kuidagi mugandada.

Ja nüüd löi sellesse kirstu oma naela TalTech ehk Tallinna tehnikaülikool. Kuidas käsitate seda nime hääldada, värsked taltech-lased? Kas *taltehh* (*techno-* on kreeka tüvi ja seda võiks hääldada nii nagu kreeka keeles *ch-d*), *taltek* (ilmselt on lühendis viidatud inglise

¹ Sarnasus ärinimega Circle K on juhuslik.

sõnale *technology*, mida loetakse *teknodžži*) või koguni *taltets*? Ja kas esimest silpi ei tuleks inglise reeglite järgi lugeda *täl*-? Kas on viga, kui kirjutada ilma sisesuurtäheta Taltech? Küsimusi on rohkem ja esialgu ei oska me anda usutavaid vastuseid, kuid keelenõuküsimused sellega vaevu rahuldavad.

Ma parem vaikin sellest, mida tunneb süda, kui seni veel põhisosas eestikeelse tehnikaülikooli märgiks saab võõrkeelne lühend – seda ka eestikeelses tekstis. Siis tahaks juba öelda: tipp² te olete ja tipiks ka jääte.

Postimees 22. IX 2018

² Tallinna tehnikaülikool oli aastani 1989 Tallinna polütehniline instituut ehk TPI, lühendit loeti igapäevakeeles tipp.

Kiri võib ka luisata

Tiina Leemets

Kas olete mõnel reisil astunud Starbucks'i kohvikusse? Ütlete tellimuste võtjale oma eesnime, ta paneb selle kirja ja peagi saate soovitud joogi nime järgi kätte. Kohvi rüübates võib olla lõbus lugeda, mis on topsidele kirjutatud. Kes on näiteks Merry Caa, Raylie, Pila, Ula, Siria, Urpa, Dril, Tormo, Indrak ja Cowlr? Need on tavalised eestlased Merike, Raili, Pille, Ülle, Sirje, Urve, Triin, Tarmo, Hindrek ja Kaur. Näited on hiljuti kogunenud eri maailmanurkadest. Teadagi ei ole eesti keel ega meie nimed laias ilmas tuntud, teinudajatele ei ole vaja etteheiteid teha. Milleks üldse see jutt?

Eelmisel suvel Kihnus rääkis teejuht, et Kihnu vana nimi oli Kyne (loe „küüne“), ilmselt seetõttu, et saar on küünekujuline. Toreda legendi juures on kindlat siiski vaid nii palju, et saart on XIV sajandil mainitud kirjalikus allikas kujul Kyne. Kuidas oleks kirjapanija selle ette lugenud või millise kõlapildi ta nõnda jäädvustas, ei oska enam keegi ütelda. Kohanimed on aja jooksul tõesti ka muutunud ja kohanimeuurijatel on ühe nime päritolu ja tähenduse kohta enamasti mitu oletust.

Uues ERMis jookseb ekraanil film nõiaprotsessist, lavastuse aluseks on 1665. aasta kohtuprotokoll. Näitlejad räägivad Maiest, ent subtiitrites on miskipärast Maye – ju on see kirjalpilt võetud täht-tähelt protokollist.

Ajas tagasi rännata ja esivanemate kõnet kuulda kahjuks ei saa, kuid iidsed ürikud võivad vahel olla üsnagi loo algul mainitud kohvitopside sarnased. Eesti nime on üles märkinud keegi võõrmaalane nii, nagu tema seda kuulis ja kirjutada mõistis. Kokkulepitud kirjaviis – esialgu praegusest erinev – ning eestlaste üldine kirjaoskus tulid sajandeid hiljem. Aga kui uute võõrsil sündinud nimemootustite üle oskame rõõmsalt naerda, siis vanu kirjapanekuid kaldub tänapäeva eestlane peaaegu hardusega imetlema: „Ah

nii kõlas meie muistne nimi!“ Omaaegsed sakslaste nimevariandid on populaarsed äris ja mujal: Rāpina paberivabrik müüb oma tooteid kaubamärgiga Rappin, Jõhvis on Jewe kaubanduskeskus, Vändrast on pärit Wendre aktsiaselts ja tantsurühm. Rääkimata sellest, kui palju Tallinna ettevõtteid peab ligitõmbavaks puhtsaksakeelset paralleelnime Reval.

Olen kuulnud ka pajatust esiema Liisust koos märkusega „õige nimi oli Liso, aga kutsuti Liisu“. Õige nimi seisab järeltulijate arvates must valgel kirikuraamatus – kiri ju ei valeta! Jah, aga see on vana kirjaviis, mis kõneles veel XIX sajandi lõpuni lugejaga teisiti kui nüüd. Võiks öelda vastupidi: õige nimi oli Liisu või Liiso, ent kunagi on seda kirja pandud tollase reegli järgi. Tänapäevaste mõistetav nimi on aga edasi antud just suulises pärimuses.

Postimees 1. IV 2017

Välismaa võõrkeel

Peeter Päll

Ehk mäletate, et aastalõpu ERRi „Ärapanijas“ esines muude naljakate tiitrite hulgas „välismaa välisminister“ Sergei Lavrov?

Midagi sarnast tundub olevat, kui vaadelda eesnimesisid, mida lastele vahel tahetakse panna. Teadagi, eestlaste eesnimede panemise kombed on üsna tähelepanuväärsed, sest lapsele tahetakse sageli originaalset nime, mida veel kellelgi teisel pole. See pole midagi uut, juba ligi sada aastat tagasi kurdeti Postimehes¹, et eestlased panevad oma lastele veidraid ja sobimatuid nimesid.

Kuidas lahendas „veidrate“ nimede probleemi Eestis 2005. aastal vastu võetud nimeseadus? Teatavasti on veidrus subjektiivne hinnang, mõni nimi on mõnele veider, aga teisele maailma ilusaim. Nii ei saa seadusesse kirjutada, et veidrad nimed pole lubatud. Tõsi, nimi ei tohi olla heade kommetega vastuolus, nii on paljude maade nimeseadustes; lapsele ei saa nimeks panna midagi, mis teda kuidagi alandab või solvab.

Nimeseadus lähenes veidruse piiramisele ortograafiliselt. Ta nimelt ütleb, et eestikeelse isikunime kirjpilt peab vastama eesti õigekirjutuse reeglitele, võõrkeelse isikunime kirjpilt aga asjaomase võõrkeele õigekirjutuse reeglitele (§ 5 lg 2). §-s 7 täpsustatakse, et võõrkeelne eesnimi peab olema teises riigis kasutusel eesnimena.

Praktikas on see lihtsalt öeldes tähendanud seda, et lapsele võib panna mis tahes eestikeelse, ka väljamõeldud nime, kui see vastab eesti õigekirjareeglitele. Kui see nimi sisaldab aga võõrkeelsuse tunnuseid, näiteks tähti *c, q, w, x, y*, siis on ainus nõue see, et nimi peab maailmas olema juba kasutusel. Internet teeb selle tõestamise üldiselt imelihtsaks.

Sellest on mõnele vähe, sest katsetatakse ka ristandvorme, kus osa tähti on selgelt eestipärased (*õ, ä, ö, ü*), osa aga võõrapärased.

¹ Seda ja teist. Eesnimed. – Postimees 16. III 1924.

Kasutades väljamõeldud näiteid (reaalsed näited oleksid delikaatsed isikuandmed), siis kui Õie oleks liiga lihtne või tavaline, pakutakse nimeks Öye. Või Kalevi asemel Calev. Või Galev.

Praeguses nimeseaduses on see „puudus“, et täiesti uut võõrkeelset nime välja mõelda ei lubata. Seega piirab see inimeste eneseväljendamise vabadust, nagu mõni on kurtnud. Et nimeseaduse uuendamine on lähiajal kavas, siis on paras aeg kutsuda avalikkust üles arutlema teemal, kas on mõistlik anda lapsevanemale õigus rikastada oma nimeloominguga „välismaa võõrkeelt“, st keelt, mida maailmas ei tunne ka Interneti otsingumootorid, kuid mis eesti keel kohe kindlasti ei ole.

Postimees 2. II 2019

MORFOLOOGIA

Õpetusi eestlaste eesnimede käänajale

Argo Mund

Artikkel pakub tuge neile, kellel on tarvis käänata eesti eesnimesid. Nimenäited on pärit eesti keele instituudi keelenõuandele laekunud telefoni- ja meiliküsimuste hulgast.

Eesti perekonnanimede käänamise kohta on grammatikais ja käsiraamatuis antud rohkesti õpetusi¹. Eesnimede kohta on näpunäiteid napimalt, need piirduvad enamasti mõne nime loetlemisega, nt on Johannes Valgma ja Nikolai Rimmel omaaegses käsiraamatus õpetanud, et *Vello* käändub nagu *tubli*, *Tõnis* nagu *katus*, *Peeter* nagu *number*, *Toomas* nagu *hammas*, *Heldur* nagu *õpik*, *Juta* nagu *tubli*². Praeguses „Eesti keele käsiraamatus“ on öeldud, et isikunimed kuuluvad enamasti avatud muuttüüpidesse³, sh käändub avatud tüübi järgi ka osa niisuguseid eesnimesid, millele vastavad suletud muuttüüpidesse kuuluvad sõnad⁴, nt *Laine*, *Luule*, *Ilme*, *Valve*

¹ Vt nt E. Kindlam, *Meie igapäevane keel. Tema hoolet ja seadet*. Tallinn: Valgus, 1976, lk 118–140; M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, *Eesti keele käsiraamat*. Kolmas, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2007, lk 342–345. <http://www.eki.ee/books/ekk09/>; M. Raadik, *Väikesed tarbetekstid*. Käsiraamat. Teine, täiendatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2014, lk 69–82.

² J. Valgma, N. Rimmel, *Eesti keele grammatika*. Käsiraamat. Tallinn: Valgus, 1968, lk 87.

³ M. Erelt, T. Erelt, K. Ross, *Eesti keele käsiraamat*, lk 342.

⁴ Sealsamas, lk 345.

jts nimede vormid on astmevahelduseta, mitte tugevneva välte-
vaheldusega nagu sõnad *laine, luule, ilme, valve*.

Varasemate käänamisviiside otsinguil on abi Ferdinand Johann
Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust⁵ ja Andrus Saareste mõiste-
lisest sõnaraamatust⁶.

Vaadeldgem nüüd eesnimised probleemsete rühmade kaupa.

Hedvig, Janek

Tüüpilisimaid küsimusi käib selle kohta, millise täishäälikuga
lõpeb nime omastav ehk milline on **tüvevokaal**. Selle vastu on näi-
teks huvi tuntud järgmiste nimede puhul: **Edvig** : *Edvigi* = *Edvigu*,
Hedvig : *Hedvigi* = *Hedvigu*, **Janek** : *Janeki* = *Janeku*, **Jarek** :
Jareki = *Jareku*, **Marek** : *Mareki* = *Mareku*, **Mirek** : *Mireki* =
Mireku. Need, kelle lapsepõlve on kuulunud Poola filmid, eelista-
vad *ek-lõpuga* nimesid käänata harilikult *i-ga*, noorema põlvkonna
puhul ei ole ka *-u* midagi tavatut.

Üldkeele sõnaga *helin* kattub käänamine **Helin** : *Helina*. Ilm-
selt on võimalik ka *Helin* : *Helini*, kui on soov hoida see käänamine
lahus nime *Helina* käänamisest.

Aet, Rait, Laur

Tüvevokaali on küsitud ka astmevahelduslikel nimedel, kus
avaldub kirjas sulghääliku muutus. Niisugused nimed on **Aet** :
Aeda : *Aeta* = *Aedi* : *Aeti* = *Aedu* : *Aetu* (Wiedemanni ja Saareste
järgi on omastav *Aede*), **Kait** : *Kaidu* : *Kaitu* = *Kaidi* : *Kaiti*, **Keit** :
Keidu : *Keitu* = *Keidi* : *Keiti*, **Koiti** : *Koidu* : *Koitu* = *Koidi* : *Koiti*,
Kärt : *Kärdi* : *Kärti* = *Kärdu* : *Kärtu* (Wiedemanni järgi käändub
mehenimi *Kärt* : *Kärdi* ja naisenimi *Kärt* : *Kärdu*, Saareste sõna-
raamatus on antud üksnes tüvevokaal *-u*), **Rait** : *Raidi* : *Raiti* =
Raidu : *Raitu* = *Raida* : *Raita* (Saarestel ainult *u-ga* käänamine),
Reet : *Reeda* : *Reeta* = *Reedu* : *Reetu* (ka Wiedemannil on *a-line* ja
u-line käänamine, Saarestel üksnes *a-ga*).

⁵ F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch.
Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn:
Valgus, 1973, esmatrükk 1869.

⁶ A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat I. Stockholm: Vaba Eesti, 1958.

Küllap on nii mõnelgi juhul tekkinud käänajal hirm homonüümia ees, nt mehenimedega *Kait* ja *Koit* omastavad *Kaidi* ja *Koidu* langetavad kokku naisenimedega. Loodetavasti annab kontekst selguse, kas on mõeldud meest või naist.

Päringute hulgast leiab ka muid astmevahelduslikke nimesid, mille puhul on küsimuse põhjustaja olnud tüvevokaal, aga nende erinevus eelmisest näitereast on, et III ja II välte vaheldus kirjapildist välja ei paista: *Ann* : *Anni* : *Anni* = *Anne* : *Anne*, *Eed* : *Eedi* : *Eedi* = *Eedu* : *Eedu* (*u*-tüvelisena on seda nime käänanud nt Mari Saat romaanis „Võlu ja vaim“, sama tüvevokaal on ka Saareste sõnaraamatus), *Kair* : *Kairi* : *Kairi* = *Kairu* : *Kairu*, *Leen* : *Leeni* : *Leeni* = *Leenu* : *Leenu*, *Liis* : *Liisi* : *Liisi* = *Liisu* : *Liisu* (Saarestel tüvevokaal *-u*), *Riin* : *Riini* : *Riini* = *Riinu* : *Riinu* (Wiedemannil *Riin* : *Riina*), *Triin* : *Triini* : *Triini* = *Triinu* : *Triinu*.

Vastukaaluks rööpvormirohkusele olgu toodud ka mõni nimi, kus on ainult üks tüvevokaal: *Karl* : *Karli* : *Karli* (vrd *Karli* : *Karli* : *Karlit*), *Laas* : *Laasi* : *Laasi*, *Laur* : *Lauri* : *Lauri* (vrd *Lauri* : *Lauri* : *Laurit*), *Mall* : *Malle* : *Malle* (vrd *Malle* : *Malle* : *Mallet*), *Prits* : *Pritsu* : *Pritsu*. Neist esimest on käänatud ka *a*-ga (*Karl* : *Karla*), aga see kisub argikeele kanti.

Pille-Riin, Mariliis

Kõhklus on tekitanud sidekriipsuga nimede *Hanna-Leen*, *Maarja-Liis* ja *Pille-Riin* ning kokkukirjutatud nimede *Mariliis* ja *Mariann* käänamine. Neid sobib muuta nagu nimesid *Leen*, *Liis*, *Riin* ja *Ann*. Käänamisviisi valiku teevad keelekasutaja ja nimekandja ise.

Anett, Jaak, Margaret, Sten

Astmevahelduslikel eesti nimedel oleme soovitanud ära hoida *tank*-tüüpi käänamise (kus omastava välde nõrgeneb küll häälduses, ent kirjapildis see ei avaldu: *tank* : *tanki* : *tanki*), seega *Anett* : *Aneti* : *Anetti* (mitte *Anett* : *Anetti* : *Anetti*), *Hepp* : *Hepu* : *Heppu* (nagu *Epp* : *Epu* : *Eppu*), *Rutt* : *Ruti* : *Rutti*, *Britt* : *Briti* : *Britti*; *Art* : *Ardi* : *Arti*, *Hart* : *Hardi* : *Harti*, *Gert* : *Gerdi* : *Gerti*, *Mart* : *Mardi* : *Marti*, *Märt* : *Märdi* : *Märti*, *Pent* : *Pendi* : *Penti*; *Jaak* : *Jaagu* : *Jaaku*, *Priit* : *Priidu* : *Priitu*.

Nimede *Frank* ja *Mark* puhul tuleb jälgida, kas nime kandja on eesti mees või välismaalane. Ühel juhul avaldub astmevaheldus kirjas, teisel juhul mitte, seega eestlane *Frank* : *Frangi* : *Franki*, aga välismaalane *Frank* : *Franki* : *Franki*; eestlane *Mark* : *Margi* : *Marki* (Wiedemannil *Mark* : *Margu*), aga välismaalane *Mark* : *Marki* : *Marki*.

taburet-tüüpi nimede käänamise puhul tuleb silmas pidada, et omastavas on üks ja osastavas kaks *t*-d: nagu *taburet* : *tabureti* : *taburetti*, nii ka *Elišabet* : *Elišabeti* : *Elišabetti*, *Liisbet* : *Liisbeti* : *Liisbetti*, *Margaret* : *Margareti* : *Margaretti*.

Nõrgeneva astmevaheldusega on veel *Georg* : *Georgi* : *Georgi* (vrd *Georgi* : *Georgi* : *Georgit*).

Nimed *Sten*, *Sven*, *Tom* jts käänduvad nagu Poola tiitel *pan*, kirjas on igal pool üks kaashäälik: *pan* : *pani* : *pani*, *Sten* : *Steni* : *Steni*, *Sven* : *Sveni* : *Sveni*, *Tom* : *Tomi* : *Tomi*.

On ka küsitud, kuidas suhtuda sellesse, kui nimesid *Märt* ja *Sten* käänatakse *u*-tüvelisena: *Märdu*, *Stenu* (nii on olnud näiteks 1995. aastal ühes lasteaias, kust on keelenõuandlasse helistatud). Nende vormide kasutamisel tuleb arvestada, et nad on hellitleva varjundiga (nagu *poisu* ja *naisu*).

Arvet, Sigrít, Juhan

Astmevahelduseta nimede hulgas, mille vormide vastu on huvi tuntud, on palju *t*-lõpulisid: *Arvet* : *Arveti* : *Arvetit* (vrd *Arved* : *Arvedi* : *Arvedit*), *Elvert* : *Elverti* : *Elvertit*, *Helmut* : *Helmuti* : *Helmutit*, *Herbert* : *Herberti* : *Herbertit*, *Lembit* : *Lembitu* : *Lembitut*, *Marit* : *Mariti* : *Maritit*, *Sigrít* : *Sigríti* : *Sigrítit* (vrd *Sigríd* : *Sigrídi* : *Sigrídit*). Keelekasutajal on tekkinud kahtlus, kas lõpu-*t* käänamisel nõrgeneb või mitte.

Veel on päritud järgmisi nimesid: *Juhan* : *Juhani* : *Juhanit*, *Margus* : *Marguse* : *Margust* (Wiedemannil ka *Margus* : *Margusa*), *Maris* : *Marise* : *Marist* (Wiedemannil kaks omastavat: *Marise* = *Marikse*), *Andreas* : *Andrease* : *Andreast*. Küsijaile on olnud tarvis meelde tuletada, et ülakoma nende nimede puhul ei pruugita: (*lei-name*) *Juhanit*, *Marist*.

Tõnu, Ene

pesa-tüüpi eesnimede puhul on olnud kahtlus, kas osastavas on lubatud *t*-lõpp või peab nimi jääma lõputa. Aja jooksul on grammatikad esitanud eri seisukohti⁷, kõige värskema eesti keele käsiraamatu järgi on aktsepteeritud mõlemad võimalused⁸: nimetava ja omastava käändega homonüümne ning ka vormiaredam *t*-lõpuga kuju, seega *Ago* : os *Ago* = *Agot*, *Anu* : os *Anu* = *Anut*, *Jüri* : os *Jüri* = *Jürit*, *Mari* : os *Mari* = *Marit*, *Riho* : os *Riho* = *Rihot*, *Tõnu* : os *Tõnu* = *Tõnut*, *Ülo* : os *Ülo* = *Ülot*.

Komistuskoht on olnud nimi *Ene*. Astmevahelduseta esmavälte- lised kahesilbilised sõnad, mille algvormi lõpus on *-e*, ei ole *pesa*-, vaid *pere*-tüüpi. Need saavad keeleajaloolistel põhjustel osastavas lõpu *-t*: *peret*, *kõnet*, *imet*⁹. See on aga paljudele suur uudis ning nii käänavad nad ka sama tüüpi nimesid kahjuks valesti. Osastavas on õige vorm (*kohtasin*) *Enet*. Teisi sama tüüpi nimesid on nt *Ege*, *Eve*, *Age*, *Hele* ja *Ele*, osastavas *Eget*, *Evet*, *Aget*, *Helet* ja *Elet*.

Mihkel, Mirtel

Astmevahelduseta nimede küsimustele annab tooni keeletarvi- tajate nõutus, kas käänata nimetavas kolmandavältelisi kahesilbi- lisi *er-* ja *el-*lõpulisi nimesid *number-* või *korter-*tüübi järgi. Samu kõhklusi on nõusoojail olnud ka üld- ja oskuskeele sõnade kohta¹⁰. Eesnimede puhul võib järgida sama seaduspära mida üld- ja oskus- keele sõnade puhul: vanemaid nimesid käänata *number-*tüübi järgi (*e* kaob), uuemaid nimesid *korter-*tüübi järgi (*e* jääb alles).¹¹

⁷ Ülevaade nende kohta vt **T. Erelt**, *Jüri(t)* ja *Türi(t)*. – T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik, Keelenõuanne soovitab. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1996, lk 53–55.

⁸ **M. Erelt**, **T. Erelt**, **K. Ross**, Eesti keele käsiraamat, lk 312, 343.

⁹ **T. Erelt**, Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – T. Erelt, M. Erelt, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, Keelenõuanne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 54.

¹⁰ Sealsamas, lk 57–58.

¹¹ Kui *Aksel*, *Pärtel*, *Sander* ja *Valter* esinevad perekonnanimedena, on lubatud kaks käänamist, vt isikunimeandmebaasis <http://keeleabi.eki.ee/isikunimed/index.php> nimed *Pärtel* ja *Sander*.

Nii on *number*-tüüpi järgmised eesnimed: *Aksel* : *Aksli* : *Akslit*, *Aleksander* : *Aleksandri* : *Aleksandrit*, *Endel* : *Endli* : *Endlit*, *Kaarel* : *Kaarli* : *Kaarlit*, *Mihkel* : *Mihkli* : *Mihklit*, *Pärtel* : *Pärtli* : *Pärtlit*, *Sander* : *Sandri* : *Sandrit*, *Valter* : *Valtri* : *Valtrit*, *Ingel* : *Ingli* : *Ingli*. *e*-ta käänamine *Aksel* : *Aksli*, *Kaarel* : *Kaarli*, *Mihkel* : *Mihkli*, *Pärtel* : *Pärtli*, *Sander* : *Sandri* on olemas juba Wiedemanni XIX saj sõnaraamatus, nimesid *Aleksander*, *Endel*, *Valter* seal veel ei ole. Valter Tauli on käsitluses „Eesti grammatika I“ esitanud *e*-ta käänamise nimede *Kaarel*, *Mihkel*, *Peeter* ja *Sander* puhul, nende kõrval on ta andnud vormid *Aksel* : *Akseli*, *Endel* : *Endeli*, aga *Valter* : *Valteri* = *Valtri*¹².

Selliseid eesnimesid nagu *Ander* ja *Mirtel* võiks käänata pigem *korter*-tüübi järgi (aga kui need levivad, pole ka nende *number*-tüüpi siirdumine võimatu): *Ander* : *Anderi* : *Anderit*, *Mirtel* : *Mirteli* : *Mirtelit*.

Annely

y-ga lõppevatest nimedest on küsitud *Annely* ja *Emily* kohta. Et need on kolmesilbilised, ei saa osastavas lõppu tulla *-d*, vaid *-t*: *Annely* : os *Annelyt* (vrd *Anne-Ly* : os *Anne-Lyd* ja *Annelii* : os *Anneliid*), *Emily* : os *Emilyt*.

Merike

ke-lõpuga nimed *Meelike*, *Merike* ja *Tuulike* on omastavas *se*-lõpulisel: *Meelike* : *Meelikese* : *Meelikest*, *Merike* : *Merikese* : *Merikest*, *Tuulike* : *Tuulikese* : *Tuulikest*.

Toomas

Kaua on tekitanud peamurdmist nimed *Toomas*, *Urmas*, *Joonas* ja *Luukas*¹³.

Wiedemanni sõnaraamatus on nime *Toomas* omastav *Tooma*, ent nimede *Joonas* ja *Luukas* omastavas on rööpvormid: *Joonase* =

¹² V. Tauli, Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Uppsala: Soome-Ugri Keelte Instituut, 1972, lk 63.

¹³ H. Saari, Keelehääling. Tallinn: Valgus, 1976, lk 148–150; A. Leosk, Ema-keeleõpetajate (pisi)probleeme. – Nõukogude Õpetaja 7. I 1984.

*Joonakse, Luukase = Luukakse.*¹⁴ Hilisemad grammatikad ja käsiraamatud on need enamasti esitanud tugevneva astmevaheldusega *hammas-tüübi* järgi käänatuna: *Toomas : Tooma : Toomast, Urmas : Urma : Urmast, Joonas : Joonast, Luukas : Luuka : Luukast*¹⁵.

Rahva hulgas on levinud astmevahelduseta käänamine, sedagi pole põhjust veaks pidada¹⁶: *Toomas : Toomase : Toomast, Urmas : Urmase : Urmast, Joonas : Joonase : Joonast, Luukas : Luukase : Luukast*. Ka 2016. aasta alguses ilmunud Maire Raadiku „Õigekirjaspikker. Eesti keele põhireeglite kogumik“ on esitanud rööpvormid: *Urmast : Urma = Urmase*.

Kas 21. detsembrist saab kunagi *toomapäeva* asemel *toomasepäev*, näitab aeg. Loodan, et nii see siiski ei lähe, vaid killuke eesti keele ajalugu jääb selle liitsõnaga alles. Alateema lõpetuseks olgu meelde tuletatud, et helilooja Rudolf Tobias on oma teose pealkirjastanud „Des Jona Sendung“, mis on tõlkes „Joonas läkitus“ (nimi käändub *Joonas : Joonast : Joonast* nagu *Jaana : Jaana : Jaanast*), mitte „Joonase lähetamine“¹⁷.

Mai

Astmevahelduseta ja astmevahelduslike nimede piiril kõigub ka mõni naisenimi. Nimede *Kai* ja *Mai* puhul on varasemad käsitlused¹⁸ toetanud astmevahelduslikke vorme: *Kai : Kaie* (II välde) : *Kaie* (III välde), *Mai : Maie* (II välde) : *Maie* (III välde). Tänapäeval võib sellist käänamist kuulda harilikult üksnes vanemate inimeste suust ja lugeda varasemast ilukirjandusest, üha enam näeb ja kuuleb vorme *Kai : Kai : Kaid* ja *Mai : Mai : Maid*. Neil, kes on harjunud vanema käänamisega, ei maksa oma eelistusest siiski loobuda.

¹⁴ *Urmast* on XX saj nimi, seda Wiedemannilt ei leia.

¹⁵ Vt nt M. Ereht, T. Ereht, K. Ross, Eesti keele käsiraamat, lk 345.

¹⁶ M. Hint, Eesti keele foneetika ja morfoloogia. Süvaõpik. Viies, ümbertöötatud trükk. Tallinn: Avita, 2004, lk 254.

¹⁷ H. Saari, Keelehääling. Eesti Raadio „Keeleminutid“ 1975–1999. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004, lk 806–807.

¹⁸ Nt Küsimusi – vastuseid. – Keel ja Kirjandus 1960, nr 1, lk 54; V. Tauli, Eesti grammatika I, lk 63; H. Saari, Keelehääling, lk 148–150.

Kokkuvõtteks

Eespool esitatud näidetest on märgata, et eesnimede käänamisel on üsna palju valikuvabadust. Kui nime kandja käänamissoov on teada, võib eelistada seda, ent peamine põhimõte olgu, et **käänamine** mahtugu eesti sõnamuutmise raamidesse.

Oma Keel 2016, nr 2

Kuidas käänata loodussõnalisi eesnimesid?

Argo Mund

Üht osa nimesid saab käänata nii nagu vastavaid nimisõnu: *Lagle* : *Lagle* : *Laglet*, *Sirel* : *Sireli* : *Sirelit*, *Kalju* : *Kalju* : *Kaljut*, *Kaur* : *Kauri* : *Kauri*, *Loit* : *Loidu* : *Loitu*.

On hulk selliseid nimesid, mis näevad nimetavas välja üldkeele sõna omastava moodi: *Sireli* : *Sireli* : *Sirelit*, *Pärja* : *Pärja* : *Pärjat*, *Vilja* : *Vilja* : *Viljat*, *Vaarika* : *Vaarika* : *Vaarikat*, *Õie* : *Õie* : *Õiet*, *Hiie* : *Hiie* : *Hiiet*, *Kauri* : *Kauri* : *Kaurit*, *Tormi* : *Tormi* : *Tormit*.

Osa nimesid käändub võrreldes üldkeele sõnaga teisiti.

pesa-tüübi nimede erinevus omasõnadest ilmneb osastavas käändes. Omasõna on selle tüübi osastavas lõputa, aga nimi võib olla ses vormis lõputa või *t*-lõpuga, mõlemat moodi on õige: *Eha(t)*, *Heli(t)*, *Kaja(t)*, *Käbi(t)*, *Räni(t)*.

Sellised nimed nagu *Laine* ja *Aare* on astmevahelduseta ja II vältes: *Laine* : *Laine* : *Lainet*, *Aare* : *Aare* : *Aaret*. Vastavad nimisõnad on tugevneva astmevaheldusega: *laine* : *l'aine* : *lainet*, *aare* : *'aarde* : *aaret* (märk ` näitab siin nagu ÕSiski III-vältelist silpi).

Nime ja sõna käänamise erinevus võib veel olla tüvevokaalis: *Kiur* : *Kiuri* (vrd linnunimetus *kiur* : *kiuru*), *Valev* : *Valevi* (vrd omadussõna *valev* : *valeva*).

Osa nimesid, eriti niisugused, mida kasutatakse rohkem, võivad kolida nimisõnaga võrreldes lihtsamasse tüüpi, kus tüves ei toimu muutusi. Tuntuim on *Mari*, omastavas *Mari* ja osastavas *Mari(t)* (mitte *Mari* : *Marja* : *M'arja*). Selliseid eesnimenäiteid on veel *Meri* : *Meri* : *Meri(t)*, *Suvi* : *Suvi* : *Suvi(t)*, *Lumi* : *Lumi* : *Lumi(t)*, *Susi* : *Susi* : *Susi(t)*, *Kõu* : *Kõu* : *Kõud*. Ent ei saa keelata, kui näiteks *Suvi* soovib oma nime käänata nimisõna eeskujul *Suvi* : *Suve* : *Suve* või *Kõu* tahab käänata oma nime *K'õu* : *Kõue* : *K'õue*.

Ka nimesid, millele lisandub käänates silp *-me* või *-da*, võib rööpselt muuta lihtsama tüübi järgi: *Säde* : *Sädeme* ~ *Säde* : *Sädet*, *Ebe* : *Ebeme* ~ *Ebe* : *Ebet*, *Hõbe* : *Hõbeda* ~ *Hõbe* : *Hõbedat* ~ *Hõbet*, *Kare* : *Kareda* ~ *Kare* : *Karedat* ~ *Karet*.

Nime *Pihel* võib muuta nii *Pihel* : *Pihla* : *Pihlat* kui ka *Pihel* : *Piheli* : *Pihelit*. *Kaaren* on võimalik käänata *Kaaren* : *Kaarna* : *Kaarnat*, aga ka *Kaaren* : *Kaareni* : *Kaarenit*.

Kõige lihtsam on küsida võimaluse korral nime kandjalt, kuidas ta oma eesnime käänab, ent ei tohi unustada, et **eesnime käänamine peab mahtuma eesti sõnamuutmise raamidesse**. Näiteks ei saa mees nimega *Ott* nõuda, et teda käänataks omastavas *Otti*, sest see on astmevahelduslik nimi: *Oti raamat*, *kohtasin Otti*.

Türile külla Jürile

Peeter Päll

Üks mu kolleeg ütles jutu sees, et tema Türri ei saanud tulla, siis kohkus korra, sest see kõlas imelikult, ja parandas: Türile. Laulusalmsi ütleb, et kiisud sõitsid Türile, sõitsid külla Jürile. Natuke allpool sõitsid kutsud Torilasse ning notsud sõitsid Porilasse. Ning ongi küsimus püstitatud: miks nii? Miks kasutatakse kohanimedes kord sise-, kord väliskohakäändeid ja kuidas on õige?

Olgu saateks öeldud, et see pole eesti keelele ainuomane nähtus, sama mure vaevab soomlasi ning käänete või kaassõnade abil tehakse vahet ka mõnes teises keeles. Kuid nii soome kui ka eriti eesti keeles näivad puuduvat selged reeglid, millal üht või teist käänet kasutada. Lausa samanimelised kohad on eri paigus eri käänetes: kui Maarja-Magdaleena kihelkonnas minnakse Kadrinale, siis Kadrina kihelkonnas Kadrina ehk Kadrinasse.

Mingid seaduspärad siiski on, näiteks talunimede puhul on tavalised väliskohakäanded (minnakse Madisele, Sepale jne), kuid külanimede kohakäanded jagunevad peaaegu pooleks. Natuke enam on küll neid, mis käänevad sisekohakäänetes. Ka on sisekohakäänetes enamasti need nimed, mille lõpus on *metsa, nurme, saare ja salu*, väliskohakäänetes aga need, mille lõpus *jõe, järve, mäe* ja *oja. vere*-lõpulised kohanimed on valdavalt sisekohakäänetes, ent on ka erandeid, näiteks Karksis minnakse Univerele.

Üldiselt on soovitatud järgida kohalikku kasutust, ent seegi näib olevat vahel kõikuv ja eriti uute nimede puhul tekitab kõhk. Kui nüüd on Saaremaal Liivaranna küla (varem Liiva küla), kas siis minnakse Liivarannale või Liivaranda? Äsja veebis avaldatud Eesti kohanimeraamat pakub praegu esimest, aga see on n-ö avansina, tegelikku kasutust pole ilmselt välja kujunenud.

Muide, kohanimede lühikese sisseütleva vormid võivad pakkuda üllatusi. Vahest pole need enam tänapäeval väga tuntud, ent

kohanimedede kogujad on kirja pannud selliseid vorme: Kadrina Eru külas minnakse Ergu, Valjala Rahu külas Rahku, Kuusalu Suru külas Surgu ja Kosu külas Kosku. Ning Tõstamaal Liu külas minnakse Liugu. Lühivormid näivad olevat sagenemas, mulle tundub vorm Mäkkü (Mäosse) veel naljakas, kuigi on juba kasutuses, samas Nõkkü (Nõosse) minnakse juba ammu.

Igatahes ei näi praegu olevat selgemat reeglit kui see, et järgida kohalikku pruuki. Vahest väikeste mööndustega, sest Kagu-Eestis on väliskohakäänded palju rohkem levinud kui kirjakeeles (minnakse näiteks Võrolõ). Mõnikord on see üsna lihtne spioonide ehk teisisõnu mittekohalike püüdmise vahend: kui te ostate pileti Iisakule või Illukasse, siis oletegi vahele jäänud, sest kohapeal kääntakse neid nimesid teisiti.

Postimees 7. IV 2018

Võõras, kuid siiski oma ehk Uuesti soome nimede käänamisest

Peeter Päll

Soome keel on eestlastele võõrkeel, kuid me saame sellest ka õppimata üht-teist aru, sest tegu on sugulaskeelega. See teeb soomekeelsed nimed eesti keeles kahepaikseks: kääntada neid muutumatult nagu võõrkeelseid sõnu tundub sageli imelik, sest meenuvad lähedased eestikeelsed sõnad, ent soome käänamisreeglid on eesti keelest samas sedavõrd erinevad, et neid ei saa rakendada.

Soome nimede sobitamise ja käänamise üle on vaieldud elavalt 1930. ja 1960.–1970. aastatel ning jõutud saalomonliku seisukohani: neid võib eesti keeles kääntada nii nagu võõrnimesid (nt Kekkonen, omastav Kekkoneni) kui ka eestipäraselt (Kekkose). Kui *nen*-lõpulisid nimesid eesti keeles kääntada on suhteliselt lihtne, siis laadivahelduslike nimedega on keerulisem, sest vahel tuleb tekitada vorme, mida ei ole eesti ega soome keeles, nt Wuolijoki, omastav Wuolijoe (soome Wuolijoen, vrd eesti *jõe*) ja osastav Wuolijoke (soome Wuolijokea, vrd eesti *jõge*). Paratamatult ei saa sel juhul soovitusel olla väga ranged, tegu on pigem erandliku ja vahel lihtsalt traditsioonilise käänamisega. Näiteks mitmuse omastavaga võime juba jänni jääda – kas sobiks rääkida Wuolijokede suguvõsast?

Kui miski ilmub Helsingin Sanomates, st ajalehes, kas siis märkab keegi, et oleme teinud ajalehe nimest ainsusliku (Helsingin Sanoma) ja käänanud seda eesti mitmuse tüvega (vrd sõnumites)? Niisuguseid „ebareeglipärasusi“ tuleb soome nimedega ette rohkem, kui oskame arvata. Kusagil tuleb siiski piir ette: kui eurotekstides oli tarvis kääntada (ilma tõlkimata) Soome töövaidlusinstantsi Työtuomioistuin nimetust, siis tundus vähim segadust tekitav seesütleva vorm Työtuomioistuin'is (võõruse toonitamiseks isegi ülakomaga, vrd soome *Työtuomioistuimessa*).

Ka kohakäänete kasutamine Soome kohanimes on n-ö hall ala, sest enamasti ei järgita eesti keeles siin soome pruuki (ollakse Tampere, vrd soome *ollaan Tampereella*), kuid eestipärase käänamise korral tundub mõni soome väliskohakäände vorm siiski võimalik, nt alalütlev kääne Riihimäel nimest Riihimäki, vrd soome *Riihimäellä*; kui seda nime käänata võõrnimena, siis sobiks vaid Riihimäkis. Samas näiteks linnanimi Kauniainen läheb soome keeles käänamisel mitmuslikuks (*ollaan Kauniaisissa*), ent eesti keeles seda matkida tundub juba liig julge (ollakse Kauniaistes?), mistõttu eelistaks pigem vormi Kauniainenis.

Mida öelda soovituseks? Soome nimede käänamine võõrnimede eeskujul (ka kohakäänetes) sobib üldiselt enamikul juhtudel, eriti siis, kui on karta, et kuulaja-lugeja ei oska soome keelt piisavalt hästi, et ise käändevormist lähtenime tuletada. Kui aga seda hirmu ei ole, siis võib sobival juhul improviseerida eestipärase käänamisega, leppides sellega, et täpseid juhiseid on võimatu anda. Lõpuks oleme ju sugulased, kes kõik segadused saavad omavahel ära klarrida.

Taimenimetuste kirjutamine ja käänamine (2)

Sirje Mäearu

Artikkel jätkab taimenimetuste¹ kirjutamise ja käänamise teemat², võttes seekord peale omasõnade vaatluse alla ka võõrpäritolu nimetused. Ülevaates on arvestatud eesti keele instituudi keelenõuandele tulnud küsimusi.

Omasõnad

Kirjakuju probleeme on andnud *kevadkogrits* (NB! mitte: korgits) ja *allikkerss* (mitte: kress, mis on teine taim).

Mõni taime märkiv sõna on keeletarvitajale käänamise poolest raske. Mõnel juhul on tegu liitsõnalise taimenimetusega, mille põhisõna esineb iseseisvalt harva või ei esinegi. Vaadelgem neid sõnu tüvevokaali kaupa.

a

a-lisena käänduvad *porss* '(lehtpõõsas ja -puu)', om *porsa*, os *porssa*; *magun*, om *maguna*; *maran*, om *marana* (samamoodi ka liitsõna *tedremaran*, om *tedremarana*).

„Kas seenenimetus *nääts* käändub *näätsa* või *näätsu*?“ on tahtnud küsija teada. Keelendi kasutuse uurimine näitab valdavalt *a*-list

¹ Tinglikult on taimedeks loetud ka seened, ehkki nad seda ei ole.

² S. Mäearu, Mõne taimenimetuse kirjutamine ja käänamine. – Keelenõuanne soovitab 5. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015, lk 97–100.

käänamist (Saareste mõistelises sõnaraamatus³ küll *i*-lisena: *näätsi*). Sellise käänamisega on saanud sõna ka ÕS 2018-sse: *nääts* (torikseen), om *näätsa*. Samamoodi käänduvad liiginimetused, nt *haava-nääts*.

Esimeses kirjatükis oli vaatluse all *ussilakk* (käändub nii *u*-lisena kui ka *a*-lisena), analoogse lõpuosaga näib olevat *kuldlakk*. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus⁴ on „kuldlakk“ artiklis „lakk“, mille omastavaks on märgitud *laki*: *kuldlakk* 'Goldlack', seega Wiedemanni järgi olid *kuldlakk* ja *kummilakk* ühesugused lakid. 1930. aastate teadus- ja ajakirjanduses on näha *i*-list käänamist. Samuti annavad ÕS 1960 ja ÕS 1976 (mille töös osalesid konsultantidena ka erialainimesed) sõna tüvevokaaliks *i*: *kuldlakk*, om *-laki* bot ilutaim (*Cheiranthus*). „Eesti entsüklopeedia“⁵, mille töös löid samuti kaasa erialainimesed, on sõna käänatud *a*-tüvelisena. Ka eesti keele instituudi ühendsõnastikus on sõnal *a*-line käänamine.

a-lisena käänduvad ka liitsõnad *käokaats*, om *käokaatsa*, samuti eelmises kirjatükis jutuks olnud *unilook*, om *unilooga* ja *igihali*, om *igihalja* (II v; mitte: *-hali*, samamoodi käänduvad ka *talihali* ja *lõunahali*).

e

e-lisena käändatakse sõna *lääts*, ains om *läätse* (mitte: *läätša*), mitm nim *läätсед*, om *läätsede*, os *läätси* ja *läätседid* ning sõna *angervars*, ains om *angervarre* (mitte: *-varša*), os *angervart*.

Käänamiselt raske sõna on *köömen* (III v), mis käändub om *köömne*, os *köömnet*. Taime viljadest räägitakse sageli mitmuses: *köömned*, om *köömnete*, os *köömneid*. Nagu *köömen* käändub ka

³ A. Saareste, Eesti keele mõisteline sõnaraamat III. Stockholm: Vaba Eesti, 1962, lk 316.

⁴ F. J. Wiedemann, Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus, 1973, esmatrükk 1869.

⁵ Eesti Entsüklopeedia 5. Tallinn: Valgus, 1990, lk 190.

vürtsköömen: om *vürtsköömne*, os *vürtsköömnet*, lisab jahvatatud *vürtsköömneid*.

e-liiteliste nimisõnade käänamine võib tekitada raskusi, sest neid on kaheksaguseid: osal *e*-sõnadel on omastava lõpus *-e* nagu nimetavagi lõpus (käänduvad nagu *mõte* : *mõtte*), osal aga *-me* (käänduvad nagu *pääse* : *pääsme*). *Pääsme* moodi käänduvad taimenimetused *ruse*, om *ruskme*, os *ruset*, *kanakoole*, om *kanakoolme* (mitte: *-koole*), os *kanakoole*, aga samuti *nääre*, om *näärme*, os *nääret*. Botaanikas on *nääre*-sõnaga seotud *näärmekarv*, *näärmekas* (kibuvits, vaarikas, kurekell jt), *näärmelehine* (paju), *näärmepõõsas*, *näärmeline* (kask), *suurenäärmeline* (kurekael), *peenenäärmeline* (karutubakas), *näärmelisogaline* (roos). Probleemiks on olnud sõna *nääre* sarnane taimenimetus *näär*, millel on senise käänamise kõrvale tulnud rööpkäänamine (vt lähemalt siinsamas kogumikus lk 203–204): ains om *nääre* (II v), os *nääre* (III v) ja *näärt*, mitm om *näärede* (III v) ja *näärte*. See sõna sisaldub nt omadussõnas *näärelehine* (kibuvits).

i

i-lisena käändub *vaak*, om *vaagi*, os *vaaki* ja eelmises kirjatükis mainitud liitsõna *aedruut*, om *aedruudi* (mitte: *-ruudu*).

Kõik *kann*-lõpulised taimenimetused (nt *alpikann*, *kuldkann*, *käokann*) käänduvad *i*-lisena, v.a *mesikann*, mis on saanud nime kannu järgi ja käändub *u*-lisena. Seepärast on ka sugukonnanime-tuseks *u*-line *mesikannulised*.

u

u-lisena käänduvad *ämmatoss*, om *ämmatossu* (mitte: *-tossi*), *kassitapp* (käändub nagu *tapp* 'väentaime', om *tapu*), om *kassitapu* ning *koerakool*, om *koerakoolu*.

Võõrsõnad

Võõrsõnade puhul on mõnikord küsimuskohaks nii kirjakuju kui ka sellest olenev käänamine.

Põld-võörkapsa võõrsünonüümina on kinnistunud *rukola*. *Spargelkapsa* sünonüüm kirjutatakse kujul *brokoli* ja käänatakse om *brokoli*, os *brokolit*. *Apteegitilli* sünonüüm on *fenkol*. Kannatuslille vili on *granadill* (mitte: *grenadill*) ja *tähtvilja* sünonüüm *karamboola* (mitte: *karambool*).

Ladina *Hibiscus*'e eesti vaste on *hibisk* (mitte: *hibiskus*), om *hibiski* (samamoodi käändub ka *muskushibisk*) ning *Amaryllis*'e vaste *amarüll* (mitte: *amarüllis*), om *amarüll*.

Hariliku kreetürni vilja nimetus kirjutatakse kujul *jujuub* ning jojoobipõõsa vilja nimetus kujul *jojoob* (mitte: *jojooba*). Mõlemad käänduvad *i*-lisena: *jujuub*, om *jujuubi* ning *jojoob*, om *jojoobi*.

Eesti keeles on õige kirjakuju *guajaav* (mitte: *guaav*), om *guajaavi*. Pomelipuu vili on *pomel* (mitte: *pomelo*), om *pomeli*. Maitsetaimenimetus *basiilik* (mitte segada ära ehitusterminiga *basiilika*) käändub *u*-lisena: om *basiiliku*, samamoodi käändub *vürtsbasiilik*.

Nimetust *greip* (mitte: *kreip* ega ka *greipfruut*) käänatakse om *greibi*, os *greipi*. Sõna *artišokk* om on *artišoki*, os *artišokki*. Rebasheina seemet märkiva sõna *amarant* omastav on *amarandi* (mitte: *amaranti*).

„Kas sõna *kurkum* osastav on *kurkumi* või *kurkumit*?“ ÕS 2018 järgi on kaks kirjakuju: *kurkum* ja *kurkuma*. *Kurkum* käändub om *kurkumi*, os *kurkumit* ning *kurkuma*, om *kurkuma*, os *kurkumat*. Selle taime nomenklatuurne nimetus on *kollajuur*.

Ladina taimenimetuse *Chenopodium quinoa* eesti vaste on *kinoa*. Selles sõnas on kaks silpi, rõhk on *o* peal [*ki-n'oa*] ning sõna käändub ains om *kinoa*, os *kinoad*, mitm om *kinoade*, os *kinoasid*. Botaanikas on sama taim tuntud kui *tšiili hanemalts* (väljaspool erialakeelt võib kirjutada *Tšiili hanemalts*). Samamoodi nagu *kinoa* käändub Brasiilia feihoapuu vili *feihoa*, om *feihoa*, os *feihoad* ja *aaloe*, om *aaloe*, os *aaloed* (mitte: *aaloet*).

Ühesuguse lõpuosaga nimetused *inkarvillea*, *bugenvillea* ja *grevillea* käänduvad nagu *aroonia*: ains om *inkarvillea*, *bugenvillea*,

grevillea, os *inkarvilleat*, *bugenvilleat*, *grevilleat*; mitm nim *inkarvillead*, *bugenvillead*, *grevillead*, om *inkarvilleate*, *bugenvilleate*, *grevilleate*, os *inkarvilleaid*, *bugenvilleaid*, *grevilleaid*.

Õlivalvei (ld *Salvia hispanica*) *seemnete* (ingl *chia seeds*) rööpnimetus on *tšiaseemned*.

Jaapanipärase seenenimetuse *shiitake* käänamist sõnaraamatutest ei leia, sest tsitaatsõnade käänamist õigekeelsussõnaraamat, seletav sõnaraamat ega võõrsõnade leksikon ei anna. Küll esitab ÕS 2018 selle nimetuse juba mugandkujul: *šiitake*, ains om *šiitake*, os *šiitaket*, mitm nim *šiitaked*, om *šiitakede*. Kes mingil põhjusel eelistab tsitaatsõna, peab käänamisel kasutama ülakoma ning liitsõnasidekriipsu: *shiitake*, ains om *shiitake*, os *shiitake't*, *shiitake'dega*; *shiitake*-seened. Samamoodi kirjutatakse nt *shimeji*-seened (sisuliselt küll topeldus).

Võõrsõnana (st samas kirjas mis muugi tekst) kirjutatakse ühe sametkõrgese liigi puidu-sametkõrgese (*Flammulina velutipes*) jaapanilähtene sünonüüm *enoki*, om *enoki*, os *enokit*. Samamoodi võõrsõnana kirjutatakse ka pruuni aedšampinjoni nimetust *portobello*.

Sünonüümsetest taimenimetustest *sojauba* ja *soja* oli pikka aega eelisterminiks *sojauba*. Botaanika terminoloogia komisjon valis vahepeal, pärast ÕS 2013 ilmumist eelisterminiks *soja* ja see muutus kajastub ÕS 2018-s. Sõna *soja* ainsuse osastav on kahesugune: *soja* ja *sojat* (viimane vorm lisandus ÕS 2013-sse).

Kaheti käänduvad *tüümian*, om *tüümiani*, os *tüümiani* ja *tüümianit*, mitm om *tüümianide* ja *tüümianite* ning *beleenium*, om *beleeniumi*, os *beleeniumi* ja *beleeniumit*, mitm om *beleeniumide* ja *beleeniumite*.

s-lõpulistel⁶ võõrnimetustel s-lõpp säilib, nt sõna *askleepias* om on *askleepiase* (mitte: *askleepia*) ja os *askleepiast*, *arabhis* (mitte:

⁶ s-lõpuliste sõnade hulgas on selliseid omasõnu, millel ainsuse omastavas käändes ja selle põhjal moodustatud käänevormidest s puudub. Nt *naeris*, om *naeri* (mitte: *naerise*), seestü *naerist*, alalü *naeril*; *rukis*, om *rukki*, os *rukist*, seestü *rukkist*. Mitmuse vormid moodustatakse ainsuse osastava põhjal: ains os *naerist*, mitm om *naeriste* (mitte: *naerite*).

arabhiis), om *arabhise*, os *arabhist*. Mitte *i*-ga, vaid *e*-ga käändub ka *rooibos*, om *rooibose*, os *rooibost*.

er- ja *el*-lõpuliste *i*-tüveliste⁷ võõrsõnade puhul on probleemiks olnud *e*-vokaali püsijäämine: *koriander*, om *koriandri* (*e* kaob), os *koriandrit*, *liguster*, om *ligustri*, *oleander*, om *oleandri*, *lavendel*, om *lavendli*, *rapuntsel*, om *rapuntsli*. Kahesugune – nii *e*-ga kui ka *e*-ta – saab omastav olla sõnal *rabarber* (mitte: *rabarbar*): *rabarberi* ja *rabarbri*. *ar*-lõpuliste⁸ *i*-tüveliste võõrsõnade puhul jääb *a* püsima, nt *kappar*, om *kappari* (mitte: *kapri*).

Ladinakeelseid taimenimetusi tuleb kirjutada nagu tsitaatkeelendeid, st teises kirjas (tavaliselt kursiivis) ja käänata ülakoma abil, nt imetleb *Cymbidium*'i, *Porpita*'t, kasvatab *Rubus odoratus*'t, *Rhinanthus minor*'i õied, *Chenopodium bonus-henricus*'e, *Dendrobates tinctorius*'el. Ülakoma ja käändelõpp peavad olema püstkirjas.

⁷ Täishääliku allesjäämine on küsimuskohaks olnud ka mõne omasõna puhul. Nt on seenenimetus *kurrel* toonud küsimuse käänamise kohta: kas omastav on *kurli* või *kurreli*? Kuna sõnaraamatud seda sõna veel ei kajastanud, sai ÕS 2018 koostamisel selle käänamist uuritud. Esimesel juhul oleks eeskujusõnaks näiteks *mürkel* (om *mürkli*, os *mürklit*), teisel juhul näiteks *kummel* (om *kummeli*, os *kummelit*). Uurimine näitas, et asjatundjad käänavad seda nagu sõna „kummel“: Nii *mürklid*, *kogritsad* kui ka *kurrelid* kuuluvad liudseente hulka, nii nagu *mitmed* teisedki kevadseened. – <http://www.loodusmuseum.ee/naitused/virtuaalnaitused/virtuaalne-seenenaitus/tekstid/murklid-kogritsad-ja-kurrelid/>; *Kurrelit* (*Ptychoverpa bohemica*) *oleme hilisematel aastakümnetel leidnud peaaegu igal kevadel niisketest ja märgadest salu- ja lodustuvatest haavikutest ning haava-segametsadest*. – http://www.eestiloodus.ee/artikkel1109_1091.html. Seega nagu *kummel*, om *kummeli* jne nii ka *kurrel*, om *kurreli*, os *kurrelit*, mitm nim *kurrelid*, om *kurrelite*, os *kurreleid*.

⁸ *ar*-lõpuliste *a*-tüveliste omasõnade puhul on küsimuskohaks ka mitmuse käänded: *pipar*, om *pipra*, os *pipart*, mitm om *piparde* (mitte: *piprate*), sõna *sõstar* mitm om on *sõstarde* (mitte: *sõstrate*), seestü *sõstardest* (mitte: *sõstratest*).

Kuidas käändub taimenimetus *näär*?

Sirje Mäearu

Üks *näär* on lind ja teine taim. Liitsõnaliste linnunimetuste järel osas esinev *näär* (*laanenäär*, *sininäär*, *haraknäär* jt) käändub *i*-lisena (ÕS 2018 tüüp 22e), nt *p'askn'äär* (kriipsuke ` märgib sõna III väldet), omastav *pasknääri*, osastav *p'askn'ääri*. Õigupoollest on üks sama kujuga ning sama moodi, *i*-lisena, käänduv sõna veel, ehkki kasutatakse seda rohkem mitmuses – see on *näärid* (ÕSi käändtüüp 22e), omastav *n'ääride*, osastav *n'ääre* ja *n'äärisid*. Ainsuses esineb see sõna harva, aga siiski, nt enne *n'ääri* (või mitmuses *n'ääre*); *nääriks* (või mitmuses *n'äärideks*) sadas lumi maha.

Taimenimetus *näär* on vana, esineb juba Anton Thor Helle raamatus „Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache“ („Lühike sissejuhatus eesti keelde“, 1732, *näred*). Tüvevokaaliga *-e* on see ka Ferdinand Johann Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus (1869, mitmuslikuna *nääred*) ja „Kodumaa taimedes“ (1917). Esimene õigekeelsussõnaraamat, 1918. aasta „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“ esitab sõna *näär* *i*-lise käänamisega, ilmselt mõeldi uusaastapäha märkivat sõna (vrd analoogne *jõul*).

Koos käänamisega on taimenimetus *näär* antud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ II köites (1930) ning Elmar Muugi „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ (1933) ja „Eesti koolisõnaraamatus“ (1938), kus nimetusel on samasugune käänamine nagu sõnal *suur*: ainsuse omastav *nääre*, osastav *n'äärt*, sisseütlev *n'äärde* ja *nääresse*, mitmuse nimetav *nääred*, omastav *nääрте*, osastav *n'ääri*, sisseütlev *näärtesse* (ja *näärisse*).

ÕS 2018 järgi kuulub *näär* käändtüüpi 22i (tüüpsõna *külm*), analoogiaeskujuks võiks võtta sõna *neem*: ainsuse omastav *nääre*, osastav *n'ääre*, sisseütlev *n'ääre* ja *nääresse*, mitmuse nimetav *nääred*, omastav *n'äärede*, osastav *n'ääri* ja *n'ääresid*, sisseütlev *n'ääredesse* (ja *näärisse*). Praegune käänamine ilmus õigekeelsus-

sõnaraamatutesse 1950ndatel („Väike õigekeelsuse sõnaraamat“, 1953).

Kuna seda sõna kääntakse ühest normitud võimalusest hoolimata siiski kahtmoodi, arutasid rööpkäänamist 2019. aasta sügisel keelekorraldajad, Emakeele Seltsi keeleteoimkond (15. oktoobril) ja botaanika terminoloogia komisjon (5. detsembril). Üksmeelselt leiti, et kõrvuti senise käänamisviisiga võib kirjakeeles õigeks pidada käänamist ka *suur*-tüüpsõna eeskujul.

Seega on keeletarvitaja valida, kuidas seda taimenimetust kääntata: kas tüübi 22i järgi (nagu *neem*) või tüübi 13 järgi (nagu *suur*).

Kuidas käändub *pillerkaar*? Kas nagu *vikerkaar*?

Sirje Mäearu

„*See oli päise päeva aal,
pilla-palla pillerkaar.*“

Sõna *vikerkaar* käänname nagu sõna *kaar*: ainsuse omastav *vikerkaare* (nagu *kaare*), osastav *vikerkaart*, mitmuse nimetav *vikerkaared*, omastav *vikerkaarte*, osastav *vikerkaari*.

Seevastu sõna *pillerkaar* tuleb käänta *i*-lisena, näiteks nagu sõna *paar* või *vaar*: ainsuse omastav *pillerkaari* (nagu *paari*), osastav *pillerkaari*, mitmuse nimetav *pillerkaarid*, omastav *pillerkaaride*, osastav *pillerkaare*. Selline käänamine on antud juba „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ II köites (1930), Elmar Muugi „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ (1933), samuti kõikides järgnevates õigekeelsussõnaraamatutes.

Samamoodi käändub sõna ka siis, kui ta on nimeks: *Pillerkaari lasteaed*, sisaldub pealkirjas: „*Pillerkaari polka*“, või on liitsõna osa: peavad *pulmapillerkaari*, sügis toob *värvipillerkaari*.

Nimisõna *pillerkaar* esineb tihti koos tegusõnaga *pidama*: *peavad pillerkaari*, *peeti pillerkaari*. Selle ühendi kõrval saab kasutada nimisõnast tuletatud tegusõna *pillerkaaritama*: *pillerkaaritavad*, *pillerkaaritati*.

Keeletarvitusel on näha sõna *pillerkaar* käänamist *kaar*-sõna eeskujul: *pillerkaare*, *pillerkaart*. Kas selline rööbitine käänamine võiks koha leida sõnaraamatus, näitab tulevik.

Tainas ja taigen

Maire Raadik

Kas õige on tainapea või taigapea? Nii ei küsi vist küll praegu enam keegi, kuid seda, kas õigem on *tainas* või *taigen*, või kuidas kumbagi sõna käänata, küsitakse päris palju.

Tainas ja *taigen* on sõnad, mis on olnud meie keeles ja ka sõnaraamatutes kõrvuti päris kaua. Leiame nad kõigepealt Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust 1869, mõlemal antud juures ka käänamisõpetus: *tainas* : *taina* ja *taigen* : *taigna*. Andrus Saareste mõistelise sõnaraamatu andmeil on sõna *tainas* levinud Lääne- ja Kesk-Eestis, Edela-Virumaal ja Tartumaal, *taigen* aga Kirde-Eestis ja Kirde-Tartumaal.

Kui XX sajandil hakkavad ilmuma õigekeelsussõnaraamatud, on sealgi mõlemad sõnakujud kõrvuti ja esiotse ei ole ka otsest eelistust näha. Elmar Muugi „Väikeses õigekeelsus-sõnaraamatus“ 1933 on põhikujuks seatud *taigen* (see sõna on seletuseta, *tainas*-sõnal on seletus 'taigen'), „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ III köites 1937 aga *tainas* (ja seletus on *taignal*). Esimene kindlam soovitus selle kohta, et üht sõnakuju võiks teisele eelistada, ilmub 1976. aasta ÕSi: seal on juba noolega märgitud, et *tainas* on parem kui *taigen*. Sama joont on jätkanud hilisemad ÕSid kuni praeguseni, 2018. aasta ÕSini välja.

Kui põigata korraks sõnade päritolu valdkonda, siis etümooloogide hinnangul on *taigen* germaani laen (võrdle alggermaani **daiga-*, **daigaz-*), *tainas* on aga vana *s*-liitega tuletis (**taignas*), kus *-g-* on raskesti hääldatavast kaashäälikuühendist välja langenud.¹

Miks on ÕSides aga nüüd üht kuju teisele eelistatud? Põhjus on olnud käänamises. Esiteks on inimestel raske nende kahe sõna

¹ Eesti etümooloogiasõnaraamat. Koostanud ja toimetanud I. Metsmägi, M. Sedrik, S-E. Soosaar. Peatoimetaja I. Metsmägi. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.

vorme lahus hoida, seda näitab käänamine nii *tainas* : *taigna* kui ka *taigen* : *taina* ehk alates omastavast hoopis teise sõna vormide kasutamine. Sellise segakäänamise võimalikkuse kohta on ka keelenõuandest aeg-ajalt küsitud.

Teine raske koht on osastava käände moodustamine. ÕSi muutüübistiku järgi kuulub *taigen*-sõna *õpik*-tüüpi, lähem käänamiseskuju võiks olla *vaagen*. Nagu käänamine *v'aagen* : *v'aagna* : *v'aagnat* (kriipsuke ` märgib sõna III vädet), nii sobib käänata ka *t'aigen* : *t'aigna* : *t'aignat*. Normingukohases käänamises moodustakse osastav seega samast tüvest mis omastav, s.o *t'aigna* : *t'aignat*, kuid tegelikus keeletarvituses näeb ka hoopis nimetava tüvest lähtuvat osastavat, s.o *t'aigen* : *t'aigent*. Sõnaraamatukoostajate kasutada olev tekstikorpus annab vormi *taigent* kohta laias laastus lausa viis korda rohkem vasteid kui vormi *taignat* kohta. Samasuguseid tüübist hälbivaid vorme kohtame kõnekeelses vormimoodustuses teisigi, nt *subkrut* kõrval *subkurt*.

Keelekorraldajad on omal ajal teinud otsuse soovitada kahest võistlevast sõnakujust seda, mille käänamine ei põhjusta raskusi.² Niisiis pigem *tainas* : *t'aina* : *tainast* kui *t'aigen* : *t'aigna* : *t'aignat*. Käänamisraskused, nagu eespool nägime, siiski kadunud ei ole, ning keelenõuandjail tuleb sageli mõlema sõna vorme selgitada. Võib-olla olekski edaspidi mõistlik möönda, et meie keeles on nii lihtsam *tainas* kui ka keerulisem *taigen*, esimese omastavasse ei tule juurde *g*-d, teise omastavast ei kao *g*-d ning tema eeskujusõna on *vaagen*.

Aga kumb siis ikkagi õige on, küsib nüüd keegi nõudlikult. Vastame nagu siianigi: valige lihtsam. Ning seda, kumb sõna on lihtsam, aitab meelde jätta lihtsõna *tainapea*. Muide, kuigi tänapäeval me *taignapea* suurt enam ei ütle, oli vähemasti XIX sajandil ka lihtsõnal ilmselt kaks kuju. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatus on olemas nii *taignapea* kui ka *tainaspea*. Just nimetavalise liitumisega *tainaspea*, mitte *tainapea*, nagu teame tänapäeval.

² Soovituse käekäigu kohta vt nt R. Kull, Kirjakeelest ja selle korraldamisest. („Kirjakeele korraldus nüüd ja praegu“) – Keel ja Kirjandus 1985, nr 12, lk 710.

ÕS, ÕIGEKEELSUS- KÄSIRAAMAT JA EMAKEELE SELTSI KEELETOIMKOND

Riigiga koos kasvanud sõnaraamat

Maire Raadik

2018. aasta sügisel ilmunud „Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018“¹ on tähtis teetähis: sada aastat tagasi, 1918. aastal ilmus „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, mis pani aluse õigekeelsussõnaraamatute tavale.

Praeguse ÕSiga kokku on Eestis koostatud kolmteist õigekeelsussõnaraamatut, nende hulgas on kaks koolisõnaraamatut ja üks, mille tegemine jäi 1950. aastate algul pooleli.² Kui need kolm kõrvale jätta, võime öelda, et saja aasta jooksul tuleb iga kümneni kohta ÕS. Tegelikult on õigekeelsussõnaraamatute ilmumine olnud

¹ Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toimetanud **M. Raadik**. Koostanud T. Erelt, T. Leemets, S. Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA, 2018. <https://www.eki.ee/dict/qs/>.

² Vt ka T. Erelt, ÕS 100. – Oma Keel 2018, nr 1, lk 3–9.

korrapäratum, 1940. ja 1980. aastail ei avaldatud ühtki ÕSi, 2010. aastail on olnud lausa kaks. Alates 1999. aasta ÕSist on trükkide vahele jäänud enam-vähem seitse aastat, erand on õigekeelsussõnaraamatu sajandaks sünnipäevaks välja antud ÕS 2018, mida lahutab 2013. aasta ÕSist viis aastat.

Saja aastaga on ÕS eestlastele omaseks saanud ja tema roll eesti keele põhisõnaraamatuna kinnistunud. ÕSi iga uut trükki on saanud suur avalik tähelepanu ja võrguversiooni olemasolust hoolimata ostetakse siiani rohkesti ka paberramatut. Sõnaraamatu kasutajat huvitab uue trüki puhul kindlasti see, mis on muutunud normingutes ja millised on uued sõnad.

Normingumuudatusi

Kirjakeele normi muutmise üle otsustab Eestis Emakeele Seltsi keeleteoimkond. Pärast 2013. aasta ÕSi illumist on toimekond teinud kaks otsust: 2016 sidekriipsuga rindliitsõnade käänamise kohta³ ja 2018 kujundlike ehk ümberütlevate nimetuste algustähe kohta⁴.

Mõlema otsuse põhisuks on anda juurde rööpvõimalusi: kui seni tuli käänata nt *lasteaed-alkool* : *lasteaias-alkoolis* ja kirjutada nt *Kolmas Maailm*, siis nüüd on rööpselt võimalikud ka *lasteaed-alkoolis* ja *kolmas maailm* või *Kolmas maailm*. Nende keelendite puhul, kus senine norming on võrdlemisi hästi kinnistunud, ei ole ÕSis uusi rööpvõimalusi siiski lisatud, nt on artiklis *marksism-leninism* endiselt vaid käänamine *marksismi-leninismi* (aga mitte *marksism-leninismi* nagu *lasteaed-alkooli*), ning artiklites *maailm* ja *mander* on kujundlikud nimetused senise tava järgi suure algustähega (*Uus Maailm*, *Must Mander*, aga mitte *uus maailm*, *must mander* ega *Uus maailm*, *Must mander*). Sõnaraamatu kasutaja ja

³ Sidekriipsuga rindliitsõnade käänamine. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 17.03.2016. Selgitanud **Küllli Habicht**. http://www.emakeeleselts.ee/otsused/ES-keeleteoimkond_rindliitsonad_17.03.2016.pdf.

⁴ Kujundlike (ümberütlevate) nimetuste algustäht. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus 27.06.2018. Selgitanud **Peeter Päll**. http://www.emakeeleselts.ee/otsused/ESKT_kujundlike_nimede_algustaht.pdf.

eriti koolitööde hindajail tuleb siis meeles pidada, et õigeid variante võib olla rohkem, kui on sõnaraamatus märgitud, ning nende kohta saab teada keeleteoimkonna otsustest.

Mõned väiksemad muudatused või täiendused on algustähe-ortograafias siiski tehtud, nt on ajakohastatud algustähe kasutust artiklites *nõukogude* ja *aegne*. *Nõukogude* puhul on igiammune kõhkluskoht, millal pidada seda riigi nimest tulenevaks ja kirjutada suure tähega (*Nõukogude* kui 'Nõukogude Liidu'), millal aga nõukogulikkust tähistavaks. ÕS 2018 annab kirjutajaile suurema vabaduse ise otsustada, kas kirjutada *Nõukogude aeg* ja *Nõukogude-vastane* (= *Nõukogude Liidu aeg*, *Nõukogude Liidu vastane*) või *nõukogude aeg* ja *nõukogudevastane* (= nõukogulik aeg, nõukoguliku vastane). Osa sõnu, nagu *valitsus*, *armee*, *sõdur*, *okupatsioon*, on pigem seotud riigiga ja nende puhul sobib enamasti *Nõukogude*.

Omadussõna *aegne* puhul on küsimusi tekitanud rühm sõnu, kus täiendiks on kohanimi (või ka isikunimi). Varasema normingu jäänukina on selliseid sõnu kirjutatud väikese tähega: *eestiaegne*, *veneaeagne*, *saksaaeagne*, *rootsiaegne*. ÕS 2018 annab soovitusel eelista kohanime kirjutamisel reeglipäraselt ehk suurt algustähte: *Eesti-aegne*, *Vene-aegne*, *Saksa-aegne*, *Rootsi-aegne*. *Noa-aegne* oli ÕS 2013-s kaht moodi, nii *Noa-aegne* kui ka *noaaegne*, ÕS 2018 väike-tähest rööpkuju enam ei esita.

Kohanime täiendosa kirjutamiseks on kehtinud põhimõte, mille sõnastas 1974. aastal vabariiklik õigekeelsuskomisjon: täiend sõna kirjutatakse suure tähega ja liidetakse põhisõnaga sidekriipsu abil või täiend sõna kirjutatakse väikese tähega ja põhisõnast lahku. Kuna tegelikkuses näeb palju ka kolmandat võimalust, s.o sidekriipsuga liidetud väiketähest täiendosa, on ÕS 2018 artiklisse *nats* lisatud levinud ja ka keelenõuandest palju küsitud nimetus *Natsi-Saksamaa* (eeskujuks ka *Tsaari-Venemaa*).

ÕSi koostajate palvel on keeleteoimkond arutanud arvsõnade kokku- ja lahkukirjutust ning sõna *lemmik* sõnaliigi küsimust. Arvsõnade puhul otsustas keeleteoimkond 2016. aastal toetada eesti keele instituudi keelekorraldajate ettepanekut, mille kohaselt laienevad põhiarvsõnade kirjutamise põhimõtted ka järg- ja murdarvsõnadele ning arvsõnast saadud *ne-* ja *line-*omadussõnadele: *viis*

tubat – viie tuhandes, viis miljonit – viie miljondik, viis miljardit – viie miljardi(li)ne. Rööpvõimalus on kirjutada tuletisena kokku: *viietuhandes, viiemiljondik, viiemiljardi(li)ne.*⁵

Lemmik-sõna puhul on olnud ammu märgata, et seda ei kasutata üksnes nimisõnana, nagu on ette näinud senine norming, vaid ka omadussõnana. Keeletoimkond arutas asja 2018. aastal ja otsustas möönda sõna *lemmik* kasutamist ka omadussõnana. Omadussõnana tarvitamine tähendab, et kui *lemmik* on sõnaühendis nimisõna täiendiks, tuleb seda nimisõnaga ühildada ehk sobivasse käändesse panna: *lemmikud näitlejad* (mitte: lemmik näitlejad), *minu lemmikus raamatus* (mitte: lemmik raamatus). Liitsõnus jääb *lemmik* käänamata: *lemmiknäitlejad, lemmikraamatus.*⁶

Sõnade käänamise ja pööramise muudatustest on lähemalt juttu järgmises osas.

Käänamine ja pööramine

Sõnade käänamine ja pööramine käib ÕS 2018-s samade põhimõtete järgi nagu ÕS 2013-s.⁷ Muutusi on vaid sedavõrd, et välja on vahetatud kolm senist tüüpsõna (vt tabel 1), paarikümnes tüübis on olemasolevatele tüüpsõnadele lisatud uusi (vt tabel 2) ja mõnel sõnal (nt *kolumn*) on lisatud rööptüüpe.

Tabel 1. ÕS 2018-s välja vahetatud tüüpsõnad võrreldes ÕS 2013-ga

Tüüp	Tüüpsõna	
	ÕS 2013	ÕS 2018
1	voodi	veski
2	number	minut
17	sõna	sada

⁵ M. Raadik, Arvsõnade kokku-lahkukirjutuse seiku. – Õiguskeel 2015, nr 4, lk 87–89; vt ka M. Raadik, T. Leemets, Emakeele Seltsi keeletoimkonnas. – Oma Keel 2017, nr 1, lk 31–37.

⁶ Vt siinses kogumikus S. Mäearu, Lemmiktoidud ja lemmikud toidud.

⁷ Vt ka Ü. Viks, Muuttüübid ja ÕS 2013. – Oma Keel 2015, nr 2, lk 44–54.

Tabel 2. ÕS 2018-s lisatud tüüpsõnad

Tüüp	Lisatud tüüpsõna	Tüüp	Lisatud tüüpsõna
2, 19	akvaarium	18	sada
3, 5	armas	20	meri
7	kallis	23	püks, oks, vits
9	raskus	26	luu
10	üldine	28	sulgema
11	raskus, mõistetavus	29	laastama
12	üldine, eestlane	30	rabelema
14	kaas	34	leidma
16, 17	logo	35	jätma

Tüüpsõna *voodi* väljavahetamise põhjus on asjaolu, et sõna *voodi* ainsuse sisseütlev on erandlikult nii *voodisse* kui ka *voodi*, sõna *veski* käänamine on tüübikohane.

Muuttüüp 2e, kus senine tüüpsõna *number* on asendatud sõnaga *minut*, on olnud sõnaraamatu kasutajaile murekoht alates 2013. aasta ÕSist, kui tüübitik muutus. Kasutajaid on ajanud segadusse, et *number*-sõna järgi käänduvad nii *number* kui ka näiteks *mikser* ja *kaamel*. Seda, kas ühest või teisest sõnast kaob käänamisel tüvesisene vokaal *e* või mitte, saab tähelepanelik sõnaraamatu kasutaja siiski teada juba märksõna järel asuvatest morfoloogiasulgudest. Sõnadel nagu *number* on seal antud omastava ja osastava vormid *numbri*, *numbrit*, neist tuleb järeldada, et vokaal kaob. Sama kinnitavad artiklis antud näited: *ära tee tühjast asjast numbrit*; *numbri-märk*, *numbrisilt*, *numbrituba* jts.

Sõnadel nagu *kaamel* ja *mikser* on morfoloogiasulgudes näidatud ainult tüvevokaal *-i*, see tähendab, et tüvesisene vokaal *e* ei kao, omastavas tuleb lisada vaid *-i*, st *kaameli*, *mikseri*. Paraku usub osa sõnaraamatu kasutajaid pigem tüüpsõna analoogiat kui morfoloogiasulgudes öeldut ning eesti keele instituudi keelenõuandjailgi tuleb ikka ja jälle asju seletada, küsijaiks tihtipeale ka emakeeleõpetajad, kes on tunnis hätta jäänud. ÕS 2018-s on tüüpsõna välja vahetatud ning jääb üle ainult loota, et nüüd ei hakata käänama *minuti* eeskujul {numberi}, {ministeri} ja {kahveli}. 1999. ja 2006. aasta ÕSis olid sõnad, kus vokaal kaob, *number*-tüübis, ja sõnad, kus ei kao, *redel*-tüübis.

2018. aasta ÕSi kasutusjuhendis on igale muuttüübile (ja alltüübile) lisatud tabel (vt tabelid 3 ja 4), mis annab ülevaate selle tüübi sõnadel esineda võivatest häälikumuutustest (tüve lõpumuutused, astmevahelduslikud muutused koos välte muutumisega). Tabeli esimeses veerus on märges astmevahelduse liigi kohta: av-ta = astmevahelduseta, vv = vältevaheldus, lv = laadivaheldus. Teises veerus on antud info tüve lõpumuutuse kohta: algvormi tüve lõpuhäälik(ud) → tüvevariandi lõpuhäälik(ud) või lm-ta = lõpumuutusetäht. Kolmandas veerus on näiteid vastavate tüve muutuste kohta. Loodetavasti aitab see lisandus sõnade käänamises-pööramises hõlpsamini orienteeruda.

Tabel 3. Tüübi 2e häälikumuutused (tüüpsõna *minut*)

av-ta	0 → i	l`oend : l`oendi, pilet : pileti, ravim : ravimi, univ`ersum : univ`ersumi, tenor : tenori, ventil`aator : ventil`aatori, tr`eener : tr`eeneri, redel : redeli, j`uubel : j`uubeli
	er → ri	n`umber : n`umbri, t`eener : t`eenri, min`ister : min`istri, sp`ikker : sp`ikri
	el → li	p`eegel : p`eegli, k`ahvel : k`ahvli, rent`aabel : rent`aabli, k`uppel : k`upli

Tabel 4. Tüübi 28 ja 27 häälikumuutused (tüüpsõna *sulgema*)

vv, lv	lm-ta	l`õppema : lõpen, t`ekkima : tekin, p`ürgima : pürin, k`ustuma : kustun, h`ukkuma : hukun, pügama : p`öan, kudema : k`oen
--------	-------	---

Kahesilbilise III-värtelise nimetavaga *er-* ja *el-*lõpuliste sõnade käänamine on peale keelekasutajate olnud raske ka keelenormijaile.⁸ Nagu juba öeldud, osas sõnades vokaal kaob (*number* : *numbri*), osas säilib (*korter* : *korteri*). Vokaali säilitavad enamasti need sõnad, kus muidu tekiks raskesti hääldatav ühend või tuleks *r* kahesse kõrvuti asetsevasse silpi, samuti uued, alles keelde tulnud sõnad. Mõni

⁸ T. Ereht, Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – T. Ereht, M. Ereht, M. Raadik, T. Leemets, S. Mäearu, Keelenõuanne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2000, lk 57–58.

sõna võib keeles kodunedes liikuda *number*-tüüpi, mõnel säilib kaks rööpset käänamisvõimalust. ÕS 2018-s on kümme konda *er*-lõpulist sõna ja üks *el*-lõpuline, mida võib käänata nii *numbri* kui ka *korteri* eeskujul: *autsaider*, *bleiser*, *ekvalaiser*, *emitter*, *gospel*, *insaider*, *poster*, *rabarber*, *snaiper*, *stopper*, *vesper*. Palju küsitud *mikser*-sõna on ÕS 2018-s jäänud *korteri*-sõnade hulka, kuid pole võimatu, et kunagi saab (rööp)norminguks ka *number*-sõna järgi käänamine. Sõna *snuuker* (piljardi liik) on võõrsõnade leksikoni järgi *korteri*-tüübi sõna, keelekasutuse uurimine näitab siiski, et pigem võiks teda arvata juba *number*-tüüpi ja sellisena on ta võetud ka 2018. aasta ÕSi.

Muutusi on ka mõne teise tüübi sõnades. *Kolumn*, mida 2013. aasta ÕSi järgi tuli hääldada rõhulise teise silbiga ja käänata tüübi 22e järgi, on nüüd saanud esisilbirõhuga rööpkuju, mida saab käänata tüübi 2e järgi. Kaks rööpset käänamist on ÕS 2018-s saanud uued sõnad *küborg* 'ulmeline masinimene' ja *sünaps* 'moodustis, mille kaudu kanduvad üle närviimpulsid', mida võib olenevalt hääldusest (rõhk esimesel või teisel silbil) käänata kas astmevahelduseta *õpik*- või astmevaheldusliku *riik*-tüübi järgi (tüübinumbrid 2e ja 22e). Üks uus rööpsus puudutab tüvevokaali. Kimalast, mesilast vm suurt karvast putukat tähistav sõna *mumm*, mida 2013. aasta ÕSi järgi tuli käänata *u*-tüveliselt, on nüüd saanud kõrvale *i*-lise käänamise (mis oli 1976. aasta ÕSis), seega saab käänata nt nii *mesimumm* : *mesimummu* kui ka *mesimumm* : *mesimummi*.

ÕS 2018 tüüpsõnade arvu on pisut kasvatanud ka see, et kui tüübis on sõnu, mis võivad muutuda rööpselt mõne teise tüübi järgi, on rööptüübid nüüd näidatud mõlema tüübi all. Tüüpsõna on ühine, tüübinumbrid on antud mõlemad, kusjuures teise rööptüübi number on heledamas kirjas ja toimib viitena rööptüübile. Muutevormid on kummagi tüübi all omad, nt *akv'aarium* tüübis 2e (osastav *akv'aariumit* nagu *minut* : *minutit*) ja tüübis 19 (osastav *akv'aariumi* nagu *seminar* : *seminari*), *logo* tüübis 16 (osastav *logot* nagu *pere* : *peret*) ja tüübis 17 (osastav *logo* nagu *elu* : *elu*).

Hea keele soovitus

Uusi soovitusi on lisandunud eeskätt kolmes rühmas: tarbetud *lt*-tuletised, võõrsõnade tähenduse nihkumine ja ebaõnnestunud tõlkelaenud. Uusi juhatusi *lt*-tuletiste vohangu vältimiseks tasub vaadata muu hulgas artiklitest *ainitiselt, -alaselt, hinnanguliselt, põhiselt*.

Võõrsõnade puhul jätkab ÕS nii võõrsõnadega liialdamise kui ka uute, tarbetute tähenduste eest hoiatamist. Tarbetute võõrsõnade hulka on enamasti arvatud inglise sõnade ümberkirjutised, mille eesti keeles head vasted juba olemas, nt *innoveerima* asemel sobib eesti keeles öelda *uuendama, uuendusi tegema; pilootima* asemel *katsetama, proovima; mentee* või *mentii* asemel *juhendatav, nõustatav; sürreaalse* asemel *veider, kummaline, irreaalne, unenäoline; demoniseerima* asemel *kurjana, ähvardavana kujutama, mustama*. Võõrsõnaga liialdamine on seegi, kui *vedelikukaotuse, vedelikupuuduse* asemel räägitakse *dehüdraatumisest* (*dehüdraatumine* on 'veetustumine') või *looma hukkamise, surmamise* asemel *looma eutaneerimisest*. Ka uusi tähendusi laenatakse eesti võõrsõnadele praegu enamasti inglise keelest – pimedas usus, et kõik inglise sõnade tähendused tuleb tuua ka eesti keelde. ÕS 2018 õpetab näiteks, et eesti *anekdootlik* ei tähenda *kuulujärget, kuuldustel põhinevat* või et eesti keeles ei ole *demokraatia*-sõnal *demokraatliku riigi* tähendust.

Ebaõnnestunud tõlkelaenudest on 2018. aasta ÕSi lisandunud *vihakõne* (millega on hakatud tähistama nii *vaenuõhutust* kui ka *sõimu*), *vilepuhuja* (varjatud väärnähtuste avalikustaja võiks eesti keeles olla hoopis *lokulööja*), *rahvatervis* (sobimatu sõna, kui jutt käib *tervishoiust*). Uus tähendus on inglise keelest laenatud sõnadele *tagahoov* ja *rätsepatoõ*, esimese puhul on ÕSil põhjust meenutada olemasolevaid sõnu *naabrus, lähikond*, nt *Linn ei soovi teha oma {tagahoovi} → naabruse, lähikonda*, teise puhul *eritellimust*, nt *{Rätsepatoõna} → eritellimusel tehtud rongid*.

Muutunud on soovitusid paari võõrsõna asjus. *u*-liitelise *kommunitseeruma* asemel on ÕS 2018-s *i*-liiteline *kommunitseerima*⁹, st

⁹ Vt ka M. Raadik, *Kommunikeerimise kunst*. – Postimees 24. IX 2016; H. Pook, *Kommunitseerima* ja *kommunikeerima*. – Oma Keel 2018, nr 1, lk 27–34.

on loobutud enesekohasuse väljendamisest. 2013. aasta ÕSis olnud tsitaatsõna *hijab* asemel on 2018. aasta ÕSis võõrsõna *hidžaab*. Jääkeegli kõrvale on 2018 võetud hääldusmugand *kurling*, kannmikseri võõrvaste *blender* on looksulgude asemel saanud leebema *paremsoovituse*. Kaks viimast näidet kuuluvad nende hulka, kus keelekorraldajad on püüdnud aastaid soovitada võõrsõna asemel omasõna, kuid laensõnade lühemus näib omasõnade selgust üles kaaluvat.

Uued sõnad

2018. aasta ÕSi on lisatud kokku üle 2600 uue sõna: uusi märksõnu 815, uusi liitsõnade ja tuletiste näiteid 1721 ning olemasolevate sõnade uusi tähendusi 69. Enam-vähem samas suurusjärgus on uusi sõnu lisandunud kõigisse viimastesse ÕSidesse. Väike valik 2018. ja 2013. aasta ÕSi uusi sõnu on huvilistele näha eesti keele instituudi keelenõuande lehe jaotises „ÕSi uued sõnad“.

Tavapäraselt on uute sõnade hulgas enim liitsõnu, nt *andmekorje*, *andmepüük*, *eduelamus*, *eelpension*, *eurokeel*, *geeniteraapia* ehk *geenravi*, *globaalküla*, *kataloogikaup*, *kodukontor*, *kodulaen*, *krüptoraha*, *kuvatõmmis*, *kvoodipagulane*, *lennuväsimus*, *liblikaefekt*, *liiklusraev* ehk *liiklusviha*, *liitreaalsus*, *linnaloom*, *linnamööbel*, *lunavara*, *maamärk*, *mõjuagent*, *näotuvastus*, *omastehooldus*, *palgavaene*, *pealelugemine*, *pühasõdalane*, *rakuteraapia*, *riigigümnaasium*, *riskipere*, *rohepesu*, *rööpräbklus*, *sooneutraalne*, *soospetsiifiline*, *sooteadlikkus*, *sovolinik*, *sõidujagamine*, *süstlavahetus*, *süvaveeb*, *teemaviide*, *tebismüra*, *turvaauk*, *tõejärgne*, *töövägivald*, *veebimajutus*, *õhumüüja*, *õiguskindlus*, *ühisrahastus*. Liitsõnade kõrval on ka uusi sõnaühendeid, nt argikeelsed *hagu andma*, *jalgadega hääletama*, *kapist välja tulema*, *laual olema*, *lukku lööma*, *lõhki laenama*, *(omas) mullis olema*, *ära rääkima*, *karvane käsi*, *lamav politseinik*, *patsiga poiss*, *kaks ühes*, *kellad ja viled*.

Tuletistest on 2018. aasta ÕSi lisatud terve rühm uusi verbe, nt *eeri-liitelised arabiseerima* 'araabiapärastama, araabiastama', *frustreerima* 'frustratsiooni põhjustama', *robotiseerima* 'robotiga või robotitega varustama', otsetuletised *folkima* 'folgipeol osalema

(esineja v pealtvaatajana)', *trollima* 'võrgukeskkonnas trollina tegutsema', *da-*, *ta-*, *sta*-liitelised *joogatama* 'joogat harrastama', *klubitama* 'ööklubides käima', *linnutama* 'linnukesega märkima, linnukest tegema', *trimmerdama* 'trimmeriga lõikama', *läänestama* 'läänelikuks muutma', *ohvristama* 'ohvriks tegema', *rohestama* 'loodushoidlikult, loodust säästes majandama'. Uued nimisõnatauletised on nt *jõukur*, *krõbedik*, *sõstik*, *lävend*, *pööring*, *tegum*, *täriski*, *uskkond*, *vanemlus*.

Algustähe õigekirja näitamiseks on sõnaraamatusse võetud uusi nimeühendeid, nagu *Balti kett*, *Hollandi tuulik*, *Kiievi kotlet*, *Pariisi kartulid*, *Poola kaste*, *Rooma salat*, *Tai poks* (kohanimed), *Alzheimeri töbi*, *Caesari salat*, *Pavlova kook* (= pavlova), *Tosca kook* (isikunimed), ning kirjapildi, häälduse ja võimalike omavastete tutvustamiseks uusi tsitaatsõnu, nagu *beatbox* 'rütmi pillide jälgendamise inimhäälega', *capoeira* 'Brasiilia tantsuline võitluskunst', *casting* 'rollimine, rollide jagamine; prooviesinemine, ettelaulmine, -tantsimine, -mängimine vm', *chai* 'piimaga joodav India vürtsitee', *chorizo* (vürtsikas vorst), *gnocchi* 'väikesed keedetud tainaklimbid', *goji-mari* 'taralõnga mari', *halloumi* (kitsepiimajuust).

Mõni sõna on saanud juurde uue tähenduse, nt *kõksima* 'palli jalalöökidega õhus hoidma', *nohutama* 'nohus, nohune olema', *päästik* 'asjaolu, mis mingi nähtuse v sündmuse vallandab, valla päästab', *rahakaart* 'rahataskuga õnnitluskaart', *sisse viskama* 'tänavalt kliente püüdma', argikeelsed *kärama* (*kärab küll* 'käib küll'), *lappama* (*läheb lappama* 'läheb käest ära'), *nutune* 'kehv, halb', *pooletoobine* 'poolearuline, poolemeelne'.

Peagu iga ÕSi trüki puhul on kerkinud küsimus, kui palju tohib ÕS näidata seda, mis kirjakeelde ei sobi. On lausa ette heidetud: ÕSis on *bemm* ja *bemar* ja muud argisõnad, kas see tähendab, et ÕS soovib neid? Jah, võib ka nii öelda, aga seejuures tuleb tähele panna, missugune see soovitus täpsemalt on. ÕS ei ole lubatud sõnade loend, ta on universaalne tänapäeva eesti keele sõnaraamat, mis esitab kirjakeelsete sõnade kõrval ka argikeelseid, piduliku ja luulelise stiili kõrval ka paberlikke ja vulgaarseid keelendeid. Iga sõna puhul tuleb tähele panna, mida on ÕSis tema kohta öeldud – kas sõnale on lisatud stiilimärgend või kommentaar –, ning sõna

kasutades ÕSi soovitustega võimalust mööda arvestada. *Bemm* ja *bemar* on ÕSis märgendatud argikeele sõnadeks sama moodi nagu ka nt *sapakas* ja *mersu*, seega sobib kõiki neid sõnu kasutada pigem kõne- kui kirjakeelses tekstis.

Kas uusi argikeele sõnu on ÕSis liiga palju? Võib-olla, aga põhjus ei ole ÕSis, vaid keelekasutuse muutumises. Kui kirjutajail-kõnele-
jail on raskusi argi- ja neutraalstiili eristamisega, on ÕSi ülesanne õpetada, mis kuulub argikeelde ja kuidas väljendada sama sisu kirja-
keeles. Rahva keelemaitse kohta ütleb siiski mõndagi ka see, et rohkem pannakse sõnaraamatule pahaks laenulisi argisõnu, olgu *burks*, *diip* või *relakas*, vähem neid, mis on võrsunud eesti oma materjali pealt (*alukad*, *jalka*, *kaisukas*, *kastikas*, *pekkis*, *tutikas*, *täiega*).

Teiskeelsete nimede häälendamise juhised

Nagu ikka, on ka ÕS 2018-l mitu lisa: kasutusjuhend, muuttüübid, kohanimevalimik, teiskeelsete nimede häälendamise juhised ja lühendi-
valimik. Teiskeelsete nimede hääldamise juhistesse on 2018. aasta ÕSis uudisena lisatud ukraina nimede juhised. Võrgu-ÕSis on kohanimed ja lühendid leitavad nii üldotsinguga kui ka eraldi PDF-
failidena. Olgu veel öeldud, et 2018. aasta ÕS on üldse esimene ÕS, millel paber- ja võrguversioon ilmusid ametlikult ühel ja samal päeval, 20. novembril 2018.

Oma Keel 2019, nr 1

Uus „Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ veebis

Maire Raadik

Eesti keele instituudis valminud „Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ on mõeldud õigekeelsussõnaraamatu ehk ÕSi paariliseks. Kuivõrd käsiraamat on avaldatud veebiväljaandena, võimaldab see veebi-ÕSi ja käsiraamatut vastastikku linkida, näiteks võib ÕSi sõnaartiklist viia viide vastava käsiraamatu peatüki juurde või käsiraamatust mingi ÕSi sõnaartikli juurde. Eesmärk on anda ÕSi kasutajale soovitude korral pikemaid selgitusi, miks üht või teist vormi eelistada.

Õigekeelsuskäsiraamat toetub varasematele õigekeelsusallikatele, nagu Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ (5. trükk 2016), Mati Erelti, Tiiu Erelti ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamat“ (3. trükk 2007), Mati Erelti „Lause õigekeelsus“ (4. trükk 2019), kogumikud „Keele- nõuanne soovitab“ 1–5 (1996, 2000, 2004, 2008, 2015), Tartu keele- hooldekeskuse väljaanded, Maire Raadiku „Väikesed tarbetekstid“ (2. trükk 2014) jt, samuti vabariikliku õigekeelsuskomisjoni ja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna ortograafiaotsustele.

Käsiraamat koosneb seitsmest osast: **täheortograafia** (koostajad Sirje Mäearu, Peeter Päll, Tiina Leemets), **algustäheortograafia** (Maire Raadik), **kokku- ja lahkukirjutamine** (Maire Raadik, Argo Mund, Sirje Mäearu, Peeter Päll), **lühendamine** (Tiina Leemets), **arvukirjutus** (Maire Raadik), **kirjavahemärgid** (Argo Mund, Tiina Leemets, Maire Raadik) ja **vormistus** (Maire Raadik).

Käsiraamatu eeltöö tegid Argo Mund, Tuuli Rehemaa ja Kaja Kruusmaa, koostades perioodikas ilmunud keelekorralduskirjutiste kronoloogilise märksõnastiku. Veebilahendust on käsiraamatu tarvis kohandanud Indrek Hein. Käsiraamatu toimetaja on Maire Raadik, retsensendid on Reili Argus, Külli Habicht, Katrin Kern, Helika Mäekivi, Urve Pirso.

Õigekeelsuskäsiraamatu reeglid on 2016.–2018. aastal läbi arutanud ja heaks kiitnud Emakeele Seltsi keeleteoimkond.

Ülesehitus

Õigekeelsuskäsiraamatu osad jagunevad peatükkideks, vaid lühendamise ja arvukirjutuse osa on mõlemad antud ühe tervikliku artiklina. Vikipeedia mõistes ongi iga käsiraamatu peatükk (mida on kokku 67) omaette artikkel. Peatükkide ülesehituses on püütud eristada reeglit ja lisainfot, viimase kohta käiv on antud märkustes, nagu „Märkus“, „Täpsustavaid märkusi“, või jaotises „Lisaks ..“. Näiteks on mõttekriipsu peatükis jaotised „Mõttekriips pannakse“, „Pikka kriipsu kasutatakse“ ja „Mõttekriipsu ei panda“, need kõik on reeglituum. Selle järel on aga jaotis „Lisaks mõttekriipsu kasutamise kohta“, kus on antud lisainfot: selgitatud, millal ja kuidas kasutada kriipsu ümber tühikuid, ning ka seda, et mõttekriipsu pikkuste eristamine ei kuulu õigekirjasse, tähtis on üksnes mõtte- ja sidekriipsu eristus. Peatükk „Kohanimedede kokku- ja lahkukirjutamine“ algab reegluga, millal kirjutada kohanimeses liigisõna nimetuumaga kokku, millal lahku. Seejärel on aga jaotises „Täpsustavaid märkusi“ toodud lisaselgitusi, näiteks kirjeldatud sõna *maa* kokku- ja lahkukirjutust kohanimeses.

Osa kõrvalisemat või ka mahukat taustainfot on vaikumisi peidetud, näha on ainult sildid. Sellise info kuvamiseks tuleb klõpsata sildi juures olevat linki „Näita“. Näiteks on peatükis „Tegusõnade kokku- ja lahkukirjutamine“ sildid „Vaata lähemalt, mis määrsõnad moodustavad ühendtegasõnu“ ja „Vaata lähemalt, mis käändsõnavormid moodustavad väljendtegasõnu“. Kui klõpsata sildi juures olevat linki „Näita“, avaneb loetelu vastavalt ühend- või väljendtegasõnu moodustavatest sõnadest.

Lisainfo esitamise kõige üldisem eesmärk on hõlbustada reegli rakendamist. On hulk nüansse, mis ühe või teise reegli puhul võib esile kerkida, kuid mis reeglitesse sisse kirjutatuna ajaks need liiga haraliseks. Infot eri kihtidesse jagades on koostajad püüdnud hoida käsiraamatu reegliosa võimalikult lihtsa ja kompaktsena.

Peatüki lõpetab kirjanduse loetelu, sellele võivad eelneada viited. Näiteks on peatüki „Punkt“ lõpus viide „Vaata ka punkti kasutamist lühendamisel, arvukirjutuses ja otsekõne vormistuses“. See tähendab, et nende teemade kohta tuleb uurida vastavatest pea-

tükkidest. Kirjanduse loetelus on esitatud tähtsaimad käsitlused, mida teema kohta lisaks lugeda.

Tähtis lisainfo allikas on reegli ajaloo jaotised. Neis on võimaluse korral kirjeldatud, kuidas reegel on kujunenud, mis vaidlusi on sel teemal peetud ja mis probleeme võib reegli järgimisel tekkida. Näiteks on häälikute pikkuse märkimise peatükis tutvustatud *b* normimise käiku võõrsõnades, vabariikliku õigekeelsuskomisjoni luhtunud katset lihtsustada eesti keeles *š* õigekirja ning eesti hääliku- ja silbivältekäsitluse teisenemist. Algustäheortograafia peatükist on lugeda, kuidas ja mis kaalutlustel on aastate jooksul muudetud asutuste, kaupade, autasude, perioodikaväljaannete, üksiksõidukite, ajaloosündmuste, kujundlike nimetuste algustäheortograafiat. Üldine suund on olnud kasutatavate algustähemallide arvu vähendamine ning nimede ja mittenimede vahelisel ülemineku- alal lõtkuruumi andmine.

Peatükkidest lähemalt

Täheortograafia

Käsiraamatu juhatab sisse ülevaade kirjast ja tähestikust, kirjaviisist ja õigekirjapõhimõtetest. Sellele järgnev täheortograafia peatükk käsitleb häälikute pikkuse märkimist, häälikuühendeid, silbitamist ja poolitamist, võõrsõnade ja -nimede kirjutamist, ümberkirjutuse põhimõtteid jm. Arvestades, et tänapäeva eesti fonoloogiakäsitlustes ei aktsepteerita enam häälikute kolme välde – valde on pigem silbi või kõnetakti (silpide järjendi) omadus –, on käsiraamatus loobutud varasemast tavast eristada lühikesi, pikki ja ülipikki häälikuid.

Varasemast põhjalikum on tsitaatsõnade käsitlus. On antud üksikasjalikud juhised, kuidas tsitaatsõna tekstis eristada, kuidas kääntata, liita ja teha tuletisi, missugused nõuded kehtivad tsitaatsõna algustähe kohta ning kuidas teha vahet tsitaatsõnal ja võõrnimel. Mõnd neist küsimustest on 2016. aastal arutanud ka Ema- keele Seltsi keeleteoimkond ja otsustanud, et 1) tsitaatsõna eristuseks sobib kaldkiri, kui muu tekst on püstkirjas, 2) tsitaatsõna võib

kirjutada väikese tähega olenemata sellest, mis tähega kirjutatakse vastav sõna oma päritolukeeles, 3) käänamisel lisatakse kaldkirjas tsitaatsõnale püstkirjas ülakoma ja käändelõpp ning vajaduse korral türevokaal. Hiljem on osa keeleteoimkonna liikmeid tsitaatsõna algustähe kohta tehtud otsuses siiski kahtlema löönud, ühtlustava väiketähe vastu on sõna võtnud ka tõlkija Margus Alver.

Algustäheortograafia

Algustäheortograafia osa järgib tavaks saanud ülesehitust, kus reeglid on esitatud nimetusobjektide rühmade kaupa. Eraldi peatükina on esitatud ka ehitiste ja ruumide nimetused. Varem on neid enamasti käsitletud kohanimede all, kuid see on kasvav ja mitmekesine rühm, mis vajab täpsemaid juhiseid. Omaette peatükis on võimalik paremini esile tuua, mis on ehitise või ruumi nimi ja mis nimetus, kui tähtis on teha vahet ehitise ja asutuse nimetusel ning kuidas kirjutada mitmesuguseid kujundlikke nimetusi.

Sissejuhatavas peatükis on selgitatud, mida suur algustäht tähistab, missugune tähendus on suurel algustähel väikesega võrreldes, kuidas võib erialakeelne tarvitus erineda üldkeelsest. Pikemalt on käsitletud nelja suure algustähe kasutuspiirkonda: lause algus, nimed, ametlikkus ja püsikindlus, tunderõhk. Lause alguse ja nime suurtähe puhul on selgitatud päevakajalisi küsimusi, mis tänapäeval üha sagedamini kerkivad: kuidas toimida, kui lause algusesse satub nimi, mille esimene täht on väike (*iPhone*), kas algustähe mõttes tavapäratu vormistusega nimekujusid (*PowerPoint*, *easyJet*) tohib allutada nimede üldreeglile, kuidas kirjutada veebiüksuste nimetusi (*portaal Delfi*, veebiaadress *delfi.ee*).

Reeglites on kajastatud ka Emakeele Seltsi keeleteoimkonna kõige värskemaid algustäheotsuseid: 2012. aasta otsus ajaloosündmuste algustähe kohta ja 2018. aasta otsus kujundlike nimetuste algustähe kohta. Reegli ajaloo ülevaatenähtena on lisaks käsitletud nimedes olevate abisõnade algustähe küsimust. Emakeele Seltsi keeleteoimkond arutas nimedes esinevate abisõnade algustähte 2006. ja 2007. aasta koosolekul. Protokollilise otsusena lepitati kokku põhi-

mõte, et kõiki muid sõnu peale sidesõnade võib nimedes kirjutada suure algustähega, nt restoran *Vanaema Juures*, sihtasutus *Teeme Ära*, omaaegne Tartu klubi *Kellele Ei Meeldiks Johnny Depp*. Kaasõnade kasutamine nimedes-nimetustes ei ole siiski tüüpiline eesti mall ning nii oma- kui ka tõlkenimetustes oleks mõistlik neid vältida: pigem *Vanaema restoran* kui *restoran Vanaema Juures*, pigem *maailma arstide tuumasõjavastane ühendus* kui *ühendus Maailma Arstid Tuumasõja Vastu* (inglise *International Physicians for the Prevention of Nuclear War*).

Kokku- ja lahkukirjutamine

Osa sissejuhatavas peatükis on antud ülevaade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtetest, selle juurest lähevad viited peatükkidesse, kus kokku- ja lahkukirjutust on vaadeldud sõnaliikide kaupa. Nagu algustäheortograafia nii ka kokku- ja lahkukirjutuse puhul on kasutajal võimalik valida, kas teha oma otsused üldpõhimõtete najal või lähtuda detailsematest reeglitest.

Kokku- ja lahkukirjutus on olnud neid osi, mille üle Emakeele Seltsi keeleteoimkond on käsiraamatu käsikirja läbi arutades ka kõige rohkem vaieldud. Reeglite põhjaks on mitu keeleteoimkondade otsust: vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1979. aasta otsus verbide kokku- ja lahkukirjutamise kohta ning 1980. aasta otsus muutumatute sõnade kokku- ja lahkukirjutuse kohta, Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 2012. aasta otsused määrsõnade ning ühend- ja väljendverbituletiste kokku-lahkukirjutuse kohta.

Uusima seisukohavõtuna on käsiraamatus kajastatud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna protokolliline otsus arvsõnade kokku- ja lahkukirjutuse kohta aastast 2016. Küsimus on olnud selles, kas laiendada põhiarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtted ka järg- ja murdarvsõnade ning arvsõnast saadud *ne-* ja *line-*omadussõnade kokku- ja lahkukirjutusele (*kolme tuhandes, kolme tuhandik, kolme tuhande(li)ne*). Seesuguse ettepaneku tegid ÕSi koostajad, lähtudes arvsõnade kirjutamise ajaloost, ning keeleteoimkond kiitis selle heaks. Rööpvõimalusena mööndi siiski ka tuletistest

eeskuju võtmist, nagu on reeglistanud Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ (*kolmetuhandes, kolmetuhandik, kolmetuhande(li)ne*).

Lühendamine

Lühendamise reeglistiku aluseks on vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1982. aasta otsus Tiiu Erelti koostatud esildise alusel. Kuigi otsuse tegemisest saab varsti nelikümmend aastat, ei ole reegli rakendajad siiani väsinud küsimast, kas lühendi lõppu tuleb punkt panna või ei ning kuidas lühendeid käämata.

Reeglistajaile on olnud vaidluskohaks suurtähtlühendi tüvevokaali näitamine käänamisel. Pärast II maailmasõda on pikka aega õpetatud, et lugemisel kaashäälikuga lõppevale suurtähtlühendile tuleb lisada tüvevokaal niihästi omastavas käändes kui ka käändelõppude ees (*ETKVL-ile saadetud kaubad*); lühendi võib käänamata jätta, kui sellele järgneb pärisnimeline tekstiosa (tollane näide *NSVL Ülemnõukogu Presiidium*). Tiiu Erelti „Eesti ortograafia“ järgi võib lühendite käänamisel tüvevokaali näidata selguse huvides, sinne käsiraamat peab otstarbekaks häälduses kaashäälikuga lõppeva suurtähtlühendi käänamisel alati tüvevokaali näidata: *ELi ~ EL-i liikmesriigid, unustas PINi ~ PIN-i*. Ehkki tüvevokaalita jätmine võib kirjapildis mõjuda ühildumisveana, ei olnud ka Emakeele Seltsi keeletoimkonna liikmed käsiraamatu teksti läbi arutades suurtähtlühendi tüvevokaali nõude asjus päris üksmeelsed. Vastuseisu on ilmutanud ka juristid, kes pole harjunud oma tekstides esinevaid rohkeid õigusaktilühendeid, nagu *AÕS* 'asjaõigusseadus', *IKS* 'isikuandmete kaitse seadus' või *KarS* 'karistusseadustik', käände näitamiseks tüvevokaaliga varustama.

Arutluskoht on olnud ka võõrsuurtähtlühendite kursiivitamine. Kuigi 1982. aasta lühendireeglistiku selgituses on öeldud, et võõrkeelseid, peamiselt ladina päritolu lühendeid tuleb käsitada tsitaatidena, oli võõrsuurtähtlühendite vormistus näiteks 2006. aasta ÕSis usna kõikuv: osa lühendeid kursiivkirjas, osa püstkirjas. Õigekeelsuskäsiraamat annab ses asjas selge soovitusel: suurtähtlühendid (nt IQ, P. S.) ning lähtekeele reeglite järgi suure tähega algavad

lühendid (nt Ltd.) eristuvad tekstis paremini ja jäävad püstkirja. Soovituse aluseks on Emakeele Seltsi keeleteoimkonna protokolliline otsus 2012. aastast.

Arvukirjutus

Arvukirjutuse reeglistik toetub põhimõtetele, mille aluseks on Emakeele Seltsi keeleteoimkonna 1994. aasta otsus numbrikirjutuse kohta Tiiu Ereleti koostatud esildise alusel. Siinses käsiraamatus on peatüki pealkirjaks „Arvukirjutus“, sest just sellest käib jutt – nagu tähtedest saavad kokku sõnad, nii saavad numbritest kokku arvud.

Uudne on arvukirjutuse põhimõtete kirjeldamine üksikute kirjavahemärkide kaupa: kus ja kuidas kasutada punkti, koma, koolonit, pikka kriipsu, side- ja kaldkriipsu. Sidekriipsu puhul on mööndud võimalust lisada protsendimärgile omadussõna lõpp, kui seda nõuab selgus: *lisada 10% lahust ~ lisada 10%-list lahust ~ lisada 10%list lahust.*

Kaks vajalikku täpsustust on antud üksinda seisva arvu käände näitamise kohta. Esiteks, põhiarvsõnadel *null, üks, kaks, kolm, neli* ei ole osastava tunnust, mida numbrile lisada (*vaatab Kanal 2 ja TV3 ning kuulab Raadio 2; otsus puudutab 28 riigist 21, mitte 24*). Teiseks, numbritega 1 ja 2 lõppevatele järgarvudele liitub alates ainsuse omastavast liide *-se: 21-se ~ 21se, 21-sest ~ 21sest, 21-sesse ~ 21sesse*. Mõnikord võib jääda ebaselgeks, kas *se*-liidet tuleks lugeda järgarvuna [kahekümne esimese] või omadussõnana [kahekümne ühese], mistõttu on otstarbekas kirjutada pikemalt: *tuli kahekümne esimeseks, tuli 21. kohale* (sama moodi: *sai kahekümne üheseks, sai 21-aastaseks*). Nimetava *s-* või *ne*-liidet ei näidata.

Jaotiste nummerdamise puhul on loobutud varasema reegli soovituselt jätta jaotise tähise järelt punkt ära, kui tähise järele jäetakse harilikust sõnavahet suurem vahe. Kirjutajate enamikule näib vahe suuruse üle otsustamine üle jõu käivat, otstarbekam on panna jaotise tähise järele alati punkt. Kui jaotise tähist kasutatakse sellele osutades tekstis, siis tähise lõpus muidugi punkti ei ole.

Kirjavahemärgid

Kirjavahemärkide osa sissejuhatavas peatükis on selgitatud märkide kustumise põhimõtteid ehk seda, mis saab lauses kahest kõrvuti sattunud kirjavahemärgist. Samasugused märgid sulavad üheks, erisugustest märkidest võib üks kustuda, kuid kunagi ei kustu jutu- märgid ega sulud, hüüu- ega küsimärk. Lauselõpupunkt ei kustu ka siis, kui lause lõpus on e-posti või veebilehe aadress.

Võrreldes varasemate ortograafiakäsitlustega on kõige põhjalikumalt uuendatud kaldkriipsu peatükki. Muu hulgas on analüüsitud juhtumeid, kus kaldkriipsu kasutamine võib tekstist arusaamist raskendada: tarindid *ja/või* ning 24/7, samuti *ja*-sõna või sidekriipsu asendav kaldkriips (nt *pakendaja/importija*, *laotöölaine/tõstukijuht* pro *pakendaja ja importija*, *laotöölaine-tõstukijuht*).

Mõttekriipsu puhul on eristatud mõttekriips (mis märgib lausekatkestust, pausi) pikast kriipsust (mis võib asendada sõna *kuni*, sõnu *ja*, *või*, *ega* jms). Nii mõtte- kui ka sidekriipsu peatükis on varasemast põhjalikumalt selgitatud ebasoovitavaid kriipsu kasutamise juhtumeid. Näiteks on sidekriips tarbetu täiendosaga nime-dest saadud tuletistes (*Kesk-Euroopa* > *keskeuroopalik*), omadussõnale eelneva laiendatud või mitmeosalise nime puhul (*kuninganna Victoria aegne*), ära jäetud korduva sõnaühendiosa või käändelõpu asemel (*Tartu ja Võru maakond*, *praad kartuli*, *riisi või tatraga*), arvsõna ja nimisõna ühendites (*75 aasta vanune*), sama sõna käänete ühendites, v.a nimetavast ja alaltülevast koosnevad määrsõnad (nimisõnad kirjutatakse lahku, nt *päevast päeva*, *õlg öla kõrval*, omadussõnad kokku, nt *järkjärguline*, *sõnasõnaline*) ja mujalgi.

Senisest põhjalikumalt on käsitletud ka ülakoma. Muu hulgas on selgitatud põhjusi, miks on tava kasutada ülakoma osa võõrnimede käänamisel, sealhulgas omastavas. Ülakoma kasutamine aitab käänamisel vältida häiriva vokaali- või konsonanditähede järjendi teket, nt *Google'i*, *Renault'ga*, mitte „Googlei“, „Renaultga“. Kui nime omastav lõpeb häälduses vokaaliga, aga kirjas konsonanditähena, on see võõrastav, sest ainsuse omastav lõpeb eesti keeles alati vokaaliga. Seetõttu on tava panna niisuguse omastava lõppu

ülakoma, nt *Marat' surm, Renault' tehas*, mitte „Marat surm“, „Renault tehas“. Lisainfo jaotises on antud vastused küsimustele, kas ülakoma tuleks kasutada asesõnade lühivormides, kõnekeelsetes *nd*-vormides või mitmesuguste kuluvormide ühendamiseks eelneva sõnaga (*on's, ega's*).

Kõige mahukam kirjavahemärgipeatükk on komal. Ülevaatlikkuse huvides on mõned teemad, nagu lauselühendi ja ühendisendi koma, võetud kokku tabelitena.

Vormistus

Vormistuse peatükk on mõeldud n-ö tavapärase ortograafiapeatükkide täienduseks. Siit saab vastuseid küsimustele, kus kasutada pealkirja, mis vahe on otsekõne ja tsitaadi vormistusel, kuidas viidata teose eri osadele ja kuidas kirjandusele, kuidas vormistada loetelu (sealhulgas küsimuste loetelu), kuidas vormistada tabeleid, kuhu jätta kirjas tühikuid ja kuidas rakendada tekstis mitmesuguseid esiletõste. Peatüki kõige uudsem osa ongi esiletõstude oma, milles on käsitletud levinumaid esiletõstuviise, nagu kursiiv, poolpaks kiri, allakriipsutus, versaal ja kapiteel ning sõrendus. Kursiivi puhul on lisaks reegli ajaloo jaotises antud ülevaade sellest, kuidas ja millal on kursiivist esiletõstuvahend kujunenud.

Lõpetuseks

„Eesti õigekeelsuskäsiraamat“ on valminud eesti keele instituudis riikliku programmi „Eesti keel ja kultuurimälu II (2014–2018)“ toel. Koostamisel on kasutatud Wikimedia tarkvara, käsiraamat paikneb aadressil <https://keeleabi.eki.ee/wiki/>.

Eesti Keeletoimetajate Liidu aastaraamat 2019

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna veerandsajand

Maire Raadik

Otsus kutsuda kokku Emakeele Seltsi keeleteoimkond tehti 27. juunil 1993 Tartus Veski päeval. 2007. aastal pandi Emakeele Seltsi põhikirja punkt keeleteoimkonna staatuse ja ülesannete kohta. Selle järgi on keeleteoimkond eesti kirjakeele normi määramiseks kokkukutsutav toimkond, millel on Emakeele Seltsi juhatuse kinnitatud kodukord. Emakeele Seltsil on keeleteoimkond olnud ka 1969.–1972. aastal, 1960–1987 täitis kollektiivse keelekorraldusorgani ülesandeid vabariiklik õigekeelsuskomisjon ehk VÕK.

1993 asutatud toimkond oli kaheksaliikmeline, neli liiget Tartust ja neli Tallinnast. Hiljem on toimkonna liikmeid vahetunud, praegu on neid kokku üksteist, mis on ka suurim võimalik arv. Toimkonna algsest koosseisust on siiani rivis Reet Kasik, Krista Kerge, Katrin Kern, Peeter Päll ja Maire Raadik, peale nende kuulusid esimesse koosseisu Jaak Peebo, Tiiu Ereht ja Ellen Uuspõld. Toimkonda on juhtinud Jaak Peebo 1993–1995, Tiiu Ereht 1995–2000, Reet Kasik 2000–2004, Tiit-Rein Viitso 2004–2006, Peeter Päll 2006–2010, Krista Kerge 2010–2014, Külli Habicht 2014–2016, Maire Raadik 2016–2020.

Toimkonna juhi ehk vanema valib iga kahe aasta tagant Emakeele Seltsi üldkoosolek, toimkonna liikmed nimetab toimkonna vanema ettepanekul Emakeele Seltsi juhatuse. Liikmed kutsutakse eesti keele uurimise ja korraldamisega tegelevatest asutustest ning nende hulgas on õppejõude, keeleuurijaid, -korraldajaid ja -toimetajaid.

Toimkonna põhiline töövorm on koosolek, neid peetakse vaheldumisi Tallinnas ja Tartus, lisaks mujalgi. Iga aasta saadakse kokku vähemalt kaks-kolm korda. Tehakse ka meiliarutelusid, enamasti juba valmis otsuste viimistlemiseks või muude kiiremate küsimuste

lahendamiseks. Päevakajaliste kohanimeküsimumste operatiivseks arutamiseks asutati Peeter Pälli algatusel 2018. aastal Emakeele Seltsi keeleteoimkonna välisnimede töörühm. Peale keeleteoimkonna liikmete kuulub sellesse rühma nimeuurijaid, geograafe, ajakirjanikke, keeleteoimetajaid, riigiametnikke, arutelud käivad e-posti teel.

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna töö võib jagada laias laastus kolmeks: otsuste (soovituste) sõnastamine, protokollilised seisukohavõttud ning keelekorraldusallikate retsenseerimine ja heakskiitmine. Teemasid, mida arutada, võib toimkonnale pakkuda igauks. Selleks tuleb probleemi kohta koostada kirjalik ettepanek ehk esildis ja edastada see keeleteoimkonna vanemale. Põhiosa esildisi pakuvad toimkonna liikmed ise, kuid neid tuleb ka väljastpoolt toimkonda. Rohkesti tööd annavad keeleteoimkonnale ÕSi koostajad, see on nii olnud läbi aegade.

Selleks, et arutelu oleks tulemuslikum, tuleb enne teha põhjalikku uurimistööd. Kui vaja, kutsutakse toimkonna koosolekule ka muude erialade asjatundjaid. Enne lõpliku otsuse tegemist saab iga toimkonnaliige öelda oma arvamuse, kui liikmete arvamused lahknevad, on rakendatud ka hääletamist. Iga otsust arutatakse kindlasti mitmel järjestikusel koosolekul, otsuste lõplikud tekstid pannakse enne vastuvõtmist keeleteoimkonna lehele avalikkusele tutvumiseks ja arvamuse avaldamiseks. Toimkonna liikmete töö on vabatahtlik, haridus- ja teadusministeerium toetab toimkonna tööd igal aastal teatava summaga.

Oma tegevuse jooksul on keeleteoimkond teinud kokku ligi 30 otsust. Varasemad otsused, s.o kuni aastani 2000, on avaldatud kogumikus „Kirjakeele teataja II“¹, sealt edasi on otsused avaldatud Emakeele Seltsi keeleteoimkonna lehel. Protokollilisi seisukohavõtte on üle 40, neist olulisimaid on tutvustatud kogumikus „Kirjakeele teataja“, samuti ajakirjas Oma Keel.

¹ Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Emakeele Seltsi keeleteoimkonna soovitused. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Emakeele Selts, 2000.

Otsused

- 1) algustäheortograafiast ja jutumärkidest (Tiiu Ereli esildis, 1994)
- 2) *magistrant* (Jaak Peebo, 1994)
- 3) numbrite kirjutamine (Tiiu Ereli, 1994)
- 4) eraldi seisva teksti(osa) lõpumärgist (Krista Kerge, 1995)
- 5) tekstilõigu eristatavusest (Krista Kerge, 1995)
- 6) rõhuliite õigekiri (Krista Kerge, 1995)
- 7) põhiarvõnade käänamine (Tiiu Ereli, 1995)
- 8) õigusaktid ja kuupäevafraas (Rein Kull, Maire Raadik, 1995)
- 9) Eesti kohanime õigekirjast (Peeter Päll, 1996)
- 10) väliskohanime õigekiri (Peeter Päll, 1996)
- 11) mõne sõna morfoloogiast (Tiiu Ereli, 1997)
- 12) maailma maade ja nende elanike nimetused (Peeter Päll, 1998)
- 13) rahvaste ja keelte nimetuste õigekiri (Peeter Päll, 1998)
- 14) vene-eesti ja eesti-vene tähetabelid (Peeter Päll, 1995, 1998)
- 15) kaupade nimetamine (Maire Raadik, 1998)
- 16) võõrnime häälde (Einar Kraut, Peeter Päll 2000)
- 17) *Internet* ja *internet* (Peeter Päll, 2008)
- 18) Jaapani päritoluga sõnade kasutamisest eesti tekstis (Peeter Päll, 2008)
- 19) muudatused eesti-vene tähetabelis (Peeter Päll, 2008)
- 20) ukraina-eesti tähetabeli parandused (Peeter Päll, 2009)
- 21) arabia sõnad eesti tekstis (Peeter Päll, 2009)
- 22) kaassõnade *peale* ja *pärast* tähenduse normimisest (Küllli Habicht, 2009)
- 23) ajaloosündmuste algustäheortograafia (Urve Pirso, 11.06.2012)
- 24) ühend- ja väljendverbituletiste kokku- ja lahkukirjutamisest (Reet Kasik, 2012)
- 25) määrsõnade kokku- ja lahkukirjutamisest (Küllli Habicht, 2012)
- 26) ajaloosündmuste nimetuste õigekiri, terviktekst (16.11.2012)
- 27) soovitus väliskohanime esitamiseks ÖSis (Peeter Päll, 2013)
- 28) sidekriipsuga rindliitsõnade käänamine (Küllli Habicht, 2016)
- 29) kujundlike (ümberütlevate) nimetuste algustäht (Peeter Päll, 2018)

Muud seisukohavõttud

Igast aruteluteemast ei sünni omaette otsust ega peagi sündima. Toimikond selgitab küll välja ühised seisukohad, kuid ei vormista seda üldsuse tarbeks eraldi tekstina. Aastate 1993–2000 seisukohavõttude kohta saab lähemalt lugeda Tiiu Ereli ülevaatest kogumikus „Kirjakeele teataja II“, nimetagem siin vaid teemad:

- 1) *i ja j* laensõnades (Tiiu Erelti esildis, 1995)
- 2) *jas*-tuletiste õigekiri (Valli Helde, 1997)
- 3) eesti tähestikjärjestuse probleeme (Peeter Päll, 1998)
- 4) sõna *ombudsman* vastendamine eesti keeles (Tiiu Erelt, 1998)
- 5) kohanimelise täiendi kirjutamine (Tiiu Erelt, 1998)
- 6) tugevaastmeliste seisundivormide esitamine ÕSis (Tiiu Erelt, 1999)
- 7) tuletiste välte nõrgenemine, eriti III-värtelised *us*-nimisõnadest saadud *lik*-omadussõnad (Tiiu Erelt, 1999)

2000. aastail on arutatud järgmisi küsimusi:

8) türkmeeni ja usbeki nimede kirjutamine (Peeter Pälli esildis, 2002)

Kui võrd türkmeeni ja usbeki keel läksid 1990. aastail üle ladina-tähelisele kirjaviisile, kadus vajadus kasutada nende nimede kirjutamisel türkmeeni-eesti ja usbeki-eesti transkriptsioonitabelit, mille oli vastu võtnud vabariiklik õigekeelsuskomisjon 1977. aastal. Toimikond vaatas läbi senise kirillitsa ja uue ladina tähestiku vastavusi esitavad tabelid.

9) sordinimede kirjutamine (Eesti aiandusliidu puuviljakomisjon, 2005)

Aiandusliidu puuviljakomisjon tegi ettepaneku lubada kirjutada sordinimedes kõik sõnad peale sidesõnade suure algustähega. Keeletoimikond tunnistas ettepaneku kasuks esitatud põhjendused ebapiisavaks ja soovitas edaspidigi kirjutada mitmesõnalistes sordinimedes suure algustähega ainult nime esimene sõna ning nimes sisalduvad pärisnimed.

10) nimedes esinevate abisõnade kirjutamine, nt kas restoran *Vanaema juures* või *Vanaema Juures* (Peeter Päll, 2006)

Toimikond arutas nimedes esinevate abisõnade algustähte 2006. ja 2007. aasta koosolekul. Protokollilise otsusena lepitati kokku põhimõte, et kõiki muid sõnu peale sidesõnade võib nimedes kirjutada suure algustähega, nt restoran *Vanaema Juures*, sihtasutus *Teeme Ära*, omaaegne Tartu klubi *Kellele Ei Meeldiks Johnny Depp*.

Kaassõnade kasutamine nimedes-nimetustes ei ole siiski tüüpiline eesti mall ning nii oma- kui ka tõlkenimetustes oleks mõistlik neid vältida: pigem *Vanaema restoran* kui *restoran Vanaema Juures*, pigem *maailma arstide tuumasõjavastane ühendus* kui *ühendus Maailma Arstid Tuumasõja Vastu* (inglise *International Physicians for the Prevention of Nuclear War*).

Jutuks tuli ka ärinimede reeglistiku koostamine, et anda ärinimede (s.o äriregistrisse kantavate nimetuste) moodustamise ja õigekirjutuse põhimõtted. Reeglistikust valmis esialgne visand, mis nägi ette käsitleda ärinimede valikut, struktuuri, süntaksit, õigekirja.

11) mõnede kohanimelise täiendiga ühendite algustähed (Peeter Päll, 2006)

Peeter Päll palus toimkonnal kaaluda, kas on mõistlik säilitada erinevat algustähte juhul, kui sama põhisõna täienditeks satuvad kohanimi ja rahvanimetuseks tõlgendatav käändumatu omadussõna. Küsimuse ajendiks oli ÕS 1999, mis soovitab kirjutada *Rooma numbrid* (lähteks Rooma kui linna või antiikriigi nimi) ja *araabia numbrid* (st araablastelt pärit numbrid, vrd *Araabia* 'poolsaar Lääne-Aasias'). Peeter Pälli hinnangul saaks ühtlustada mõlemat pidi: *rooma numbrid* (st roomlastelt saadud numbrid, sel juhul tunnistasime roomlased rahvanimetuseks) ja *Araabia numbrid* (pärit Araabia poolsaarelt). Norminguallikais ei ole praeguseni midagi muudetud.

12) parandused ÕS 2006 kohanimevalimikus (Peeter Päll, 2006)

Peeter Pälli ettepanekul arutas toimikond parandusi ÕS 2006 kohanimevalimikus. Põhiosas oli küsimus selles, mida teha mõne rööpnimega. Toimikond kiitis heaks muudatused, millega maailma maade loetelus tuleksid esikohale nimed *Birma*, *Elevandiluurannik* ja *Ida-Timor*, koos märkusega, et diplomaatilises suhtlemises eelistatakse nimesid *Myanmar*, *Côte d'Ivoire* ja *Timor-Leste*. Toimikond oli ka nõus ettepanekuga lisada kohanimevalimikku kohanimede täiendvormid, nt *Prantsusmaa – Prantsuse*, *Suurbritannia – Briti*, *Venemaa – Vene*.

13) *muuseum*-tüüpi sõnade käänamine (Ülle Viks, 2008)

Vabariikliku õigekeelsuskomisjoni 1982. aasta otsuse järgi saab *muuseum*-tüüpi sõnu, mille nominatiivi lõppkonsonandi ees on kirja pildis vokaalide ühend, käänata ka *album*-tüübi järgi. Mitmel selle reegli alla kuuluval sõnal ei ole fonotaktilistel põhjustel siiski eeldusi kaht tüüpi käändumiseks² ning selleks, et viia 1982. aasta otsust paremini kooskõlla tegeliku keelekasutusega, kaalus toimkond 2008. aastal kaht täpsustusvarianti.

1. Pidada võimalikuks käänata *muuseum*-tüüpi sõnu, mis on III vältes ja mis nominatiivi lõppkonsonandi ees sisaldavad *i* ja mingi muu vokaali ühendit või lõpevad järjendiga *-eum* või *-eon*, ka *album*-tüübi järgi. Selle muudatuse kohaselt muutuks norminguvastaseks kahetüübilisus nt neis sõnades, mille lõpus on *-aul*, *-eal*, *-ean*, *-uam*, *-uan*, *-üon* (ÕS 2006 neis sõnades kaht käändtüüpi ei annagi). ÕS 2006-s normitud kahetüübilistest muutuksid ühetüübiliseks *ian*- ja *uar*-sõnad (*durian*, *safian*, *jaaguar*, *jaanuar*, *kaasuar*, *veebruur*), kuid faktiliselt ühetüübilisest kahetüübiliseks *reekviem*, *stanniol*, *vitriol*.

2. Pidada võimalikuks käänata *muuseum*-tüüpi sõnu, mis on III vältes ja lõpevad ühendiga *-ion* või *-ium*, ka *album*-tüübi järgi. Nende sõnade *album*-tüübi vorme, mis lõpevad ühendiga *-eum*, võib pidada argikeelseks. Selle muudatuse kohaselt muutuks norminguvastaseks peale 1. variandis mainitu kahetüübilisus ka nt sõnades lõpuga *-ial* (*gaavial*), *-ian* (*paavian*, *tüümian*), *-iar* (*kaaviar*), *-ior* (*juunior*, *melhior*, *seenior*). ÕS 2006 annab need kahetüübilisena. ÕS 2006-s ühetüübilisena antud *reekviem*, *stanniol*, *vitriol* jääksid muutmata.

Toimkond leidis, et asja tuleb veel uurida, ega võtnud seisukohta.

14) ÕS 2006 morfoloogiaprobleeme (Ülle Viks, 2008–2009)

Toimkond arutas Ülle Viksi ettepanekul mõnede ÕSi sõnade morfoloogiat (*stabilitron*, *mehhanotron*, *baobab*, *muessin*, *hartšo*,

² T. Erelt, Mõne sõna morfoloogiast. – Kirjakeele teataja II. 1993–2000. Ema-keele Seltsi keeletoimkonna soovitusel. Koostanud ja toimetanud T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Emakeele Selts, 2000, lk 64–65.

draglain, koosekans, kootangens jt), kuid enamikus küsimustes jäi kindel ühine seisukoht kujundamata.

15) keeleseaduse uusim redaktsioon (2009)

Toimkonna liikmed esitasid oma ettepanekud keeleseaduse eelnõu kohta. Muu hulgas soovitati eelnõu töörihmal defineerida täpsemalt eelnõus kasutatud termineid ning fikseerida kirjakeele normi kontrolliva organi kohustused. Toimkond pooldas ametliku ja avaliku keelekasutuse lahus hoidmist keeleseaduses ning ajakirjanduskeelt puudutava paragrahvi (§ 19) väljajätmist või teisiti sõnastamist.

16) ÕS ja kirjakeele norm (2009)

Toimkonna ja eesti keele instituudi ühisseminaril 2009. aastal arutleti ÕSi ja kirjakeele normi teemal. Keskenduti neljale põhi- valdkonnale: normatiivsuse ja soovituslikkuse vahekord, morfoloogiainfo esitus, soovitusvõttestiku selgus ja soovitude ajakohasus, sõnavaliku põhimõtted. Radikaalseid muudatusi ÕSis ei pooldatud. ÕSi ja keeleteoimkonna tööjaotusest rääkides leidis toimkond, et grammatilised ja olulisemad ortograafilised seigad vajaksid keeleteoimkonnas arutamist; muus osas peaksid koostajad ise otsustama, mis küsimusi anda toimkonnale arutamiseks.

17) sõnade *kebab* ja *sahib* kirjutamine (2009)

Toimkond arutas eesti keele instituudi keelekorraldajate ja leksikograafide palvel kahe võõrsõna õigekirja. Otsustati, et esisilbirõhuga *kebab*i kõrval on mõeldav järgsilbis pika vokaaliga *kebaab*, sõna *sahib* puhul jäädi senise normingu juurde.

18) Georgia nimi (Peeter Päll, 2009)

Peeter Päll palus toimkonna abi kirja asjus, mille Gruusia keeleteaduse instituut oli saatnud eesti keele instituudile. Kirjas soovitati kasutada eesti keeles *Georgia* nime, sama küsimus kerkis Eesti välisministri Gruusia-käigu ajal. Olles asja arutanud, otsustas toimkond jääda põhiliselt senise seisukoha juurde: pidada soovitatavaks nimeks *Gruusiat* ja keeleliselt õigeks ka *Georgiat*. Ametliku konteksti jaoks võib soovitada *Sakharthvelo* nime kasutamist.

19) mitme keele ja rahva nimetamine eesti keeles (Peeter Päll, 2010)

Toimkond pooldas mustlaste omanimetusena vormi *roma* (senistes allikates *romi*, ka *mustlane* on kirjakeeles võimalik), Etioopia ametikeele nimetust kujul *amhara* (mitte *amhari*) ja Kenya rahvanimetust *maasai* ehk *masai* (seni üksnes viimane). Küsimuskohaks jäi keelerühmade nimetuste algustäht, sest selgete kohanimeliste täiendite kõrval on selliseid, mida saab tõlgendada mitmeti.³

20) sõna *buffet* kirjutamine (2010)

Eesti keele instituudi keelekorraldajad küsisid toimkonnalt nõu, kas tsitaatsõna *buffet* kõrval võiks eesti keeles lubada mugandit *bufee*. Toimkonna enamik *bufeed* ei pooldanud, eelistades sellele tsitaatsõna *buffet* ja pidades mugandina võimalikuks pigem *ü-ga büfeed* (mis vastab prantsuse hääldusele) või varasemat mugandit *puhvet* (mis on eesti keelde tulnud tõenäoliselt vene keele kaudu). ÕS 2013 fikseeris mugandi *bufee* argisõnana.⁴

21) märgukiri riigieksamitööde parandajaile (Krista Kerge, 2011)

Krista Kerge eestvõttel tuletas toimkond eksamitööde hindajatele meelde viimase 30 aasta õigekeelsusotsuste printsiipi: uued soovitused ajakohastavad keelekasutust, kuid 1980. aastast ei ole põhimõtteliselt valeks kuulutatud kirjakeele varasemaid norminguid.⁵

22) termini *magnituud* sisu ning stratigraafiaterminite keeleline vorm ja algustäht (Peeter Päll, 2011)

Toimkonna ja rühma geoloogide ühisarutelul lepitati kokku, et *magnituud* on maavärina võimsuse suurusjärk, ning soovitati vältida sõnastust, millest saaks välja lugeda, nagu oleks *magnituud* mõõtühik. Seega mitte *9magnituudine maavärin*, vaid *maavärin*

³ P. Päll, Mis on uut keeletoimkonnas. – Oma Keel 2010, nr 1, lk 43.

⁴ S. Mäearu, Rootsi laud ja *buffet*. – Oma Keel 2010, nr 2, lk 53–54.

⁵ K. Kerge, Uusimaid soovitusi ESi keeletoimkonnalt. – Oma Keel 2012, nr 2, lk 81.

magnituudiga 9 ~ maavärin suurusjärguga 9, mõnikord sobib ka 9ne maavärin, 9. järgu maavärin. Magnituudist tuleb lahus hoida intensiivsus ehk tugevus, mis märgib maavärina mõju mingis konkreetses piirkonnas, seda märgitakse Rooma numbriga.

Stratigraafiaterminite keelilise vormi puhul arutati, kas ja kuidas termineid mugandada. Peeter Päll pani ette kolm põhimõtet.

1. Kui terminis on äratuntav kohanimi või isikunimi vm pärisnimi, võetakse eestikeelses terminis kasutusele vastav nimi eesti omastavas käändes, nt *Floian* > *Flo lade*, *Sandbian* > *Sandby lade*, *Tournaisian* > *Tournai lade*.

2. Kui termin on tuletatud üldkeele sõnast (nt kreeka sõnadest), võetakse aluseks see sõna, lisades eesti keele omastava vokaali (kreeka ja ladina meessoos või kesksõos lõpud võib lühendada), nt *Stenian* (kr *stenos*) > *Steni*, *Siderian* (*sideros*) > *Sideri*.

3. Kui termini päritolu ei õnnestu kindlaks teha või selle sobitamine on muul põhjusel keerukas, jäetakse ingliskeelses terminis ära *an*-lõpp, nt *Katian* > *Kati*, *Cenomanian* > *Cenomani*, *Turonian* > *Turoni*. (Peeter Pälli e-kiri 21. III 2011)

Raskem küsimus oli stratigraafiaterminite algustäht, mille üle on vaieldud alates 2001. aastast.⁶ Geoloogid on hakanud kõiki stratigraafia ja geokronoloogia üksusi kirjutama suure tähega, keelekorraldajad on soovinud järgida nende terminite nagu mis tahes muudegi keelendite puhul eesti õigekirja süsteemi.

2011. aasta koosoleku järel näis siiski, et geoloogid ja filoloogid võiksid jõuda kokkuleppele. Arutelu juhtinud Peeter Pälli hinnangul olid keelekorraldajad valmis nägema süstemaatilise ja ühtlustatud algustähega nimetamise vajadust ning möönma suurt algustähte nt teatud tasandi üksuste nimetamisel, tingimusel, et kasutatakse ka vastavat liigisõna (nt *lade* või *iga*). Geoloogid olid valmis möönma, et tavaline keelekasutaja tajub eriti kõrgema tasandi üksusi kui üldnimesid, mistõttu on võimalik tõmmata algustähe piir sinna, kust ühele poole jäävad enamikus selgeid nimesid sisaldavad terminid ja teisele poole üldnimedena

⁶ T. Ereht, Terminiopetus. Tartu Ülikool. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus, 2007, lk 236–237.

tajutavad terminid (nt *uusaegkond*, *keskaegkond*). (Peeter Pälli e-kiri 21. III 2011)

23) projektinime *Rail Baltic* kirjutamine (Einar Kraut, 2011)

Einar Kraudi algatusel juhtis toimkond avalikkuse tähelepanu asjaolule, et levima hakanud nimekuju *Rail Baltica* kombineerib sobimatult inglise (*Rail*) ja ladina keele (*Baltica*) sõnu. Ladina *Baltica* eeldaks pealegi naissoost põhisõna (nagu on *via* nimes *Via Baltica*), inglise nimisõnades sugu pole. Pärast avaldust kinnistus Eestis õige nimekuju *Rail Baltic*, kuid 2017. aasta paiku kerkis taas küsimus seganime kasutuselevõtu kohta. Väidetavalt on muudes projektiga seotud riikides kasutusel nimi *Rail Baltica*, mistõttu tahaksid Eesti asjamehedki sama nimekuju kasutada.

24) kohanimelise täiendi algustäht ÕSi tähendussetustes (Maire Raadik, 2011)

Toimkond oli nõus ÕSi koostajate ettepanekuga, et kohanimelise täiendiga ühendites võiks ÕSi tähendussetustes senisest ulatuslikumalt rakendada suurt algustähte (nt *Egiptuse päikesejumal*, *Kreeka mütoloogia*, *Vana-Kreeka keelpill*), väiketäheliseks jääksid peamiselt keele või rahvusega seotud ühendid.

25) välte, rõhu ja palatalisatsiooni märkimine eesti keele instituudi sõnastikes (Peeter Päll, 2012)

Toimkond kiitis heaks Peeter Pälli ettepaneku, mille kohaselt märgitaks eesti keele instituudi sõnastikes edaspidi rõhku ja välde alati silbituuma ees. Esimeste hulgas rakendasid uut märkimisviisi 2012 ilmunud võõrsõnade leksikon ja 2013 ilmunud õigekeelsus-sõnaraamat.

26) sõnade *kompetents* ja *tolerants* tähenduse laienemine (Peeter Päll, 2012)

Toimkond oli nõus Peeter Pälli ettepanekuga kirjeldada sõnade *kompetents* ja *tolerants* sisu ÕS 2013-s senisest laiemalt: *kompetents* on nii 'võimkond, (võimu)pädevus' kui ka (uue tähendusena) 'asjatundlikkus, pädevus', *tolerants* on nii 'lubatav hälve (tehnikas)' kui

ka (uue tähendusena) 'tolerantsus'. Muudatuse taga on tegeliku keelekasutuse tugev surve.⁷

27) sõnade *vaagima*, *näuguma*, *hauduma*, *kudema* pööramine (Sirje Mäearu, 2012)

2012. aastal arutati ÕSi koostaja Sirje Mäearu ettepanekul mõne laadivaheldusliku verbi nihkumist laadivahelduseta tüüpi. Toimkond otsustas muu hulgas sõnade *vaagima* ja *näuguma* puhul senise laadivaheldusliku pööramise kõrval (*lugema*-tüüp) möönda ka vältevahelduslikku pööramist (*õppima*-tüüp), seega *vaeb* ja *vaagib*, *näub* ja *näugub*.⁸

28) sõnade *ekläär*, *satään* kirjapilt (Tiina Paet, 2012)

Võõrsõnade leksikoni toimetaja Tiina Paet küsis 2012. aastal toimkonnalt nõu võõrsõnade *ekläär* ja *satään* rööpkujude *ekleer* ja *satiin* kohta. Oldi üldiselt nõus, et *eklääri* kõrval võib võrdväärse rööbikuna möönda *ekleeri* (ligilähedane prantsuse hääldus lubab mõlemat kuju), sama arvati *satiini* kohta. Erinevalt võõrsõnade leksikonist on ÕS siiski jätkanud *satiini* märgendamist argikeele sõnaks.

29) võõr-suurtähtlühendite kirjutamine (Maire Raadik, 2012)

Kuigi 1982. aasta lühendireeglistiku selgituses on öeldud, et võõrkeelseid, pms ladina päritolu lühendeid tuleb käsitada tsitaatidena, oli võõrsuurtähtlühendite vormistus 2006. aasta ÕSis üsna kõikuv: osa lühendeid kursiivkirjas, osa püstkirjas. Toimkond pooldas ÕSi koostajate ettepanekut kirjutada mistaheskeelsed suurtähtlühendid püstkirjas, käsitades suurtähte eristusena, mis ei nõua kursiivkirja vormis lisaeristust. Võõrkeelsete väiketähtlühendite puhul otsustati jääda senise pruugi ehk tsitaatsõnade analoogial kursiivkirjas kirjutamise juurde.⁹

⁷ M. Raadik, Mida uut on uues õigekeelsussõnaraamatus? – Keelenõuanne soovitab 5. Koostanud ja toimetanud M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015, lk 209.

⁸ S. Mäearu, M. Raadik, Kas *vaeb* või *vaagib*? – Oma Keel 2012, nr 1, lk 69–73.

⁹ M. Raadik, Mida uut on uues õigekeelsussõnaraamatus?, lk 210.

30–31) soovitusi keeleteimetajatele: ürituste nimetused ja nende õigekiri; virtuaalüksuste nimetused ja nende õigekiri (Krista Kerge, Helika Mäekivi, 2013)

Lähtudes keeleteimetajate liidu seminaril 2013. aastal esitatud küsimustest, koostas toimkond kaks soovituslikku seisukohavõttu ja avaldas need oma lehel.

32) **ÕS 2013 saatesõna** (Maire Raadik, 2013)

Maire Raadik palus toimkonnalt arvamust ÕS 2013 saatesõna asjus. Toimkond soovitas mitmeid parandusi, muu hulgas lisada täpsustuse: „Oskuskeel on kirjakeele osa, igal erialal võivad kehtida omad tavad, mis siinses sõnaraamatus ei kajastu.“ Sellega sooviti vältida olukorda, kus keeleteimetamisel surutaks üldkeele reegleid oskuskeelele kohati valikuta peale.

33) **sõna *peen* käänamine** (Maire Raadik, 2014)

Maire Raadik küsis toimkonnalt arvamust muudatuse kohta, mis oli sõna *peen* käänamise asjus tehtud ÕS 2013-s. ÕS 1999 segatüübi asemel oli *peen* saanud 2013. aasta ÕSis kaks eraldi tüüpi: 13 (tüüpsõna *suur*) ja 2 (tüüpsõna *õpik*). Segatüübi fikseerimise ettepaneku olid teinud juba 1961. aastal Värskas täienduskursustel olnud eesti keele õpetajad, kuid vabariiklik õigekeelsuskomisjon, mis seda 1962. aastal arutas, lükkas tookord ettepaneku tagasi. Emakeele Seltsi keeleteimkond oli ÕS 2013 lahendusega nõus.

34) **protsendimärgi tühiku kirjutamine** (Maire Raadik, 2016)

Protsendimärki on varem kirjutatud arvust lahku, kuid alates Emakeele Seltsi keeleteimkonna 1994. aasta arvukirjutussoovitus-test arvuga kokku. Tühiku ennistamist on soovinud tehnikakeele asjatundjad¹⁰. Toimkond pidas otstarbekaks jätta senine, väga juurdunud soovitus – kirjutada protsendimärk arvuga kokku – üldkeele tarbeks jõesse, kuid möönda, et tühiku kasutamist erialadel, kus seesugune tava on juurdunud, ei tule siiski veaks pidada.¹¹

¹⁰ E. Risthein, Protsendist ja muust. – Keel ja Kirjandus 2011, nr 1, lk 57–58.

¹¹ M. Raadik, T. Leemets, Emakeele Seltsi keeleteimkonnas. – Oma Keel 2017, nr 1, lk 34–35.

35) arvsõnade kokku-lahkukirjutus (Maire Raadik, 2016)

Järgarve, murdarve ning arvust saadud *ne-* ja *line-*liitelisi omadussõnu on varem soovitatud kirjutada samade põhimõtete järgi mis põhiarve. Pöörde senise tava suhtes tegi Tiiu Ereli „Eesti ortograafia“ teine trükk, õpetades: *kaks tuhat*, aga (tuletiste eeskujul) *kahetuhandes*, *kahetuhandik*, *kahetuhande(li)ne*. Keeletoimkond arutas küsimust 2016. aastal ja otsustas toetada eesti keele instituudi keelekorraldajate ettepanekut, mille kohaselt laieneksid põhiarvsõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtted ka järg- ja murdarvsõnade ning arvsõnast saadud *ne-* ja *line-*omadussõnade kokku- ja lahkukirjutusele. Rööpvõimalusena mööndi siiski ka tuletistest eeskju võtmist.¹²

36) tsitaatsõnade vormistamine (Tiina Leemets, 2016)

Tiina Leemetsa ettepanekul arutas toimkond kolme küsimust: kuidas tsitaatsõnu tekstis eristada, mis tähega kirjutada ja kuidas käännata-pöörata. Otsustati, et 1) tsitaatsõnade eristuseks sobib kaldkiri, kui muu tekst on püstkirjas, 2) tsitaatsõnu võib kirjutada väikese tähega olenemata sellest, mis tähega kirjutatakse vastav sõna oma päritolukeeles, 3) käänamisel lisatakse kaldkirjas tsitaatsõnale püstkirjas ülakoma ja käändelõpp ning vajaduse korral tüvevokaal.¹³

37) sõna *läbi viima* tähendus (Linda Püssa, 2016)

Eesti maaülikooli eesti keele lektor Linda Püssa tegi 2016. aastal toimkonnale ettepaneku möönda tegusõna *läbi viima* kasutamist ka tähenduses 'tegema, korraldama'. Keeletoimkond tõdes, et *läbi viima* tähendus on laienenud, kuid oli üldjoontes nõus ÕSi koostajate hinnanguga, et osa selle sõna kasutusest kuulub paberlikku stiili.¹⁴

¹² M. Raadik, Arvsõnade kokku-lahkukirjutuse seiku. – Õiguskeel 2015, nr 4, lk 87–89; vt ka M. Raadik, T. Leemets, Emakeele Seltsi keeletoimkonnas, lk 33–34.

¹³ M. Raadik, T. Leemets, Emakeele Seltsi keeletoimkonnas, lk 35–36.

¹⁴ Sealsamas, lk 32–33.

38) Svalbardi nime tõlge (Peeter Päll, 2017)

Toimkond arutas Peeter Pälli küsimust, kas nimetada Teravmägede saarestiku saart *Teravmägedeks* või jääda senise *Lääne-Teravmägede* juurde. *Svalbard* on nii Norra haldusüksus (mis koosneb Teravmägede saarestikust ja Karusaarest) kui ka saarestik, mille suurim saar on *Teravmäed* (norra *Spitsbergen*). Toimkond pooldas saare nime *Teravmäed*, märkides, et soovi korral võib saart nimetada ka kohaliku nimega *Spitsbergeniks*.

39) uue mandri nimetamine (Avita kirjastus, 2017)

Toimkond arutas, kuidas nimetada eesti keeles sukemandrit Uus-Meremaa all. Ühist seisukohta ei kujunenud, poolthääli said nii *Meremaa*, *Seelandia* või *Seeland* kui ka *Zealandia*. Kõige praktilisemaks peeti lõpuks geograaf Heino Mardiste seisukohta, et mandrit võiks nimetada sama nimega kui riiki: *Uus-Meremaa mander*.

40) sõna *lemmik* sõnaliik (Sirje Mäearu, 2018)

Sirje Mäearu ettepanekul arutas toimkond sõna *lemmik* sõnaliigi küsimust ja otsustas mõõnda selle sõna kasutamist peale nimi-sõna ka omadussõnana.¹⁵

41) Svaasimaa ja Kiievi nime muutmine (Peeter Päll, 2018)

2018 arutas toimkond koos välisnimede töörühmaga kaht nimeküsimust. Lühinime *Svaasimaa* kõrval otsustati eesti keeles soovitada ametliku nimekujuna *eSwatini Kuningriiki*. Muudatuse aluseks oli Svaasimaa kuninga otsus muuta oma riigi ingliskeelset nime. Vastuseks Ukraina välisministeeriumi üleskutsele kasutada riigi pealinna nime kujul *Kyiv* leiti, et eesti keeles on otstarbekas jääda senise mugandi *Kiiev* juurde, kuid seekõrval on alati õiged ka lähtekeelsed kujud, sh ukraina-estli transkriptsiooni kohane *Kõjiv*.

¹⁵ Vt siinses kogumikus S. Mäearu, Lemmiktoidud ja lemmikud toidud.

Keelekorraldusallikate retsenseerimine

2006. aastal retsenseeris toimkond Mati Ereli raamatu „Lause õigekeelsus“ käsikirja ja andis sellele oma heakskiidu. 2016–2018 arutas toimkond läbi eesti keele instituudis koostatud õigekeelsuskäsi-raamatu õigekirjareeglite osa ja kiitis selle 15. oktoobril 2019 heaks.

Kokkuvõtteks

Emakeele Seltsi keeleteimkond on 25 tegevusaasta jooksul arutanud nii ortograafia, morfoloogia, semantika kui ka nimekirjutuse küsimusi.

Ortograafia on olnud toimkonna otsuste hulgas üks kaalukamaid valdkondi. Mitu tähtsat otsust on tehtud algustäheortograafia kohta, üldine suund on olnud kasutatavate algustähemallide arvu vähendamine. 1994. aasta otsusega loobuti jutumärkide ja läbiva suurtähe kombinatsioonist, 2012 tehti katse jätta kõrvale eeskätt ajaloosündmuste kirjutamisel levinud esisuurtähe mall. 1998 loobuti kohanimelise täiendi väiketähest, vabastades kirjutaja kohustusest teha vahet kohta ja liiki näitavatel kohanimedel. 2018. aasta otsusega anti lõtkuruumi kujundlike nimede kirjutamiseks, arvestades, et seesugused nimetused on üleminekuala nimede ja mittenimede vahel.

Kokku-lahkukirjutuses on toimkond andnud rööpvõimalusi rühma määrsõnade kirjutamiseks, ühtlustanud järg- ja murdarvõnade ning arvõnast saadud omadussõnade kirjutamise põhiarvõnade omaga ning möönnud ühend- ja väljendtegevõnadest moodustatud tuletiste kirjutamist omadussõnana kasutatavate kesksõnade eeskujul kokku või lahku.

Täheortograafias on antud juhiseid nii keeliti, nt otsused jaapani ja araabia sõnade kirjutamise kohta, kui ka üksiksõnuti. Nimekirjutuses on lahendatud rööpnimede küsimusi ja otsitud eesti kuju uutele tekkivatele nimedele.

Morfoloogias tegi keeleteimkonna eelkäija, vabariiklik õigekeelsuskomisjon, ära suure töö, sõnastades olulisi, terveid muuttüüpe

hõlmavaid otsuseid, keeleteoimkonnal pole seetõttu sama suures mahus otsuseid teha tulnud. Arutatud on pigem väiksemaid sõnarahmi või üksiksõnu puuduvaid probleeme, sealhulgas on lähenduse saanud mitu küsimust, mida on aegade jooksul arutanud varasemad toimekonnad (nt *korsten-* või *peen-*sõna käänamine).

Sõnatähendusi on toimekond (nagu ka varem vabariiklik õigekeelsuskomisjon) käsitlenud valdkonnana, kus on mõttekam iga detaili ettekirjutamisest hoiduda. Tehtud otsustele on seetõttu omane pigem tähenduspiiride laiendamine kui kitsendamine.

Emakeele Seltsi keeleteoimekond on jõudnud täisikka. See lubab loota, et toimekond suudab üha paremini täita oma ülesannet kirja-keele tasakaalustajana.

Oma Keel 2019, nr 1

